

UDK: 33

ISSN 2217-5458

FAKULTET ZA EKONOMIJU I INŽENJERSKI MENADŽMENT U NOVOM SADU

Ekonomija

teorija i praksa

Economics

Theory and Practice

GODINA IX • BROJ I • NOVI SAD, 2016.

Economics – Theory and Practice
Ekonomija
teorija i praksa

IZDAJE:

UNIVERZITET PRIVREDNA AKADEMIJA U NOVOM SADU
FAKULTET ZA EKONOMIJU I INŽENJERSKI MENADŽMENT U NOVOM SADU
Cvečarska 2, 21000 Novi Sad
tel./faks: 021/400–484, 469–513
redakcija@fimek.edu.rs

Glavni urednik
Veselinović Branislav

Odgovorni urednik
Mišković Dušan

Sekretar redakcije
Drobnjaković Maja

Lektor i korektor za srpski jezik
Šinik Mirela
Despotov Mara

Lektor i korektor za engleski jezik
Marić Kristina

Tehnička realizacija
Penpro, Novi Sad

Štampa
Alfa-graf NS, Novi Sad

Tiraž
300

CIP – Каталогизacija u publikaciji
Библиотека Матице српске, Нови Сад

33

EKONOMIJA : teorija i praksa = Economics : theory and practice / glavni urednik Veselinović Branislav. – God. 4, br. 1 (2011)– . – Novi Sad : Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment u Novom Sadu, 2011–. – 23 cm

Nastavak publikacije: Zbornik radova = ISSN 1820–9165. – Tromesečno.
ISSN 2217–5458 = Ekonomija

COBISS.SR-ID 262822663

Izdavački savet:

1. Prof. dr **Marijana Carić**, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment u Novom Sadu, Novi Sad
2. Prof. dr **Marko Carić**, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu, Novi Sad
3. Prof. dr **Dragomir Đorđević**, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment u Novom Sadu, Novi Sad
4. Prof. dr **Branislav Veselinović**, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment u Novom Sadu, Novi Sad
5. Prof. dr **Dušan Mišković**, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment u Novom Sadu, Novi Sad

Redakcijski odbor:

1. Prof. dr **Massimo Bianchi**, University of Bologna, Faculty of Economics in Forlì, Bolonja, Italija
2. Prof. dr **Ladislav Kabat**, Paneuropean University, Bratislava, Slovačka
3. Prof. dr **Ludvig Toplak**, European Centre, Maribor, Slovenija
4. Prof. dr **Peter Kruzslics**, University of Szeged, Faculty of Law, Center for International Studies, Segedin, Mađarska
5. Prof. dr **Chang Woon Nam**, Ifo Institute – Leibniz Institute for Economic Research at the University of Munich, Department of International Institutional Comparisons
6. Prof. dr **Rade Ratković**, Fakultet za internacionalni hotelski i turistički menadžment, Sveti Stefan, Crna Gora
7. Prof. dr **Nenad Vunjak**, Univerzitet u Novom Sadu, Ekonomski fakultet, Subotica
8. Prof. dr **Marko Carić**, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu, Novi Sad
9. Prof. dr **Dragomir Đorđević**, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment u Novom Sadu, Novi Sad
10. Prof. dr **Branislav Veselinović**, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment u Novom Sadu, Novi Sad
11. Prof. dr **Dušan Mišković**, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment u Novom Sadu, Novi Sad
12. Prof. dr **Gojko Rikalović**, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet u Beogradu
13. Prof. dr **Branko Medojević**, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet, Beograd
14. Prof. dr **Miroslav Đorđević**, Univerzitet u Kragujevcu, Ekonomski fakultet, Kragujevac
15. Prof. dr **Dušan Zdravković**, Univerzitet u Nišu, Ekonomski fakultet, Niš
16. Prof. dr **Radovan Grandić**, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad
17. Doc. dr **Maja Ćirić**, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment u Novom Sadu, Novi Sad
18. Prof. dr **Vuk Raičević**, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment u Novom Sadu, Novi Sad
19. Prof. dr **Rajko Tepavac**, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment u Novom Sadu, Novi Sad
20. Mr **Olga Carić**, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment u Novom Sadu, Novi Sad

Sadržaj|Contents

ORIGINALNI RADOVI

Stegić Milan

SPOLJNOTRGOVINSKA RAZMENA AGROINDUSTRIJSKIH PROIZVODA IZMEĐU SRBIJE I EVROPSKE UNIJE

Stegic Milan

FOREIGN TRADE IN AGRI-FOOD BETWEEN SERBIA AND EUROPEAN UNION

1–18

Ristić Nataša, Vukajlović Vladimir, Brazaković Pavle

INOVACIJE KAO POKRETAČKI FAKTOR RAZVOJA PRIVREDE

Ristic Nataša, Vukajlovic Vladimir, Brazakovic Pavle

INNOVATION AS A DRIVING FACTOR OF ECONOMIC DEVELOPMENT

19–34

STRUČNI RADOVI

Dragičević Iva

UNAPREĐENJE POLOŽAJA ŽENA LIDERKI: STUDIJA SLUČAJA GRADSKA UPRAVA BEOGRADA

Dragicevic Iva

THE ADVANCEMENT OF WOMEN LEADERS: CASE STUDY OF THE CITY ADMINISTRATION OF BELGRADE

37–52

Kalaš Branimir, Pjanić Miloš, Andrašić Jelena

STRUKTURA I TREND JAVNIH RASHODA U REPUBLICI SRBIJI

Kalas Branimir, Pjanic Milos, Andrasic Jelena

THE STRUCTURE AND TRENDS OF PUBLIC EXPENDITURE IN THE REPUBLIC OF SERBIA

53–63

Viduka Biljana, Varađanin Vladimir, Todorović Aleksandar

KOMPARATIVNA ANALIZA FONDOVA ZA RAZVOJ SRBIJE, CRNE GORE I HRVATSKE

Viduka Biljana, Varadjanin Vladimir, Todorovic Aleksandar

COMPARATIVE ANALYSIS OF DEVELOPMENT FUNDS FOR SERBIA, MONTENEGRO AND CROATIA

64–78

Milinković Ozrislava, Jakić Branislav, Milošević Olgica

ZNAČAJ PRIMENE „LIFE CYCLE COSTING – LCC“ ANALIZE U JAVNOJ NABAVCI GRAĐEVINSKIH OBJEKATA

Milinkovic Ozrislava, Jakic Branislav, Milosevic Olgica

THE IMPORTANCE OF USING “LIFE-CYCLE COST ANALYSIS” (LCCA) IN PUBLIC PROCUREMENT OF CONSTRUCTION OBJECTS

79–92

OORIGINALNI RADOVI

SPOLJNOTRGOVINSKA RAZMENA AGROINDUSTRIJSKIH PROIZVODA IZMEĐU SRBIJE I EVROPSKE UNIJE

Stegić Milan¹

Sažetak: *Spoljnotrgovinska razmena agroindustrijskih proizvoda za Srbiju je od posebnog značaja imajući u vidu visoko učešće kako u BDP, tako i u trgovinskoj razmeni. Evropska unija, kao najznačajniji trgovinski partner Srbije, liberalizovala je uvoz agroindustrijskih proizvoda iz Srbije nakon političkih promena 2000. godine. Dalji procesi pridruživanja Srbije članstvu u Evropskoj uniji zahtevali su formalizaciju trgovinskih odnosa oslikanu u Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju koji je trajao u periodu 2009-2014. godine. U radu se analizira spoljnotrgovinska razmena agroindustrijskih proizvoda Srbije i Evropske unije u periodu 2004-2014. godine, na taj način pokrivajući period pre i tokom primene Sporazuma. Podaci koji su korišćeni su zvanični podaci Republičkog zavoda za statistiku Republike Srbije i EUROSTAT-a, a rezultati istraživanja pokazaće da je Sporazum omogućio unapređenje međusobne trgovinske razmene, ali da su i mogućnosti za unapređenje međusobnih trgovinskih odnosa još uvek neiskorišćene u većoj meri.*

Ključne reči: EU / Srbija / agroindustrijski proizvodi / međunarodna trgovina

UVOD

Razvoj i unapređenje međusobne trgovinske razmene bazira se na različitim oblicima bilateralnih i multilateralnih sporazuma kojima se liberalizuju trgovinska ograničenja. Nakon Drugog svetskog rata, međunarodno tržište značajno se razvija kao posledica liberalizacije trgovinskih odnosa u svetu, koje podrazumeva snižavanje carinskih dažbina, ali i ukidanje svih vancarinskih barijera koje ograničavaju trgovinu. Kao posledica politike liberalizacije tržišta, tokom vremena stvaraju se

¹ Student doktorskih studija na Fakultetu za ekonomiju i inženjerski menadžment Univerziteta Privredna akademija u Novom Sadu, Cvećarska br. 2, Novi Sad, e-mail: stegicmilan@gmail.com

jedinstvene carinske i ekonomske regije, koje nastaju kao posledica bilateralnih i multilateralnih sporazuma.

Nakon 90-ih godina prošlog veka, Srbija je ponovo radila na izgradnji svojih pokidanih političkih i ekonomskih veza što je, u trgovinskom smislu, rezultiralo nizom bilateralnih i multilateralnih sporazuma. Na taj način, stvarani su preduslovi za unapređenjem trgovinskih odnosa, pre svega sa državama u okruženju, ali i van evropskog kontinenta.² Imajući u vidu strateško opredeljenje Srbije za članstvo u Evropskoj uniji (EU), jedan od najznačajnijih političkih sporazuma jeste Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa Evropskom unijom (SSP) koji reguliše i pitanja liberalizacije trgovinskih odnosa sa Srbijom³. Iako je nakon 2000. godine EU, kao podsticaj unapređenju srpske ekonomije, gotovo u potpunosti ukinula carinske dažbine na uvoz robe iz Srbije definišući i kvote za preferencijalnu trgovinu određenim proizvodima (Sl. glasnik RS 83/2008), značaj SSP-a ogleda se, pre svega, u liberalizaciji uvoza robe u Srbiju iz EU. Sa druge strane, potencijal tržišta EU proizilazi iz činjenice da je EU neto uvoznik agroindustrijskih proizvoda što predstavlja šansu za izvoz država koje su pretežno agrarno orijentisane (Puškarić i Kuzman, 2014, str. 2). „Proces integracije Srbije i EU direktno povećava razvojne šanse za razvoj poljoprivredne proizvodnje, razvoja stočarstva i ribarstva“ (Antevski, Petrović i Vesić, 2012, str. 247).

Iz svega navedenog, osnovni cilj ovog rada jeste analiza spoljnotrgovinske razmene agroindustrijskih proizvoda između Srbije i EU u periodu 2004-2014. godine pokrivajući period pre primene i period primene SSP-a kako bi se identifikovale promene u trgovinskim odnosima kao posledica postepenog ukidanja carinskih ograničenja.

METODOLOGIJA

U radu su analizirani trendovi trgovinske razmene agroindustrijskih proizvoda između Republike Srbije i država članica Evropske unije koje pripadaju Dunavskom

² Republika Srbija je potpisala niz aktuelnih bilateralnih i multilateralnih sporazuma kojima se teži unapređenju međusobne spoljnotrgovinske razmene liberalizovanjem carinskih ograničenja. Sporazumi o liberalizaciji trgovine potpisani su sa Ruskom federacijom, Kazahstanom, Belorusijom, EFTA regionom, CEFTA regionom i, konačano, sa EU. Imajući u vidu značaj trgovinske razmene Srbije i EU, kao i ciljeve ovog istraživanja, detaljna analiza sprovedena je u slučaju primene SSP-a, dok analiza primene trgovinskih sporazuma sa drugim državama i/ili regionima svakako može biti od interesa za dalja istraživanja.

³ Jednostrana primena SSP-a od strane Srbije otpočela je 2009. godine i podrazumevala je šestogodišnji postepeni proces ukidanja carinskih dažbina.

regionu. Pod agroindustrijskim proizvodima u smislu ovog rada, podrazumevaju se svi proizvodi sektora 0 – Hrana i piće i sektora 1 – Piće i duvan Standardne međunarodne trgovinske klasifikacije verzija 4 (United Nations Statistic Division, 2006).

Podaci koji su korišćeni za potrebe istraživanja su zvanični podaci Republičkog zavoda za statistiku Republike Srbije (RZS) i zvanični podaci Generalnog direktorata Eurostat (EUROSTAT), kao zvaničnog statističkog organa EU, imajući u vidu da je metodologija iskazivanja podataka međusobno u potpunosti usklađena iskazivanjem vrednosti po FOB tipu u izvozu, odnosno po CIF tipu u uvozu. U slučaju EU, uzeti su podaci vezani za intra trgovinu i za ekstra trgovinu.

Podaci koje publikuje RZS i EUROSTAT su statistički podaci, te su sve vrednosti iskazane u tekućim cenama. Imajući u vidu da istraživanje pokriva vremenski period od 10 godina, prikazivanje rezultata istraživanja u tekućim cenama neće dati realnu sliku kretanja međusobne trgovinske razmene. U tom smislu, sve vrednosti koje se koriste u istraživanju, preračunate su u tzv. stalne cene kako bi se dobili realni rezultati istraživanja koje je moguće pratiti u vremenu. Za preračunavanje tekućih u stalne cene, u radu je primenjen Indeks jedinične vrednosti (Unit Value Index) koji se izračunava primenom sledeće formule (International Monetary Fund 2009):

$$P_{\text{cons}}^t = P_{\text{cur}}^t / P_U^0$$

gde je P_{cons}^t vrednost izvoza/uvoza u vremenu t izraženo u stalnim cenama, P_{cur}^t vrednost izvoza/uvoza u vremenu t izraženo u tekućim, P_U^0 indeks jedinične vrednosti u baznoj godini 0 .

U cilju sveobuhvatne analize, u istraživanju su korišćene i standardne statističke metode kao što su modus, medijana, aritmetička sredina i trendovi.

INSTITUCIONALIZACIJA TRGOVINSKIH ODNOSA SRBIJE I EU

Kao rezultat sukoba na prostoru bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije - SFRJ i na prostoru Kosova i Metohije, EU je imala potrebu da državama Zapadnog Balkana pruži jasnu perspektivu pridruživanju EU. Tako je Evropska komisija maja 1999. godine promovisala novi politički okvir saradnje država Zapadnog Balkana i EU pod nazivom *Proces stabilizacije i pridruživanja* kojim, ne samo da se teži stabilizaciji političkih odnosa na Balkanu, već se daje i jasna perspektiva članstvu u EU. Sam Proces stabilizacije i pridruživanja podrazumeva poštovanje politike EU, pre svega politike u oblasti uspostavljanja mira, demokratije, vladavine

prava, poštovanja ljudskih i manjinskih prava i ekonomski prosperitet. U cilju implementacije samog Procesu stabilizacije i pridruživanja, EU je promovisala nekoliko instrumenata od kojih je najznačajniji SSP.

Srbija je proces pregovora o SSP-u otpočela 2005. godine, da bi 29. aprila 2008. godine potpisala SSP. Savet ministara EU je tek krajem 2009. godine doneo odluku o primeni Prelaznog trgovinskog sporazuma sa Srbijom (PTS), koji je stupio na snagu 1. februara 2010. godine, dok je Srbija donela odluku o jednostranoj primeni PTS-a od januara 2009. godine. U sferi trgovine, PTS je u potpunosti usklađen sa pravilima STO. Nakon ratifikacije SSP-a od strane svih država članica, prestaje da važi PTS, a SSP je zvanično stupio na snagu 1. septembra 2013. godine.

Stupanjem PTS-a na snagu, Srbija svojoj privredi obezbeđuje tržište od gotovo pola milijarde potrošača, budući da momentom stupanja na snagu PTS-a uz SSP, EU ukida carine i kvote za robu iz Srbije, sa manjim izuzecima. Sa druge strane, Srbija će fazno, a najkasnije u prelaznom periodu od šest godina, od dana stupanja na snagu PTS-a, uz SSP ukinuti carine na industrijsku robu i za oko 75% carina na poljoprivrednu robu poreklom iz EU, dok će preostalih 25% biti predmet pregovora Srbije za članstvo u EU (Budimir i Međak, 2010, str. 49).

U oblasti razmene agroindustrijskih proizvoda, Srbija je pre potpisivanja SSP-a svoju spoljnotrgovinsku politiku prema EU kreirala primenom tri ključna spoljnotrgovinska instrumenta. Prvi i najznačajniji instrument jeste primena ad valorem carinskih stopa koja podrazumeva primenu određene carinske tarife koja se utvrđuje na osnovu vrednosti proizvoda koji se uvozi. Pored ad valorem carina, primenjivale su se i sezonske carine koje su se koristile prilikom uvoza voća i povrća, a koje su bile aktivne samo u određeno doba godine u kojem je proizvodna sezona određenog proizvoda koji se ovakvom merom štiti. Primena sezonskih carinskih stopa primenjivala se na 70 tarifnih linija. Treći ključni mehanizam u spoljnotrgovinskoj politici prema EU odnosio se na uvođenje prelevmana koji se utvrđuje u apsolutnoj vrednosti po jedinici mere koja opterećuje uvoz određenog proizvoda kako bi se uticalo na eventualne poremećaje na tržištu. Prelevmani su se upotrebljavali na 402 tarifne linije.

U odnosu na industrijske proizvode kod kojih je ukidanje carinskih stopa EU prema Srbiji bilo bez zadržki, kod agroindustrijskih proizvoda EU je imala nešto drugačiji pristup. Naime, EU je Srbiji i pre potpisivanja SSP-a u oblasti agroindustrijskih proizvoda dodelila preferencijalni status koji je podrazumevao gotovo potpunu liberalizaciju uvoza agroindustrijskih proizvoda iz Srbije s izuzetkom na, za EU značajne agroindustrijske proizvode. SSP-om su definisana količinska ogra-

ničenja na izvoz vina, proizvoda od junećeg mesa, šećera i tzv. ostalih šećera (Sl. glasnik RS 83/2008).

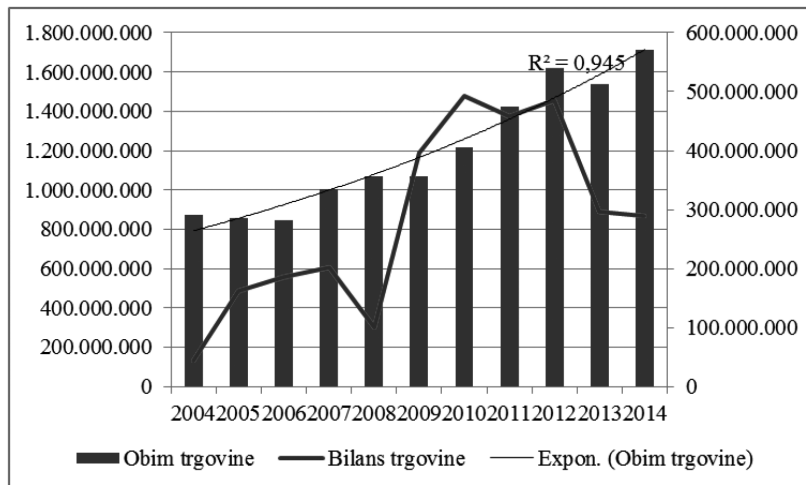
Najzaštićeniji proizvodi nakog okončanja primene Prelaznog trgovinskog sporazuma jesu merkantilni kukurzu, trešnje i višnje, pšenično i kukuruzno brašno, suve šljive, paprika, živ šaran i drugi proizvodi. Pored navedenih, postoji i jedan broj proizvoda koji nisu bili predmet snižavanja carinskih zaštita, kao što su sirovi i neprerađeni duvan, sirov i nerafinisan šećer i suncokretovo ulje za ljudsku upotrebu, koji zadržavaju isti nivo carinske zaštite kao i pre stupanja na snagu Prelaznog trgovinskog sporazuma (Katić, Popović i Milanović, 2008, str. 349).

Šestogodišnjom realizacijom PTS-a, Srbija i EU su uspostavile gotovo potpuno liberalizovan protok agroindustrijskih proizvoda. Ne možemo govoriti o potpunoj liberalizaciji spoljnotrgovinskih odnosa u oblasti agroindustrijskih proizvoda zbog činjenice da je Srbija za određeni broj proizvoda zadržala carinske stope i nakon isteka primene PTS-a, dok je EU zadržala određena količinska ograničenja na uvoz, za nju, značajnih agroindustrijskih proizvoda. Srbija je u procesu liberalizacije spoljnotrgovinske razmene sa EU u šestogodišnjem periodu smanjila svoje carinske stope sa prosečnih 21,2%, na svega 3,2% prosečno (Živadinović i Milovanović, 2011, str. 76)

OBIM TRGOVINSKE RAZMENE AGROINDUSTRIJSKIH PROIZVODA IZMEĐU REPUBLIKE SRBIJE I EVROPSKE UNIJE

Srbija, kao država čiji je strateški cilj članstvo u Evropskoj uniji, u proteklih 15 godina jačala je svoje političke i ekonomske odnose sa državama članicama EU. Posebno značajan korak u međusobnoj saradnji ostvaren je kroz proces stabilizacije i pridruživanja, odnosno kroz primenu Prelaznog trgovinskog sporazuma koji je na snazi od 2009. godine. Danas, EU je najznačajniji spoljnotrgovinski partner Republike Srbije uopšte, ali i u trgovini agroindustrijskim proizvodima (53% udeo u 2013. g.) (Kuzman i Stegić, 2015, str. 332).

Grafikon 1. Obim i bilans spoljnotrgovinske razmene agroindustrijskih proizvoda između Srbije i EU u periodu 2004-2014. izraženo u EUR u stalnim cenama (bazna 2013. g.)

Izvor: Baza podataka Republičkog zavoda za statistiku Republike Srbije i EUROSTAT-a

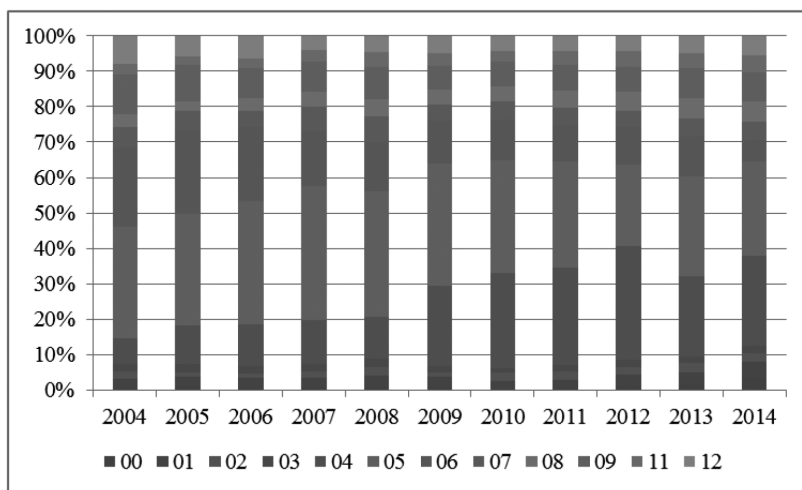
Napomena: Preračunavanje u stalne cene izvršeno od strane autora

Obim spoljnotrgovinske razmene agroindustrijskih proizvoda između Srbije i EU ostvaruje stalan eksponencijalni rast uz ukupno ostvarenu vrednost trgovine u posmatranom periodu od 13,2 milijarde EUR izraženo u stalnim cenama. Prosečna godišnja stopa rasta ostvaruje se po stopi od 8,1% uz relativno slabu varijabilnost od 26,5% uz stalno prisutan suficit u međusobnoj trgovinskoj razmeni (Grafikon 1). Ukupan rezultat međusobne razmene u čitavom posmatranom periodu beleži suficit od 3,1 milijarde EUR izraženo u stalnim cenama.

Tokom posmatranog vremenskog perioda, relativni značaj pojedinih SMTK odseka u razmeni agroindustrijskih proizvoda se menjao. Najznačajniji SMTK odsek tokom čitavog posmatranog perioda je odsek *05 Voće i povrće* čiji je prosečan udeo u posmatranom periodu iznosio 31,4%. Najveći relativni značaj u međusobnoj razmeni odsek *Voće i povrće* beleži u 2007. godini sa udelom od 37,8%, dok je najmanji relativni značaj zabeležen u 2012. godini sa svega 23,3%. Odsek *04 Žitarice i proizvodi od žitarica*, tokom perioda postaje sve značajniji u međusobnoj razmeni uz ostvaren prosečan udeo od 19,2%. Najmanji relativni udeo u trgovini žitaricama i proizvodima od žitarica, zabeležen je u 2004. godini sa udelom od 7,3%, dok je najveći relativni udeo zabeležen u 2012. godini sa udelom od 32,1%. I konačno,

treći najznačajniji SMTK odsek u međusobnoj razmeni agroindustrijskih proizvoda je odsek *06 Šećer i proizvodi od šećera* sa prosečnim udelom od 14,4%. Najniži relativni udeo u međusobnoj trgovini zabeležen je u 2014. godini sa vrednošću od 6%, dok je najveći relativni udeo zabeležen u 2005. godini sa vrednošću od 23,6% (Grafikon 2).

Grafikon 2. Relativni značaj SMTK odseka u okviru trgovinske razmene agroindustrijskih proizvoda Srbije i EU u periodu 2004-2014.

Izvor: Baza podataka Republičkog zavoda za statistiku Republike Srbije i EUROSTAT-a

Napomena: Obračun autora

Najznačajniji spoljnotrgovinski partner Srbije među državama članicama EU u posmatranom periodu je Nemačka sa udelom od 14,7% i ostvarenom vrednošću trgovine od 1,9 milijardi EUR. U razmeni sa Nemačkom, Srbija ostvaruje suficit u međusobnoj trgovinskoj razmeni koji u posmatranom periodu iznosi 515 miliona EUR izraženo u stalnim cenama. Obim trgovine raste po prosečnoj godišnjoj stopi od 5,3% i uz relativno slabu varijabilnost od 18,1%.

Pored Nemačke, najznačajniji trgovinski partneri Srbije među državama članicama EU su Rumunija i Italija. Obim trgovinske razmene agroindustrijskih proizvoda Srbije i Rumunije je u posmatranom periodu dostigao nivo od 1,8 milijardi EUR izraženo u stalnim cenama što čini 13,5% ukupne trgovine agroindustrijskim proizvodima sa EU. U razmeni sa Rumunijom, Srbija ostvaruje suficit u međusobnoj trgovinskoj razmeni koji u posmatranom periodu iznosi 1,6 milijardi EUR što

ukazuje na izuzetno veliku pokrivenost uvoza izvozom. Razmena sa Rumunijom beleži veoma dinamičan rast po prosečnoj godišnjoj stopi rasta od 48,2% uz jak varijabilitet od 84,9%, kao posledica intenziviranja trgovinske razmene u drugoj polovini posmatranog perioda. Vrednost trgovinske razmene sa Italijom u posmatranom periodu dostigla je vrednost od 1,6 milijardi EUR izraženo u stalnim cenama, uz udeo od 12,1% što je čini trećim najznačajnijim trgovinskim partnerom Srbije u EU. I u slučaju Italije, Srbija ostvaruje suficit u međusobnoj trgovinskoj razmeni koji u posmatranom periodu dostiže nivo od 579 miliona EUR izraženo u stalnim cenama. Za razliku od Nemačke i Rumunije, trgovinska razmena sa Italijom opada po prosečnoj godišnjoj stopi od 0,7% i relativno slab varijabilitet od 15,7%.

U razmeni agroindustrijskih proizvoda, Srbija u posmatranom periodu beleži suficit od 3,1 milijardu EUR. Ukoliko posmatramo rezultate trgovine između Srbije i pojedinačnih država članica EU, uočavamo da postoje značajne razlike u ostvarenim rezultatima. Sa 20 država članica EU, Srbija beleži suficit u međusobnoj razmeni agroindustrijskih proizvoda, dok sa osam država članica beleži negativan bilans. Najveću vrednost suficita od 1,6 milijardi EUR, Srbija ostvaruje u trgovinskim odnosima sa Rumunijom, što čini 50,7% ukupno ostvarenog suficita. Jedino u prvoj posmatranoj godini, Srbija je zabeležila decifit u međusobnoj razmeni, da bi u svim narednim godinama Srbija ostvarivala pozitivan bilans. Pored Rumunije, Srbija beleži izuzetne rezultate u trgovini sa Italijom, Nemačkom, Francuskom, Grčkom, Austrijom i Belgijom sa kojima je suficit zabeležen u svim posmatranim godinama sa izuzetkom Grčke, kod koje je u 2009. i 2014. godini, zabeležen deficit u međusobnoj razmeni. Značajniji rezultati beleže se i u trgovini sa Mađarskom sa kojom Srbija ostvaruje suficit u međusobnoj razmeni u posmatranom periodu, ali je evidentno da se suficit ne ostvaruje u svakoj posmatranoj godini uz konstataciju da je najveći deficit zabeležen u 2014. godini. Pored navedenih država članica EU sa kojima Srbija beleži značajnu vrednost suficita, pozitivan bilans u međusobnoj razmeni Srbija ostvaruje i u trgovini sa Velikom Britanijom, Švedskom, Slovenijom, Kiprom, Slovačkom, Češkom Republikom, Finskom, Portugalom, Litvanijom, Luksemburgom, Letonijom i Maltom.

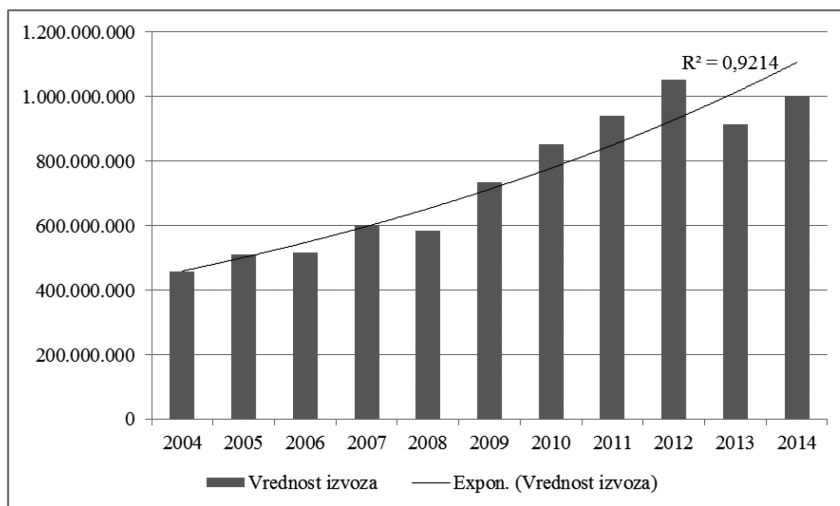
Najveći deficit u međusobnoj razmeni u vrednosti od 270 miliona Srbija beleži u trgovini sa Poljskom sa kojom u svim posmatranim godinama beleži negativan bilans. Iako trgovinska razmena sa Španijom nema značajniji udeo u ukupnoj trgovini sa EU, rezultati koje ostvarujemo u međusobnoj razmeni idu u korist Španije, sa kojom Srbija beleži deficit od 167 miliona EUR. Jedino je u 2005. godini Srbija zabeležila suficit u međusobnoj razmeni, ali je tendencija rasta vrednosti deficita prisutna, a najveća vrednost je zabeležena u 2014. godini. Veoma slični rezultati

ostvaruju se u trgovinskoj saradnji sa Hrvatskom sa kojom Srbija beleži deficit u svim posmatranim godinama (osim 2011. godine), sa ukupnom vrednošću deficita od 155 miliona EUR izraženo u stalnim cenama. Pored navedenih država, deficit u međusobnoj razmeni Srbija ostvaruje i sa Holandijom, Irskom, Bugarskom, Danskom i Estonijom.

IZVOZ AGROINDUSTRIJSKIH PROIZVODA REPUBLIKE SRBIJE NA TRŽIŠTE EVROPSKE UNIJE

Izvoz agroindustrijskih proizvoda iz Srbije na tržište EU u posmatranom periodu iznosi 8,2 milijarde EUR izraženo u stalnim cenama. Srbija iz godine u godinu ostvaruje rast vrednosti izvoza po prosečnoj godišnjoj stopi od 9,2% i relativno slabu varijabilnost od 28%. U odnosu na prvu posmatranu godinu, tokom perioda je vrednost izvoza porasla više od dva puta sa 457 miliona EUR u 2004. godini na više od milijardu EUR u 2012. godini kada je i zabeležena najveća vrednost izvoza (Grafikon 3).

Grafikon 3. Izvoz agroindustrijskih proizvoda Srbije na tržište EU u periodu 2004-2014. izraženo u EUR u stalnim cenama (bazna 2013. g.)

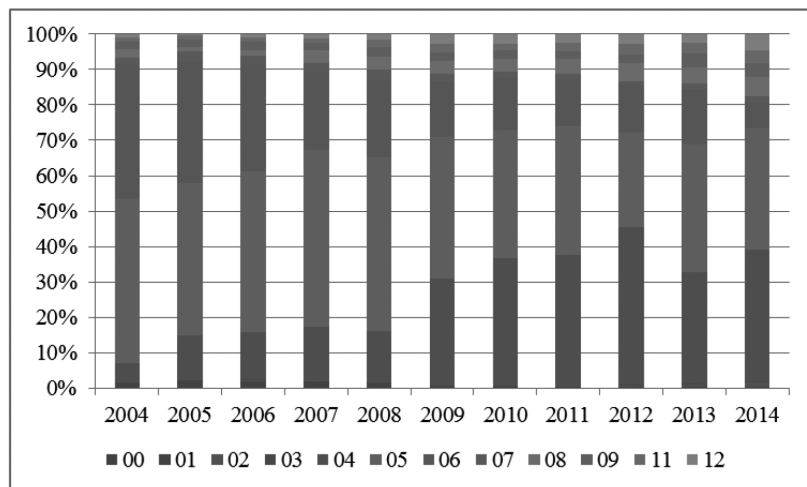

Izvor: Baza podataka Republičkog zavoda za statistiku Republike Srbije i EUROSTAT-a

Napomena: Preračunavanje u stalne cene izvršeno od strane autora

U izvozu agroindustrijskih proizvoda na tržište EU u posmatranom periodu primetne su fluktuacije između izvozno najznačajnijih odseka (Grafikon 4). Izvoz proizvoda u okviru odseka *05 Voće i povrće* beleži ukupnu vrednost izvoza od 3,2 milijarde EUR izraženo u stalnim cenama uz prosečan udeo od 40,3%. Najveći relativni značaj zabeležen je u 2007. godini sa udelom od 50%, dok je relativni značaj nešto niži u drugoj polovini posmatranog perioda sa najnižom zabeleženom vrednošću udela od 26,7% u 2012. godini. Međutim, značajno veće fluktuacije primetne su kod naredna dva najznačajnija izvozna odseka u posmatranom periodu. Izvoz proizvoda odseka *06 Šećer i proizvodi od šećera* koja beleži ukupnu vrednost izvoza od 1,5 milijardi EUR, najveći relativni udeo ostvaruje upravo u prvoj posmatranoj godini sa udelom u izvozu od 38,1%. Tokom narednih godina, relativni značaj u izvozu opada sa najnižom zabeleženom vrednošću udela od 7,6% u 2014. godini. Sa druge strane, kod izvoza proizvoda odseka *04 Žitarice i proizvodi od žitarica* uočava se potpuno obrnuti trend. Naime, u prvoj posmatranoj godini, relativni značaj izvoza žitarica i proizvoda od žitarica ostvaren je na nivou od svega 5%, da bi u narednim godinama dobijao na značaju. Najveći relativni značaj izvoza zabeležen je u 2012. godini sa udelom od 44,6%. Ukupna vrednost izvoza u posmatranom periodu beleži vrednost od 2,3 milijarde EUR.

Grafikon 4. Relativni značaj SMTK odseka u izvozu agroindustrijskih proizvoda Srbije na tržište EU u periodu 2004-2014

Izvor: Baza podataka Republičkog zavoda za statistiku Republike Srbije i EUROSTAT-a

Napomena: Obračun autora

Kao najznačajniji trgovinski partner Srbije u izvozu agroindustrijskih proizvoda na tržištu EU je Rumunija u koju je, u posmatranom periodu, izvezena roba vrednosti 1,7 milijardi EUR izraženo u stalnim cenama, što čini 20,1% ukupnog izvoza na tržište EU. Rast izvoza agroindustrijskih proizvoda na tržište Rumunije izuzetno je dinamičan nakon ulaska Rumunije u EU što je doprinelo ostvarivanju visoke prosečne stope rasta od 57,8% uz vrlo jak intenzitet varijacije od 88,1%. Izuzetno visok godišnji rast rezultat je povećanja vrednosti izvoza žitarica, pre svega, kukuruza. Posebno je interesantno da je u prvoj posmatranoj godini, izvoz Srbije u Rumuniju bio na nivou 5 miliona EUR, da bi nakon ulaska Rumunije u EU, Srbija koristila privilegije liberalizacije trgovinskih odnosa koje ima sa EU. Značajniji rast vrednosti izvoza nastaje kontinuirano od 2008. godine, da bi u 2012. godini vrednost izvoza dostigao maksimalni zabeležen iznos u posmatranom periodu od 409 miliona EUR. Čak 97,4% vrednosti izvoza na tržište Rumunije ostvareno je u periodu od 2008. godine. U izvozu agroindustrijskih proizvoda u Rumuniju u potpunosti dominiraju proizvodi u okviru odseka *04 Žitarice i proizvodi od žitarica* koji čine 90,9% ukupnog izvoza u Rumuniju.

Pored Rumunije kao najznačajnijeg izvoznog trgovinskog partnera Srbije u EU, drugo najznačajnije izvozno tržište Srbije na tržištu EU jeste Nemačka u koju je izvezeno agroindustrijskih proizvoda vrednosti 1,2 milijarde EUR iskazano u stalnim cenama što čini 15,1% ukupnog izvoza Srbije na tržište EU. Za razliku od dinamičnog razvoja izvoza u Rumuniju, izvoz u Nemačku je stabilniji, uz prosečnu godišnju stopu rasta od 7,1% i relativno slab varijabilitet od 24%. Najveća vrednost izvoza na tržište Nemačke zabeležena je 2014. godine kada je izvezeno 163 miliona EUR agroindustrijskih proizvoda iskazano u stalnim cenama. U izvozu agroindustrijskih proizvoda u Nemačku u potpunosti dominiraju proizvodi u okviru odseka *Voće i povrće*, koji čine 82,6% ukupnog izvoza.

Nešto manja vrednost izvoza u odnosu na tržište Nemačke zabeležena je kod trećeg najznačajnijeg izvoznog partnera Srbije - Italije. Naime, ukupna vrednost izvezenih agroindustrijskih proizvoda na tržište Italije iznosila je 1,1 milijarda EUR što čini 13,3% ukupnog izvoza agroindustrijskih proizvoda na tržište EU. Za razliku od izvoza Srbije na tržište Rumunije i Nemačke na kojima se ostvaruje rast vrednosti izvoza iz godine u godinu, izvoz na tržište Italije beleži pad po prosečnoj godišnjoj stopi od 3,5% uz relativno slabu varijabilnost od 24,1%. Izvoz Srbije na tržište Italije bio je najznačajniji upravo u prvim posmatranim godinama kada je dominirao izvoz proizvoda odseka *06 Šećer i proizvodi od šećera*. Od 2004. godine, od kada je zabeležena najveća vrednost izvoza od 136 miliona EUR izraženo u stalnim cenama, vrednost izvoza u narednim godinama opada da bi 2009. godine

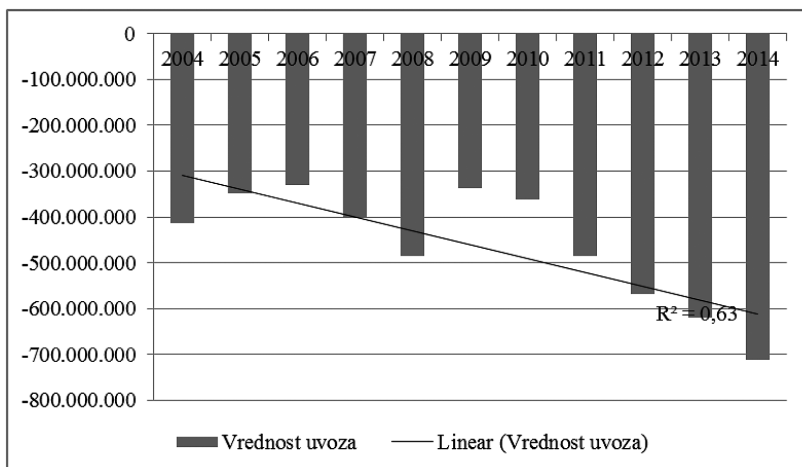
zabeležila svoju najnižu vrednost od 61 miliona EUR. Međutim, od 2010. godine, vrednost izvoza ponovo počinje da raste, te 2014. godine završava sa 108 miliona EUR izvezenih agroindustrijskih proizvoda. Za razliku od izvoza u Rumuniju i Nemačku kod kojih dominira izvoz proizvoda iz jednog odseka, izvoz u Italiju je diverzifikovan po odsecima među kojima se ističe izvoz odseka *06 šećer i proizvodi od šećera* sa udelom od 35% u posmatranom periodu, zatim odsek *05 Voće i povrće* sa udelom od 23,7% i odsek *04 Žitarice i proizvodi od žitarica* sa udelom od 17,3%. Svi navedeni odseci tokom posmatranog perioda beleže značajnije oscilacije u vrednosti izvoza s tim da jedino izvoz žitarica i proizvoda od žitarica beleži trend rasta u posmatranom periodu, dok pad vrednosti izvoza kod preostala dva odseka predstavljaju i osnovu ukupnog pada vrednosti izvoza u Italiju.

Pored tri pomenuta najznačajnija izvozna partnera Srbije koji ukupno čine 49% izvoza Srbije na tržište EU, značajni trgovinski partneri su i Grčka (7,2%), Francuska (6,2%), Hrvatska (5,9%), Mađarska (5,8%), Austrija (5,8%), kao i preostale članice EU koje, iako pojedinačno imaju manji udeo u izvozu, zajedno čine petinu srpskog izvoza u EU.

UVOZ AGROINDUSTRIJSKIH PROIZVODA REPUBLIKE SRBIJE SA TRŽIŠTA EVROPSKE UNIJE

Uvoz agroindustrijskih proizvoda u Srbiju sa tržišta EU u posmatranom periodu iznosi 5,1 milijardu EUR izraženo u stalnim cenama. Uvoz agroindustrijskih proizvoda iz EU, u proseku, raste sporije od rasta vrednosti izvoza i to po prosečnoj godišnjoj stopi od 6,6% uz relativno slabu varijabilnost od 26,4%. Najveći pad vrednosti uvoza zabeležen je u jeku svetske ekonomske krize (u 2009. godini) uz ostvarenu vrednost uvoza od 337 miliona EUR, da bi u narednim godinama bio nastavljen trend rasta uvoza. Najveća vrednost uvoza zabeležena je 2014. godine i iznosila je 713 miliona EUR (Grafikon 5).

Grafikon 5. Uvoz agroindustrijskih proizvoda Srbije sa tržišta EU u periodu 2004-2014. izraženo u EUR u stalnim cenama (bazna 2013. g.)

Izvor: Baza podataka Republičkog zavoda za statistiku Republike Srbije i EUROSTAT-a

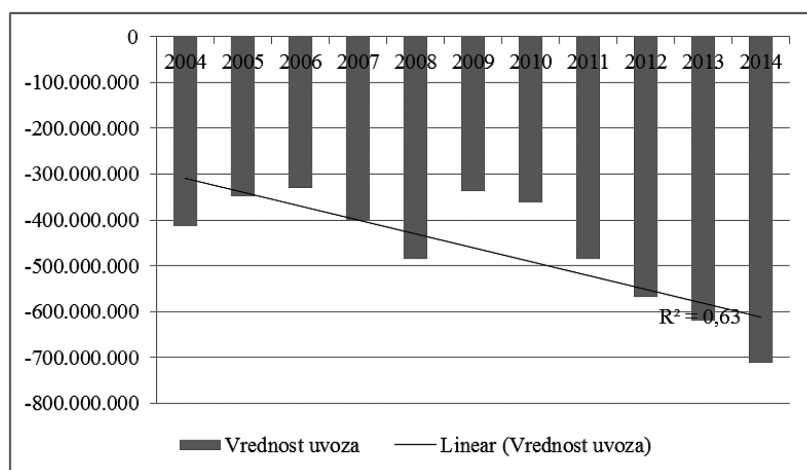
Napomena: Obračun autora

U uvozu agroindustrijskih proizvoda sa tržišta EU primetne su promene u relativnom značaju pojedinačnih odseka tokom vremena, ali većih promena u njihovom relativnom značaju u okviru posmatranih sektora nije bilo. Kao i u slučaju izvoza, najznačajniji uvozni SMTK odsek je *05 Voće i povrće* sa ostvarenom vrednošću uvoza od 891 milion EUR izraženo u stalnim cenama i sa prosečnim udelom u uvozu od 17,6%. Najniži relativni značaj zabeležen je u prvoj posmatranoj godini sa udelom od 14,9%, da bi u narednim godinama udeo voća i povrća u uvozu bio u porastu sa maksimalnom zabeleženom vrednošću udela od 22,9% u 2009. godini. U drugoj polovini posmatranog perioda, udeo voća i povrća u ukupnom uvozu iz EU postepeno opada te u 2014. godini iznosi 16%. Gotovo podjednako značajan odsek u uvozu je odsek *09 Proizvodi nepomenuti u ostalim SMTK klasifikacijama* sa ostvarenom vrednošću uvoza od 871 milion EUR i prosečnim udelom u posmatranom periodu od 17,5%. Najveći relativni značaj odseka je u prvim posmatranim godinama, tačnije u 2005. godini u kojoj je zabeležen udeo od 22,6%, nakon čega relativni značaj u uvozu lagano opada. Najniži udeo u uvozu zabeležen je 2014. godine i iznosi 14,4% (Grafikon 6).

Pored navedenih najznačajnijih uvoznih agroindustrijskih odseka, značajno je istaći i odseke koje imaju relativno visok značaj u uvozu. Pre svega, reč je o odsecima:

07 Kafa, čaj, začini i sl. koji u posmatranom periodu beleže ukupnu vrednost uvoza od 545 miliona EUR i prosečan udeo u uvozu agroindustrijskih proizvoda od 10,7%; *12 Duvan i proizvodi od duvana* sa ukupnom vrednošću uvoza od 478 miliona EUR i udelom od 9,9% uz osetni pad relativnog značaja tokom posmatranih godina; *04 Žitarice i proizvodi od žitarica* sa ukupnom vrednošću uvoza od 437 miliona EUR i udelom od 8,5% uz relativno stabilno učešće tokom posmatranog perioda.

Grafikon 6. Relativni značaj SMTK odseka u uvozu agroindustrijskih proizvoda u Srbiju iz EU u periodu 2004-2014.

Izvor: Baza podataka Republičkog zavoda za statistiku Republike Srbije i EUROSTAT-a

Napomena: Obračun autora

Na strani uvoza, najznačajniji trgovinski partneri Srbije na tržištu EU su Nemačka, Hrvatska i Italija. Najznačajniji trgovinski partner Srbije je Nemačka sa ukupnom vrednošću uvoza u posmatranom periodu od 715 miliona EUR iskazano u stalnim cenama, što čini 14,1% ukupnog uvoza agroindustrijskih proizvoda iz EU. Uvoz iz Nemačke raste po prosečnoj godišnjoj stopi od 3% uz relativnu slabu varijabilnost od 16,2% što ukazuje na dosta visoku stabilnost vrednosti rasta. Za razliku od izvoza Srbije na tržište Nemačke gde u potpunosti dominira izvoz voća i povrća, uvoz agroindustrijskih proizvoda je diverzifikovan te postoji čak šest odseka sa udelom u uvozu većim od 5%, kao i tri odseka sa udelom od 4% do 5%. Najznačajniji relativni značaj ima odsek *09 Nepomenuti proizvodi u SMTK klasifikaciji* sa ostvarenom vrednošću uvoza od 187 miliona EUR i udelom od 26,1% uz stalnu

tendenciju rasta vrednosti uvoza. Kao drugi najznačajniji odsek pojavljuje se odsek 12 – *Duvan i proizvodi od duvana* sa udelom ostvarenom vrednošću uvoza od 141 milion EUR i udelom od 19,7% koji beleži oscilacije u vrednosti uvoza tokom posmatranog perioda, uz pad po prosečnoj godišnjoj stopi od 8%. Pored navedenih, značajni su i odseci 07 *Kafa, čaj, začini i dr.* (10,5%), 05 *Voće i povrće* (9%), 02 *Mlečni proizvodi* (8,5%) i dr.

Hrvatska, kao članica EU od 2013. godine, dugogodišnji je trgovinski partner Srbije u razmeni agroindustrijskih proizvoda. Iako Hrvatska ne zauzima posebno značajno mesto u izvozu agroindustrijskih proizvoda iz Srbije⁴, u uvozu je njen značaj daleko veći sa ostvarenom vrednošću uvoza od 637 miliona EUR izraženo u stalnim cenama što čini 12,6% uvoza agroindustrijskih proizvoda iz EU. Značaj Hrvatske u uvozu u Srbiju manifestuje se i kroz negativan rezultat u međusobnoj razmeni uz zabeleženu vrednost deficita od 155 miliona EUR. Uvoz iz Hrvatske realizuje se po prosečnoj godišnjoj stopi rasta od 9% i umeren varijabilitet od 31,2%. I u slučaju Hrvatske, uočava se diverzifikovanost odseka u uvozu. Ukupno sedam odseka beleži udeo veći od 5%, od kojih je najznačajniji odsek 09 *Nepomenuti proizvodi u SMTK klasifikaciji* sa ostvarenom vrednošću uvoza od 121 milion EUR i udelom od 19% uz stalno prisutnu tendenciju rasta. Pored navedenih, uvoz proizvoda odseka 12 – *Duvan i proizvodi od duvana* uz ostvarenu vrednost uvoza od 98,8 miliona EUR beleže udeo od 15,5% ukupnog uvoza agroindustrijskih proizvoda iz Hrvatske. Pored navedenih najznačajnijih uvoznih odseka, značajniji odseci u uvozu su 03 *Riba i preradevine od ribe* (11,7%), odsek 07 *Kafa, čaj, začini i sl.* (10,3%), odsek 05 *Voće i povrće* (10,1%), odsek 04 *Žitarice i proizvodi od žitarica* (6,8%) i dr.

Sa Italijom, kao trećom najznačajnijom državom EU u uvozu agroindustrijskih proizvoda u Srbiju, u posmatranom periodu je zabeležena ukupna vrednost uvoza od 510 miliona EUR izraženo u stalnim cenama, što čini 10% ukupnog uvoza u Srbiju. Uvoz iz Italije beleži rast po prosečnoj godišnjoj stopi od 5,5% uz relativno slab varijabilitet od 21,2%. Najznačajniji uvozni odsek je 05 *Voće i povrće* koji čini gotovo četvrtinu uvoza (23,5%), iza kojeg slede odseci 09 sa udelom od 14,1%, odsek 07 *Kafa, čaj, začini i sl.* sa udelom od 11,1% i odsek 04 *Žitarice i proizvodi od žitarica* sa udelom u uvozu od 11,2%. Kod svih navedenih odseka, uočava se stabilnost uvoza uz tendenciju rasta.

Pored tri pomenuta najznačajnija uvozna partnera Srbije u EU koji čine 36,8% ukupnog uvoza, značajni udeo u uvozu u Srbiju imaju i Grčka (7,6%), Mađarska

⁴ Hrvatska se nalazi na osmom mestu po ostvarenoj vrednosti izvoza Srbije u odnosu na sve države članice EU.

(7,9%), Poljska (7,3%), Holandija (6%), Austrija (5,6%), dok je udeo uvoza preostalih država članica EU manji od 5% pojedinačno, odnosno manji od 30% ukupnog uvoza.

ZAKLJUČAK

Primena Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sa EU doprinela je razvoju trgovinskih odnosa između Srbije i EU u oblasti agroindustrijskih proizvoda. Osnovni pokazatelj razvoja međusobnih trgovinskih odnosa manifestuje se kroz zabeleženu vrednost trgovine. Sa druge strane, posmatrajući strukturu trgovine agroindustrijskih proizvoda, može se uočiti da u izvozu dominiraju proizvodi primarne poljoprivredne proizvodnje, dok se u uvozu uočava dominantan položaj proizvoda više faze prerade. Supstitucija uvoza nesporno je moguća kod većine proizvoda, što zahteva kreiranje mera agrarne politike sa posebnom pažnjom.

Za Srbiju, uočen je veći rast izvoza u odnosu na rast uvoza, ali je broj proizvoda koji se uvozi značajno veći nego broj proizvoda koji se izvozi. Iako i u izvozu i u uvozu postoji tendencija rasta broja proizvoda kojima se trguje, Srbija sa jedne strane ne uspeva da u većoj meri obezbedi rast većeg broja, pre svega, prerađenih proizvoda, dok EU sa druge strane, iako izvozi veći broj proizvoda na tržište Srbije, ne uspeva da na tom tržištu značajnije poveća svoje prisustvo. Srbija, pre svega, svoje trgovinske odnose bazira na već „oprobanim“, pre svega primarnim proizvodima, uz tendenciju trgovine sa državama u regionu uključujući i države CEFTA regiona. Sa druge strane, EU, iako značajno prisutna na tržištu Srbije, pre svega svoju šansu traži u trgovini proizvodima više faze prerade čiji su dometi ograničeni ekonomskim kretanjima u Srbiji u periodu primene SSP-a.

Iako je evidentan rast trgovinskih odnosa, dalja istraživanja bi trebalo usmeriti na identifikovanju komparativnih u međusobnoj trgovini kako bi se analizirali relativni odnosi u trgovini kroz uporednu analizu pozicije Srbije u odnosu na ostale konkurente na tržištu EU.

FOREIGN TRADE IN AGRI-FOOD BETWEEN SERBIA AND EUROPEAN UNION

Stegic Milan

Abstract: *International trade in agri-food products is of special significance for Serbia, since it has high participation both in GDP and in trade. The European Union, as the most important trade partner of Serbia, liberalized the import of agri-food products from Serbia after the political changes of 2000. Further processes of Serbia's accession to the European Union, led to the formalization of trade relations in the form of Stabilisation and Association Agreement, which was implemented in the period 2009-2014. The paper analyzes international trade in agri-food products between Serbia and the European Union in the period 2004-2014, thus covering the period before and during the implementation of the Agreement. The data used in this paper is the official data of the Serbian Statistical Office and EUROSTAT, and research results have shown that the Agreement has enabled the improvement of mutual trade, and also that mutual trade relations have still not been utilized to their maximum potentials.*

Key words: *EU / Serbia / agri-food / international trade*

LITERATURA

1. Antevski, M., Petrović, P., Vesić, D. (2012). *Development perspectives in agriculture and rural areas in the EU integration process*, Institute of agricultural economics, Economics of Agriculture, issue 2, p.243-251, Belgrade, Serbia
2. Bogdanov, N., Božić, D. (2010). *Review of agriculture and agricultural policy in Serbia*, Leibniz Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe IAMO, Vol.57, p.189-218, Leibniz, Germany
3. Budimir, B., Međak, V. (2010). *Pridruživanje Srbije Evropskoj uniji*, Beograd, ISAC fond
4. Eurostat database <http://ec.europa.eu/eurostat/web/international-trade/data/database>, (March 2015-January 2016.)
5. *Export and Import Price Index Manual – Theory and practice* (2009). Washington D. C., International Monetary Fund

6. Katić, B., Popović, V., Milanović, R. M. (2008). *Influence of Stabilization and Association Agreement to the agriculture of the Republic of Serbia*, Agricultural economics, vol. 4, Institute for agricultural economics, p.339-354, Belgrade, Serbia
7. Kuzman, B., Stegić, M. (2015). *Agro-food trade between Serbia and EU with focus on countries of Danube region*, International Scientific Conference - Sustainable agriculture and rural development in terms of Republic of Serbia strategic goals realization within the Danube region, December 10th-11th 2015, Belgrade, Serbia, p.330-346
8. Puškarić, A., Kuzman, B. (2014). Analysis of agro-food products' trade of the European Union. *Agroekonomika*, 43 (61-62), 1-9
9. Statistical office of the Republic of Serbia: Data base on international trade <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/public/ReportView.aspx>, (March 2015-January 2016)
10. *Strategy of Agriculture and Rural Development of Republic of Serbia 2014-2020*. (2014). Belgrade, Ministry of Agriculture and Environmental Protection of Republic of Serbia
11. United Nations Statistic Division (2006). *Standard International Trade Classification – Revision 4*
12. *Zakon o potvrđivanju Prelaznog sporazuma o trgovini i trgovinskim pitanjima između Evropske zajednice, sa jedne strane i Republike Srbije, sa druge strane* Službeni glasnik RS-Međunarodni ugovori 83/2008, Beograd, Srbija
13. *Zakon o potvrđivanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između Evropske zajednice i njenih članica sa jedne strane i Republike Srbije sa druge strane*, Službeni glasnik RS-Međunarodni ugovori 83/2008, Beograd, Srbija
14. Živadinović, B., Milovanović, M. (2011). *Vodič kroz EU politike: poljoprivreda*, Loznica, Evropski pokret u Srbiji

INOVACIJE KAO POKRETAČKI FAKTOR RAZVOJA PRIVREDE

Ristić Nataša¹

Vukajlović Vladimir²

Brazaković Pavle³

Sažetak: *Danas je nemoguće zamisliti uspeh privrede kao celine, a u okviru nje privrednih subjekata, bez inovativne aktivnosti. Svaka ideja sama po sebi ne znači uspeh, već se mora tržišno dokazati da bi postala inovacija. Bez obzira kojom delatnošću se bavi privredni subjekt ili koje je veličine, zahtev za promenama i usavršavanjem proizvoda, usluga i procesa je imperativ uspeha. Privredna aktivnost na mikro nivou reflektuje uspeh na makro nivou. Inovaciona aktivnost privrede meri se globalnim inovacionim indeksom na čijem vrhu se nalaze privrede sa visokim dohotkom, zemlje koje ulažu u istraživanje i razvoj. Srbija kao zemlja sa visokim do srednjim prihodom u globalnom inovacionom indeksu pokazuje trend pada, iako indeks efikasnosti inovacija pokazuje bolju poziciju Srbije, s obzirom da se njime neutrališu razlike u razvijenosti privreda. Istraživanje sprovedeno na uzorku od 433 preduzeća, različite veličine i delatnosti, pokazalo je da je inovativna aktivnost u preduzećima u uzorku ocenjena ispod prosečnom ocenom, kao i da postoji značajna razlika u oceni inovativnih aktivnosti preduzeća različite veličine i delatnosti.*

Ključne reči: *inovacije / privreda / preduzeća / inovacioni indeks*

UVOD

U današnjim uslovima privređivanja, bez obzira o kojoj se privrednoj grani radi inovacije su nezaobilazna tema. Pronaći nešto novo čime će se zadovoljiti još nezadovoljene potrebe potrošača i na taj način ostvariti konkurentska prednost, pri-

¹ MA, Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije, Nemanjina br. 4, Beograd

² MA, Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije, Nemanjina br. 4, Beograd,
e-mail: vukajlovincp@gmail.com

³ MA, Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije, Nemanjina br. 4, Beograd.

marni je zadatak kao privrednih subjekata tako i privrede u celini. Draker ističe da “inovacija predstavlja radnju, koja obdaruje resurse novim kapacitetima za stvaranje bogatstva. Sistemska inovacija se sastoji od svrsishodnog i organizovanog traganja za promenama, tako da se u okviru sistemske analize mogućnosti takvih promena mogu prihvatiti kao ekonomske ili socijalne inovacije” (1996, str. 45). Definicija inovacija data u priručniku OECD-a *Oslo Manual* (2005) ih određuje kao implementaciju novog ili značajno poboljšanog proizvoda (robe ili usluga), novog procesa, novog marketing metoda ili novog organizacionog metoda u poslovnoj praksi, radnom prostoru organizacije ili eksternim odnosima.

Ipak svaka ideja, ili tehničko rešenje nije inovacija, već je to tek invencija koja se kroz komercijalizaciju pretvara u inovaciju. Izuzetna ideja koja predstavlja značajno unapređenje u zadovoljenju neke potrebe, ukoliko se tržišno ne potvrdi i ukoliko privredni subjekt iz nje ne izvuče korist u smislu same materijalizacije, ostvarivanja tržišne prednosti ili dobiti, ne predstavlja inovaciju. Zato se i kaže da novina u krajnjoj liniji predstavlja relativan koncept (Deakins i Feel, 2012). Relativan jer sama ideja ne znači i tržišni uspeh privrednog subjekta.

Istorija uči da postoji izuzetan potencijal za stvaranje novih industrija i za poboljšanje postojećih (Kim i Mauborgne, 2005). Otuda se inovativna organizacija karakteriše sposobnošću da kanališe svoje kreativne napore u korisne rezultate. Ipak, ideje koje mogu da se razviju u inovacije ne nastaju samo u okviru privrednih subjekata i nisu samo rezultat istraživanja tržišta i rada u laboratorijama. Prema Smitu (2010) izvori inovacija mogu biti: pojedinci, korporacije, korisnici, zaposleni, autsajderi. Preduzeća se pored brojnih izazova na svetskom i domaćem tržištu suočavaju i sa problemom rastuće konkurencije, dok su potrošači sve zahtevniji u pogledu načina zadovoljenja svojih potreba, stavljajući pred ispit organizaciju i njihovu mogućnost odgovora na ove zahteve (Stamatović, Vukajlović i Cvetanović, 2012). To je još jedan razlog zbog kojeg se inovativna aktivnost zahteva na svim nivoima, od zaposlenih u organizacijama pa sve do nacionalnih okvira.

INOVACIONI KAPACITET PRIVREDE

Svaka privreda u svetskim razmerama ima svoje karakteristike koje u većem ili manjem procentu određuju inovativne sposobnosti. Porter i Štern (2003) su mišljenja da sledeće determinante određuju strukturu inovacionog kapaciteta privrede: inovaciona infrastruktura privrede, inovaciono okruženje u nacionalnim industrijskim klasterima i veze između zajedničke inovacione infrastrukture i specifičnih klastera.

Ekonomisti uočavaju određene makroekonomske performanse zemlje, čime se objašnjava razlika u kvalitetu pojedinih komponenti inovacionog kapaciteta privrede. Ovde se posebno ističe neadekvatna koordinacija institucija koje reprezentuju nacionalni sistem inovacije. Ukoliko izostane odgovarajuća koordinacija između aktivnosti i ciljeva institucija u okviru jedne privrede, za rezultat se dobijaju slabi privredni rezultati. Pre svega se misli na probleme loše koordinacije i harmonizacije aktivnosti institucija u okviru nacionalnih inovacionih sistema istovremeno odgovornih i za konkretnu realizaciju makroekonomskih politika i nacionalnih institucija uključenih u realizaciju konkretne politike inovacija kao svojevrsnog suštimata naučnoistraživačke, tehnološke i industrijske politike (Nassif, 2007).

Privredni subjekti samostalnim aktivnostima, bez podsticaja države i intervencije državne regulative i državnih institucija u pravcu podsticanja aktivne inovacione politike, ne mogu da ostvare značajne rezultate inovativnih aktivnosti. Nedostatak odgovarajućih institucija (npr. istraživačkih kapaciteta, opreme, i sl.) može biti delimično ublažen aktivnostima savremene države. Otvorena pitanja neadekvatne međunarodne nacionalne konkurentnosti povećavaju pritisak za intervenciju države u oblasti inovacija (Hadjimanoli i Dickson 2001). Stoga je vođenje aktivne politike inovacija karakteristika većine, kako malih tako i velikih zemalja čije su ekonomije u usponu (Freeman, 1988).

Međutim, uvažavajući prisutnost brojnih podsticaja za inovacije, neophodno je primetiti postojanje brojnih prepreka za njihov uspeh. Upravljanje inovacijama često uključuje upravljanje u okolnostima obeleženim postojanjem visokog stepena dvosmislenosti, neizvesnosti i rizika (Jančetić i Erić, 2012). Nekada višegodišnji rad na unapređenju određenog poslovnog procesa, proizvoda ili usluge zbog nepredviđenih okolnosti može da završi neuspehom uz velike troškove. (neprihvatanje od strane tržišta, preticanje od strane konkurencije, promene na nacionalnom i svetskom tržištu usled kriza i sl.).

Akterima u inovacionoj politici potrebni su ne samo instrumenti koji se usredsređuju na pojedinačne organizacije ili na odnose između dve organizacije već i na instrumente koji se usredsređuju na nivo sistema (Smits i Kuhlmann 2004). U izveštaju „Otvorene inovacije i javna politika u Evropi“ grupa autora (Chesbrough, Vanhaverbeke i Lopez, 2011) je dala preporuke za politiku otvorenih inovacija u Evropi: razvoj obrazovanja i ljudskog kapitala, finansiranje otvorenih inovacija, usvojiti uravnoteženi pristup intelektualnoj svojini, podsticati saradnju i konkurenciju, proširiti otvorenost vlade.

INOVATIVNA AKTIVNOST U SRBIJI

U cilju pospešivanja inovacione delatnosti, a samim tim i ukupnog privrednog razvoja Republike Srbije, donet je Zakon o inovacionoj delatnosti, kojim se uređuju načela, ciljevi i organizacija primene naučnih saznanja, tehničkih i tehnoloških znanja, inventivnosti i pronalazaštva, a sve u funkciji stvaranja i realizacije novih i poboljšanih proizvoda, procesa i usluga (Zakon o inovacionoj delatnosti, 2010, Sl. glasnik RS, br. 110/2005 i 18/2010). Posledica toga je osnivanje Fonda za inovacionu delatnost kao jednog od ekonomskih instrumenata kojim se obezbeđuje i podstiče inovaciona delatnost nacionalne privrede. Cilj Fonda je podsticanje inovativnosti u prioritetnim oblastima nauke i tehnologije, odnosno da se pruži podrška da nove tehnologije stignu iz akademskih okvira do privrede, kao i da se pomogne malim i srednjim preduzećima koja razvijaju inovacione tehnologije. Sredstva Fonda se mogu koristiti za finansiranje inovacione delatnosti, a naročito za (Povrenović, 2011): Realizaciju i plasman inovacija; Podsticanje inovativne aktivnosti kod mladih; Podsticanje inovatora na korišćenje domaćih resursa; Podsticanje inovativnosti sa ciljem održivog razvoja seoskog područja; Podsticanje inovativnosti sa ciljem ukupnog održivog privrednog razvoja; Unapređenje informisanja o stanju i rezultatima u oblasti inovacione delatnosti; Podsticanje i sufinansiranje prezentacija rezultata na domaćim i svetskim manifestacijama.

Nažalost u Srbiji još uvek nije zaživelo podsticanje poslovne saradnje domaćih i stranih preduzeća, preduzetničkog duha i inovativne klime. Neophodno je stvaranje poslovnog okruženja u kome bi intelektualna svojina omogućila srpskim inovatorima da izvuku ekonomsku vrednost iz svog rada i uvećaju ekonomski uspeh i konkurentnost Srbije u Evropi i svetu. Sa aspekta otvorenih inovacija, kao novog modela u poslovanju preduzeća u Evropi i svetu, Republika Srbija mora još mnogo da radi na unapređenju unutrašnjih struktura znanja, tehnologije i ostalih materijalnih i nematerijalnih sredstava, tj. na poboljšanju sopstvenog inovativnog kapaciteta. Tek kada uspostavi odgovarajuću bazu znanja i sagleda svoje inovativne mogućnosti, može intenzivno da se bavi povezivanjem sa spoljnim izvorima znanja i tehnologija i da produktivnom i delotvornom kombinacijom unutrašnjih i spoljnih izvora stvara novu vrednost i tako unapređuje nacionalnu inovacionu kulturu (Cvijić, Borocki i Lalić, 2012).

POLOŽAJ SRBIJE U SVETSKIM RAZMERAMA PO PITANJU INOVATIVNE AKTIVNOSTI

U poređenju sa razvijenim evropskim zemljama, inovacioni potencijal u privatnom sektoru Srbije je u lošijem položaju, u pogledu pristupa tržištu, izvorima

finansiranja i investicijama u istraživanje i razvoj novih proizvoda. Procena je da ukupna ulaganja u nauku u Republici Srbiji ne prelaze 0,5% BDP-a prema čemu se Republika Srbija još uvek svrstava među države sa najmanjim ulaganjima u nauku, kako u razvijenom svetu, tako i u regionu. O tome svedoči i veoma nizak nivo učesća troškova istraživanja i razvoja u društvenom bruto proizvodu u Srbiji (Radukić i Radović, 2012).

Nacionalni sistem inovacija označava mrežu javnih i privatnih institucija čije aktivnosti i interakcije determinišu nastanak, uvoz, kontinuirano poboljšavanje i najširu difuziju novih tehnologija (Freeman, 1987). Globalni indeks inovativnosti (Global innovation Index - GII) je pokrenula poslovna škola INSEAD 2007, sa ciljem da se odredi bolji pristup inovacijama u društvu i da se prevaziđu tradicionalni načini merenja kao što je broj istraživačkih članaka i nivo trošenja na istraživanje i razvoj. Postojalo je nekoliko motiva koji su pokrenuli ovaj cilj. Prvo, inovacije su značajne za pokretanje ekonomskog razvoja i konkurentnosti kako za razvijene, tako i za ekonomije u razvoju. Shvatanje definicije inovacija se proširilo, tako da se ono više nije ograničavalo na laboratorije istraživanja i razvoja i na publikovanje naučnih časopisa. Takođe, prepoznavanje inovacije na kritičnim tržištima viđeno je kao značajno za inspirisanje ljudi, pogotovo za sledeće generacije preduzetnika i inovatora (GII, 2012).

Globalni inovacioni indeks (*Global Innovation Index – GII*) počiva na dva podindeksa: podindeks ulaganje u inovacije i podindeks rezultat inovacija. Uopšteno se računaju četiri pokazatelja: GII, input i autput podindeksi i odnos inovacione efikasnosti. Podindeks ulaganja u inovacije obuhvata pet grupisanih elemenata koji bi trebali da omoguće investicije (GII, 2014): (1) Institucije, (2) Ljudski kapital i istraživanja, (3) Infrastruktura, (4) Tržišna sofisticiranost, (5) Poslovna sofisticiranost. Podindeks rezultata inovacija obuhvata: (6) Rezultate zasnovane na znanju i tehnologiji, (7) Kreativne rezultate. Ukupni GII je jednostavni prosek podindeksa Inputa i Autputa. Odnos inovacione efikasnosti je odnos autput podindeksa u odnosu na input podindeks. Pokazuje koliko inovacioni autput daje određenoj zemlji od njenog inputa.

Inovacioni lideri su iz EU, i svi imaju visok prihod (Tabela 1). To se vidi u koloni visina prihoda gde su zemlje grupisane u grupe po prihodima, a prema klasifikaciji Svetske Banke na: LI – Low income (mali prihod), UM - Upper-middle income (veći do srednji prihod), LM - Lower middle income (manji do srednji) HI – High income (visok prihod). Regioni su klasifikovani prema klasifikaciji Ujedinjenih nacija: EUR – Evropa, NAC – Severna Amerika, LCN – Latinska Amerika i Ka-

ribi, CSA – Centralna i južna Azija, SEAO – Jugoistočna Azija i Okeanija, NAWA – Severna Afrika i zapadna Azija, SSF – Saharska Afrika.

U Tabeli 1 prikazano je kretanje globalnog inovacionog indeksa u prvih 10 rangiranih zemalja, najbolje rangirane zemlje svakog regiona i položaj Srbije. Može se zaključiti da je jedino Švajcarska pokazala da je u sve tri godine imala konstantnost u inovacionom indeksu, odnosno da je lider. Švedska je recimo u 2012. i 2013. godini bila na drugom mestu, ali u 2014. beleži pad na 3. mesto, dok je na 2. u 2014. godini Engleska. Značajno je i to da su inovacioni lideri zemlje sa visokim prihodom.

Takođe se vidi da su u prvih 10 mesta čak 7 zemalja iz Evrope, dve zemlje iz Jugoistočne Azije i jedna zemlja Severne Amerike (USA). Prva zemlja koja je iz Severne Afrike ili zapadne Azije je tek na tek 17. mestu (Izrael), dok je najbolje pozicionirana zemlja iz Latinske Amerike na 39. mestu (Čile). Mauricijus na 49. mestu je najbolje plasirana zemlja Saharske Afrike. Najbolje pozicionirana zemlja centralne i južne Azije je Indija na 64. mestu.

Podatak za Srbiju pokazuje značajan pad Globalnog inovacionog indeksa, sa 46. mesta u 2012. godini, pala je na 54. mesto u 2013, dok još veći pad beleži u 2014. godni na 67. mesto. Iako ne spada u zemlje sa visokim prihodom, ipak ovo je opomena da se mora više ulagati u inovativnu aktivnost, kako ne bi došlo do još većeg pada u konkurentnosti privrede po pitanju inovativnih aktivnosti.

Tabela 1. Globalni inovacioni indeks

ZEMLJA	GLOBALNI INOVACIONI INDEKS							Region
	2012	Rang	2013	Rang	2014	Rang	Nivo prihoda	
Švajcarska	68,2	1	66,59	1	64,78	1	HI	EUR
Švedska	64,8	2	61,36	2	62,29	3	HI	EUR
Singapur	63,5	3	59,41	8	59,24	7	HI	SEAO
Finska	61,8	4	59,51	6	60,67	4	HI	EUR
Engleska	61,2	5	61,25	3	62,37	2	HI	EUR
Holandija	60,5	6	61,14	4	60,59	5	HI	EUR
Danska	59,9	7	58,34	9	57,52	8	HI	EUR
Hong Kong (Kina)	58,7	8	59,43	7	56,82	10	HI	SEAO
Irska	58,7	9	57,91	10	56,67	11	HI	EUR
USA	57,7	10	60,31	5	60,09	6	HI	NAC
Izrael	56,0	17	55,98	14	54,05	19	HI	NAWA
Čile	42,7	39	40,58	46	40,64	46	UM	LCN
Srbija	40,0	46	37,87	54	35,89	67	UM	EUR
Mauricijus	39,2	49	38,00	53	40,94	40	UM	SSF
Indija	35,7	64	36,17	66	33,70	76	LM	CSA

Izvor: Prilagođeno prema GII (2012), GII (2013), GII (2014)

Indeks efikasnosti inovacija (*Innovation Efficiency Index*) se računa kao količnik vrednosti podindeksa inputa i autputa. Ovaj indeks je utvrđen da bi se neutralisao stadijum razvoja zemalja, s obzirom da se najbolji zaključci mogu donositi na osnovu analize zemalja sa sličnim nivoom razvoja. Ovaj pokazatelj je predstavljen za 2012. godinu (koja je uzeta kao bazna za izračunavanje Globalnog inovacionog indeksa), s obzirom da se za svaku sledeću godinu Globalni indeks inovativnosti unapređuje, kako bi se efektivnije ocenila inovativna aktivnost.

Odnos između globalnog inovacionog indeksa i efikasnosti je pozitivan i ukazuje da efikasnije zemlje u proseku ostvaruju veći iznos. Prvih deset zemalja u rangju Indeksa efikasnosti inovacija, su zemlje koje su praktično dobre u prevazilaženju relativnih slabosti njihovih ulaznih podindeksa u odnosu autpute: Kina, India, Moldavija, Malta, Švajcarka, Paragvaj, Srbija, Estonija, Holandija i Šri Lanka. U 2012. godini ni jedna zemlja iz kategorije zemalja sa niskim prihodom nije ušla u prvih 10. U Tabeli 2 može se videti da Indeks efikasnosti inovacija pored ranga ulaza i izlaza uzima u obzir populaciju GDP kao pokazatelj razvijenosti zemlje. Tako je analiza grupe ulazaka za nivo efikasnosti praktično presudan, s obzirom da privrede mogu dostići relativno visok nivo efikasnosti zbog praktično malog nivoa ulaza. Nivo efikasnosti mora biti analiziran zajedno sa Globalnim inovacionim indeksom, nivoom ulaza i izlaza, kao i sa nivoom razvoja ekonomije. Iz tog razloga se efikasnost prezentuje uključujući sve faktore koji imaju uticaj na inovativnost jedne ekonomije.

Tabela 2. Rang Indeksa efikasnosti inovacija prvih 10 rangiranih zemalja

Rang	Zemlja	Skor efikasnosti	Rang ulaza	Rang izlaza	Grupa po nivou prihoda	Rang	Reg. grupa	Rang	Pop. u mil.	GDP per capita
1	Kina	1,13	55	19	UM	1	SEAO	1	1,348.1	8,394.1
2	India	1,10	96	40	LM	1	CSA	1	1,206.9	3,703.5
3	Moldavija	1,08	79	30	LM	2	EUR	1	3.6	3,383.0
4	Malta	1,03	27	4	HI	1	EUR	2	0.4	25,782.7
5	Švajcarska	1,01	4	1	HI	2	EUR	3	7.8	43,508.6
6	Paragvaj	0,94	103	62	LM	3	LCN	1	6.5	5,538.9
7	Srbija	0,93	65	36	UM	2	EUR	4	7.4	10,661.3
8	Estonija	0,93	24	8	HI	3	EUR	5	1.3	20,182.1
9	Holandija	0,92	15	3	HI	4	EUR	6	16.7	42,330.1
10	Šri Lanka	0,92	115	76	LM	4	CSA	2	20.5	5,609.4

Izvor: Prilagođeno prema GII (2012)

Za unapređenje konkurentnosti Srbija mora da unapredi faktorske uslove, a među njima pre svega infrastrukturu i institucije (Milićević, Milićević i Arsić, 2014). Neophodno je suočiti se sa modernizacijom, jer naša privreda ako se uzme za primer, nema proizvodnje, izvoza, vrhunskih tehnoloških inovacija (Zjalić, 2007).

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 500 privrednih subjekata različite veličine i delatnosti. Cilj istraživanja je bio da se utvrdi njihova inovativna aktivnost i razlike u pogledu inovativnih aktivnosti preduzeća različite veličine i delatnosti. Za ovo istraživanje posebno je strukturiran upitnik, koji se slao elektronski na zvanične adrese privrednih subjekata. Validno vraćenih upitnika bilo je 433, koji su uzeti u obzir prilikom obrade podataka. Veličina preduzeća je određena u odnosu na broj zaposlenih (do 10 zaposlenih mikro preduzeće, od 11 do 50 zaposlenih malo preduzeće, od 51 do 250 zaposlenih srednje preduzeće i preko 251 veliko preduzeće). U posmatranom uzorku bilo je 15,7% mikro preduzeća, 30,7% malih preduzeća, 25,4% srednjih i 28,2% velikih preduzeća. Oblast poslovanja i procentualno učestće preduzeća predstavljeno je Tabelom 3, u kojoj se vidi da je najviše preduzeća iz oblasti trgovine i turizma (34,6%), zatim iz oblasti proizvodnje (28,9%), a najmanje je u oblasti sporta i rekreacije 3,9% .

Tabela 3. Oblast poslovanja preduzeća

	Apsolutne frekvencije	Procenti
Nauka i obrazovanje	41	9.5
Trgovina	150	34.6
Zdravstvo	40	9.2
Bankarstvo i finansije	22	5.1
Proizvodnja	125	28.9
Turizam i ugostiteljstvo	38	8.8
Sporta i rekreacije	17	3.9
Ukupno	433	100.0

Izvor: Autor

Od ispitanika se tražilo da ocene ocenama od 1-5 (1 – najmanja ocena, 5 – najviša ocena) inovativne aktivnosti u njihovom preduzeću, pri čemu je kao kriterijum uzeta veličina preduzeća. Prosečne vrednosti ocena date su u Tabeli 4. Može se videti da je prosečna ocena inovativnih aktivnosti 2,47, pri čemu su najbolje inovativnu aktivnost ocenila mala preduzeća (prosečna ocena 2,63), a najgore velika preduzeća (2,20).

Tabela 4. Srednje vrednosti ocena inovativnih aktivnosti preduzeća u uzorku

	Broj ispitanika	Srednja vrednost
Mikro preduzeća	68	2.43
Mala preduzeća	133	2.63
Srednja preduzeća	110	2.59
Velika preduzeća	122	2.20
Ukupno	433	2.47

Izvor: Autor

Pored utvrđivanja ocena u odnosu na veličinu preduzeća, istraživanjem se nastojalo utvrditi kako delatnost preduzeća utiče na inovativne aktivnosti. U Tabeli 5 može se videti da je najbolje ocenjena inovativna aktivnost preduzeća iz oblasti turizma i ugostiteljstva (srednja vrednost 2,79), zatim proizvodnje (2,78), dok je najgore ocenjena inovativna aktivnost preduzeća iz oblasti sporta i rekreacije (1,88).

Tabela 5. Ocena inovativnih aktivnosti preduzeća različite delatnosti

	Broj ispitanika	Srednja vrednost
Nauka i obrazovanje	41	2.39
Trgovina	150	2.23
Zdravstvo	40	2.48
Bankarstvo i finansije	22	2.36
Proizvodnja	125	2.78
Turizam i ugostiteljstvo	38	2.79
Sporta i rekreacije	17	1.88
Total	433	2.47

Izvor: Autor

KOMPARATIVNA ANALIZA OCENE INOVATIVNIH AKTIVNOSTI PREDUZEĆA RAZLIČITE VELIČINE

Istraživanjem se nastojalo utvrditi da li postoji statistički značajna razlika u ocenama inovativne aktivnosti kod preduzeća koja su različite veličine. Ovo se utvrdilo ANOVA testom uz značajnost greške od 0,05 ($\text{Sig} \leq 0,05$ postoji statistički značajna razlika). Rezultati su pokazali da postoji statistički značajna razlika ($\text{Sig} = 0,07 < 0,05$) u oceni inovativnih aktivnosti u preduzećima različite veličine (Tabela 6).

Tabela 6. Ocena značajnosti razlike u pogledu inovativnih aktivnosti preduzeća različite veličine

	Suma kvadrata	df	Srednja vrednost kvadrata	F	Sig.
Između grupa	13.781	3	4.594	3.445	.017
Unutar grupe	572.048	429	1.333		
Ukupno	585.829	432			

Izvor: Autor

S obzirom da je utvrđeno da postoji statistički značajna razlika, naknadnim Turkey testom utvrdilo se između kojih preduzeća po kriterijumu veličine ta razlika postoji (Tabela 7). Rezultati su pokazali da je statistički značajna razlika u oceni inovativnih aktivnosti preduzeća značajna kod velikih preduzeća i malih preduzeća.

Tabela 7. Razlika u oceni inovativnih aktivnosti preduzeća različite veličine

Veličina preduzeća (I)	Veličina preduzeća (J)	Srednja razlika (I-J)	Standardna greška	Sig.
Mikro preduzeće	Malo preduzeće	-.205	.172	.633
	Srednje preduzeće	-.164	.178	.792
	Veliko preduzeće	.222	.175	.584
Malo preduzeće	Mikro preduzeće	.205	.172	.633
	Srednje preduzeće	.041	.149	.993
	Veliko preduzeće	.427(*)	.145	.018
Srednje preduzeće	Mikro preduzeće	.164	.178	.792
	Malo preduzeće	-.041	.149	.993
	Veliko preduzeće	.386	.152	.055
Veliko preduzeće	Mikro preduzeće	-.222	.175	.584
	Malo preduzeće	-.427(*)	.145	.018
	Srednje preduzeće	-.386	.152	.055

Izvor: Autor

KOMPARATIVNA ANALIZA OCENE INOVATIVNIH AKTIVNOSTI PREDUZEĆA RAZLIČITE DELATNOSTI

Pored utvrđivanja postojanja razlika u ocenama inovativnosti preduzeća različite veličine, značajnost razlike, takođe uz pomoć ANOVA testa se ispitivala i za preduzeća koja se bave različitom delatnošću. Rezultati (Tabela 8) pokazuju postojanje statistički značajne razlike u oceni inovativnih aktivnosti preduzeća različite delatnosti ($\text{Sig} = 0,01 < 0,05$).

Tabela 8. Ocena značajnosti razlike u pogledu inovativnih aktivnosti preduzeća različite delatnosti

	Suma kvadrata	df	Srednja vrednost kvadrata	F	Sig.
Između grupa	31.465	6	5.244	4.030	.001
Unutar grupe	554.364	426	1.301		
Ukupno	585.829	432			

Izvor: Autor

Postojanje statistički značajne razlike ukazuje na neophodnost naknadnog Turkey testa koji je pokazao postojanje značajne razlike kod ocena inovativne aktivnosti preduzeća koja se bave trgovinom i turizmom i proizvodnih preduzeća, kao i značajna razlika kod preduzeća koja se bave proizvodnjom i sportom i rekreacijom, što je predstavljeno Tabelom 9.

Tabela 9. Razlika u oceni inovativnih aktivnosti preduzeća različite delatnosti

Veličina preduzeća (I)	Veličina preduzeća (J)	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
Nauka i obrazovanje	Trgovina i turizam	.164	.201	.984
	Zdravstvo	-.085	.254	1.000
	Bankarstvo i finansije	.027	.301	1.000
	Proizvodnja	-.394	.205	.470
	Turizam i ugostiteljstvo	-.399	.257	.712
	Sporta i rekreacije	.508	.329	.718
Trgovina i turizam	Nauka i obrazovanje	-.164	.201	.984
	Zdravstvo	-.248	.203	.885
	Bankarstvo i finansije	-.137	.260	.998
	Proizvodnja	-.557(*)	.138	.001
	Turizam i ugostiteljstvo	-.563	.207	.097
	Sporta i rekreacije	.344	.292	.902
Zdravstvo	Nauka i obrazovanje	.085	.254	1.000
	Trgovina i turizam	.248	.203	.885
	Bankarstvo i finansije	.111	.303	1.000
	Proizvodnja	-.309	.207	.750
	Turizam i ugostiteljstvo	-.314	.258	.887
	Sporta i rekreacije	.593	.330	.553
Bankarstvo i finansije	Nauka i obrazovanje	-.027	.301	1.000
	Trgovina i turizam	.137	.260	.998
	Zdravstvo	-.111	.303	1.000
	Proizvodnja	-.420	.264	.686
	Turizam i ugostiteljstvo	-.426	.306	.805
	Sporta i rekreacije	.481	.368	.849
Proizvodnja	Nauka i obrazovanje	.394	.205	.470
	Trgovina i turizam	.557(*)	.138	.001
	Zdravstvo	.309	.207	.750
	Bankarstvo i finansije	.420	.264	.686
	Turizam i ugostiteljstvo	-.005	.211	1.000
	Sporta i rekreacije	.902(*)	.295	.038
Turizam i ugostiteljstvo	Nauka i obrazovanje	.399	.257	.712
	Trgovina i turizam	.563	.207	.097
	Zdravstvo	.314	.258	.887
	Bankarstvo i finansije	.426	.306	.805
	Proizvodnja	.005	.211	1.000
	Sporta i rekreacije	.907	.333	.095
Sporta i rekreacije	Nauka i obrazovanje	-.508	.329	.718
	Trgovina i turizam	-.344	.292	.902
	Zdravstvo	-.593	.330	.553
	Bankarstvo i finansije	-.481	.368	.849
	Proizvodnja	-.902(*)	.295	.038
	Turizam i ugostiteljstvo	-.907	.333	.095

Izvor: Autor

ZAKLJUČAK

Globalni inovacioni indeks pokazuje da su vodeće zemlje one koje izdvajaju značajan deo GDB na istraživanje i razvoj, zemlje koje imaju visok dohodak. Srbija, kao zemlja sa većim do srednjim prihodom pokazuje u vremenskom razdoblju od 2012-2014. godine pad u rangu globalnog inovacionog indeksa. Indeks efikasnosti inovacija, koji pored ranga ulaza i izlaza uzima u obzir populaciju i GDP kao pokazatelj razvijenosti zemlje, kako bi se razlike u razvijenosti zemlje neutralizovale, pokazuju da je Srbija na 7. mestu po ovom pokazatelju. Ipak, ovo se mora uzeti zajedno sa Globalnim inovacionim indeksom, s obzirom da ovako visoko mesto koje pokazuje Indeks efikasnosti inovacija upućuje i na mogućnost postojanja malog inputa u inovacije i inovativne aktivnosti.

Sprovedeno istraživanje preduzeća različite veličine i delatnosti, pokazuje da je ocena inovativnih aktivnosti u preduzećima u uzorku ocenjena ocenom 2,47 pri čemu su najbolje inovativnu aktivnost ocenila mala preduzeća (prosečna ocena 2,63), a najgore velika preduzeća (2,20). Rezultat pokazuju značajnu statističku razliku u ocenama kod preduzeća različite veličine i delatnosti.

Na osnovu sprovedenog istraživanja i u odnosu na položaj Srbije u inovativnim aktivnostima, može se zaključiti da Srbija nema zavidan nivo inovativnih aktivnosti i podsticaje za inovacije. Da bi se poboljšale inovacije neophodno je veće ulaganje u infrastrukturu, istraživanje i razvoj kao i da se radi na stalnom edukovanju na svim nivoima u okviru privrednih subjekata. Inovativna aktivnost treba da se pokrene sa mikro nivoa (bez obzira na veličinu i delatnost privrednih subjekata), te uz podršku državnih institucija i podsticaja, stvore uslovi za istraživanje i razvoj, materijalizovanje inovacija i pozitivan trend na makro nivou.

INNOVATION AS A DRIVING FACTOR OF ECONOMIC DEVELOPMENT

Ristic Natasa

Vukajlovic Vladimir

Brazakovic Pavle

Abstract: *Today it is impossible to imagine the success of economy as a whole, as well as business entities as part of economy, without innovative activities. Every new idea does not necessarily imply success in itself, but must primarily be proved in the market in order to be called innovation. Regardless of the type of business activity or size of business entity, continuous changes and improvement of products, services and processes are crucial for success. Economic activity at the micro level reflects success at the macro level. Innovative activities of economies are measured using the Global Innovation Index and best ranked are high-income economies that invest in research and development. Serbia, as a country with high to medium income, shows a declining trend regarding the Global Innovation Index. On the other hand, Serbia has a better position on the Innovation Efficiency Index, given that this Index neutralizes the differences in economic development between countries. Research conducted on a sample of 433 companies of different sizes and activities shows that innovative activity of enterprises in the sample has been rated with a below average grade, and there was significant difference in the evaluation of innovative activity of enterprises of different sizes and activities.*

Key words: *innovation / economy / enterprises / innovation index*

LITERATURA

1. Bessant, J., Tidd, J. (2007). *Innovation and Entrepreneurship*, New York, John Wiley & Sons.
2. Chesbrough, H., Vanhaverbeke, B., Lpez, H. (2011). *Open innovation and public policy in Europe*, A research report commissioned by ESADE Business School & the Science and Business Innovation Board AISBL, Science/Business Publishing Ltd.
3. Cvijić, M., Borocki, J., Lalić, D. (2012). *Otvoreni modeli inovacija*, Zbornik radova: Inovacije i preduzetništvo – otvoreni modeli za uspeh na tržištu EU, Beograd, Fakultet za ekonomiju, finansije i administraciju.

4. Deakins, D., Freel, M. (2012). *Preduzetništvo i male firme*, Beograd, Data Status.
5. Drucker, P. (1996). *Inovacije i preduzetništvo*, Beograd, Grmeč – Privredni pregled.
6. Freeman, C. (1987). *Technology Policy and Economic Performance*, London, Frances Pinter.
7. Freeman, C. (1988). *Small Countries Facing the Technological Revolution*, London, Frances Pinter.
8. GII (2012). *The Global Innovation Index 2012*, France, The Business School for the World (INSEAD), World Intellectual Property Organization (WIPO).
9. GII (2013). *The Global Innovation Index 2013 - The Local Dynamics of Innovation*, Geneva, Johnson Cornell University, INSEAD The Business School for the World, WIPO World Intellectual Property Organization.
10. GII (2014). *The Global Innovation Index 2014 – The Human Factor in Innovation*, France, Johnson Cornell University, The Business School for the World (INSEAD), World Intellectual Property Organization (WIPO).
11. Hadjimanolis, A., Dickson, K. (2001). *Development of national innovation policy in small developing countries: the case of Cyprus*, Research Policy, 30 (1), p 805-817.
12. Jančetović, M., Erić, I. (2012). *Menadžment inovacija*, Beograd, Beogradska poslovna škola.
13. Kim, W.C., Mauborgne, R. (2005). *Blue Ocean Strategy - How to Create Uncontested Market Space and Make the Competition Irrelevant*, Boston, Harvard Business School Publishing Corporation.
14. Milićević, Z. Milićević, V., Arsić, LJ. (2014). *Tehnološki razvoj i znanje kao izvor povećanja konkurentne prednosti u Srbiji*, Ekonomski signali: poslovni magazin, 9(2), str. 123-135.
15. Nassif, A. (2007). *National innovation system and macroeconomic policies: Brazil and India in comparative perspective*, Discussion papers, UN conference on trade and development, Brazilian Development Bank & BNDES, Brazil, No. 184.
16. OECD (2005). *OSLO Manual: Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data*, OECD and Eurostat, 3rd edition.
17. Patten, D. (2001). *Successful Marketing for the Small Business*, London, Sunday Times.

18. Porter, M. Stern, S. (2003). *Ranking National Innovative Capacity: Findings from the National Innovative Capacity Index*, The Global Competitiveness Report, - kellogg.northwestern.edu.
19. Povrenović, D. (2011). *Analiza inovacione delatnosti u Srbiji*, Beograd, Zavod za intelektualnu svojinu.
20. Radukić, S., Radović, M. (2012). *Inovativnost preduzeća kao činilac poboljšanja konkurentnosti srpske privrede*, Beograd, Univerzitet Singidunum, (deo iz literature Inovacije i preduzetištvo alati za uspeh na tržištu EU, str. 84-105).
21. Smith, D. (2010). *Exploring Innovation*, New York, McGraw-Hill.
22. Smits, R., Kuhlmann, S. (2004). *The rise of systemic instruments in innovation policy*, International Journal Foresight and Innovation Policy, 1 (1/2), pp. 4-32.
23. Stamatović, M., Vukajlović, Đ., Cvetanović, S. (2012). *Ocena poslovanja domaćih preduzeća u uslovima rastuće konkurencije*, Megatrend revija. 9 (4), str. 69-85.
24. Zakon o inovacionoj delatnosti, 2010, Sl. glasnik RS, br. 110/2005 i 18/2010.
25. Zjalić, Lj. (2007). *Inovativnost nezaobilazan činilac razvoja*, MP, 59 (1), str. 155-182.

STRUČNI RADOVI

UNAPREĐENJE POLOŽAJA ŽENA LIDERKI: SLUČAJ GRADSKA UPRAVA BEOGRADA

Dragičević Iva¹

Sažetak: *Položaj žena u društvu u današnje vreme je takav da moraju mnogo da se dokazuju kako bi mogle da ostvare zacrtane ciljeve u karijeri. I u svetu i u Srbiji puno se učinilo i dalje se čini na rodnoj ravnopravnosti, teži se konstantno poboljšanju položaja žena u svim segmentima društva. Žene koje nastoje da svoje karijere krunišu liderskim pozicijama u mnogim organizacijama stalno se usavršavaju i trude da kroz ličnu inicijativu rešavaju svakodnevne zadatke koji se pred njih postavljaju. U Srbiji, trend postavljanja žena na upravljačke pozicije iz godine u godinu sve više raste, čime se nastoji da se poveća uloga žena u poslovnom odlučivanju i društvu uopšte. Upravo je cilj sprovedenog istraživanja u Gradskoj upravi Grada Beograda bio da se dokaže postojanje rodne ravnopravnosti i jednakog položaja žena, kao i mogućnosti koje se pred njima otvaraju ka napredovanju u karijeri i izjednačavanju sa muškarcima.*

Ključne reči: *žene / liderstvo / rodna ravnopravnost / “stakleni plafon” / rukovođenje*

UVOD

U mnogo čemu žene danas nisu ni približno ravnopravne sa muškarcima. Često se sreće stav da su žene bolje liderke od muškaraca i da je sa njima lakše ostvariti saradnju. Ovo svakako ne važi i kao pravilo, jer svaka osoba ima određene kvalitete, ali i mane. Sve navedeno poslednjih godina se menja i u mnogim kompanijama žene imaju mogućnost da napreduju. Barijere pred njima i dalje stoje, ali su veće mogućnosti za njihovo savladavanje. Na svom putu građenja karijere, žene su često suočene sa tzv. fenomenom “staklenog plafona”, prema kom su žene koje su zaposlene na nižim upravljačkim funkcijama suočene sa brojnim preprekama u napredovanju

¹ Doktorant – Fakultet organizacionih nauka u Beogradu, e-mail: ivadragicevic9@gmail.com

ka višim funkcijama i položajima sa većom moći odlučivanja. U Srbiji se sve više radi na savladavanju takvih ograničenja, što se čini aktivnijom politikom na polju rodne ravnopravnosti. Koliko god se nastojalo da se izjednači položaj žena i muškaraca, još uvek postoje velike razlike koje je potrebno iskoreniti ili ih bar ublažiti. Žene, za iste poslove koje obavljaju i njihove muške kolege bivaju dosta manje plaćene, a onemogućene su i da napreduju i razvijaju karijeru. Retke su žene koje su danas na čelu nekih kompanija ili obavljaju visoke menadžerske funkcije. Kod nekih vlada mišljenje da žena nema potrebnu odlučnost da bi bila uspešan lider, da se u donošenju odluka više rukovodi emocijama nego razumom, što nije uvek dobro za posao. Postoje i one žene koje su svesne da se vreme promenilo, da postoji drugačija klima u društvu koja može pozitivno da deluje za njihov dalji napredak u karijeri, što ih tera da se dalje iznova dokazuju, stiču priznanja i razbijaju brojne predrasude o tome da su liderske pozicije rezervisane samo za muškarce. U skladu s tim, u radu se ispituje položaj žena u državnoj administraciji u Srbiji, tačnije u Gradskoj upravi Grada Beograda. Polazi se od stanovišta da je u ovoj organizaciji zastupljena rodna ravnopravnost i da žene imaju iste mogućnosti za napredovanje ka višim pozicijama isto kao i njihove muške kolege. Kroz istraživanje će se pokazati da li se rad žena i muškaraca u GU Grada Beograda vrednuje na isti način, da li postoji jaz u platama i postoje li predrasude o ženama kao rukovodiocima u javnom sektoru, kao i šta zaposleni u GU Grada Beograda smatraju da bi trebalo preduzeti da položaj žena o organizaciji popravi.

Žene u poslovnom svetu

Često se u poslovnom svetu može čuti da žena mora duplo više da se zalaže od muškaraca da bi uspela. Žene su oduvek bile sputavane da pokažu svo svoje znanje i umeće u poslovima koje su obavljale i za njih su uvek bile rezervisane slabije funkcije u organizaciji. Njihovo mišljenje stavljalo se po strani, bile su onemogućene u donošenju odluka i na svaki način se nastojalo da se njihova uloga u organizaciji, pa i uopšte u društvu maksimalno marginalizuje i zanemari. Međutim, žene to nije pokolebalo, već ih je navelo da se za svoj put u društvu i karijeri bore, da pronađu svoje mesto u poslovnoj sredini i da se u njoj dokažu pred muškarcima. Danas je prisustvo žena na odlučujućim i odgovornim mestima u društvu i biznisu mnogo veće nego pre samo deceniju ili dve, a žene se nalaze na čelu velikih kompanija, u upravnim odborima ili kao političke predstavnice u parlamentima i ostalim sektorima državne administracije. Na taj način razbijaju mnoge predrasude koje su do danas vladale o ženama u poslovnom svetu. Stalnom borbom za rodnu ravnopravnost, upornošću, teškim radom i rizikovanjem, žene su stekle brojne prednosti u poslovnom svetu, čime su u mnogo čemu pretekle svoje muške kolege. U Sjedinje-

nim Američkim Državama, procenat žena na ključnim upravljačkim funkcijama kreće se oko 15%, što je znatno više poredeći sa ženama u Aziji, gde se taj procenat kreće 6-8% (McKinsey & Company, 2012)

Poređenje žena i muškaraca u poslovnim aktivnostima

Žene su prema stepenu obrazovanja potpuno dostigle, a u nekim oblastima i prestigle muškarce, međutim i dalje su slabije plaćene za iste poslove koje obavljaju muškarci. Žene su uvek smatrane slabijim polom i nisu dobijale priliku da se dokažu u profesijama za koje nije važno da su "tipično ženske". Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, koji su objavljeni u okviru projekta Žene i muškarci u Srbiji (2011) utvrđeno je da na svakih 100 muškaraca u Srbiji diplomira čak 166 žena. Međutim, žene uglavnom diplomiraju na fakultetima s kojima kasnije rade u zdravstvu, obrazovanju i drugim oblastima u kojima su u odnosu na muškarce u većini. U Srbiji, dosta žena je visokoobrazovano i stručno za oblasti za koje su se školovale, ali zbog prisutnih predrasuda u društvu dosta im je teže da nađu zaposlenje, a i kad se to dogodi, obično se radi o pozicijama koje su slabije plaćene i daleko od upravljačkih. Samo manji broj žena uspe da se izbori za sam vrh, za mesta koja su dobro plaćena i na kojima mogu da odlučuju i pokažu svo svoje znanje i umeće.

U Grant Thornton izveštaju (2015) ističu se četiri faktora koja utiču na slabije napredovanje žena u karijeri. Na prvom mestu je veliki disbalans između poslovnih i porodičnih obaveza u odnosu na muškarce, na drugom mestu su rodni stereotipi, potom slede dosta različiti tipovi umrežavanja i izgradnje karijere. I same žene ističu da ih u razvoju karijere do odlučujućih pozicija najviše sprečavaju porodične obaveze i briga o deci. Žene se odlučuju da se prijave za određene poslove samo u situacijama kada su potpuno sigurne da ispunjavaju sve kriterijume konkursa, dok se muškarci odlučuju na takav korak i bez svih zahtevanih uslova. Muškarcima se greške u radu mnogo lakše opraštaju nego ženama, a žene uz to bivaju izložene kritici po pitanju spoljašnjeg izgleda. Odlika ženskih lidera je da mnogo više saraduju sa svojim podređenima i trude se da ih maksimalno ohrabruju u poslu. Isto tako, pohvale i izvinjenja nisu retkost (Northouse, 2008). Muškarci se, međutim, drugačije ponašaju dolaskom na lidersku poziciju. Kod njih se odvija češće nego kod žena utrkanje za boljim položajem. Novac kod muškaraca igra odlučujuću ulogu, tako da su česte situacije da će muškarac radi karijere i novca manje vremena posvećivati porodici i prijateljima, pa čak i zanemariti sopstveno zdravlje (Northouse, 2008). Karakteristično je da muškarci, za razliku od žena informacije dobijene u poslu obično čuvaju za sebe i ako ih dele sa nekim, to je onda mali broj ljudi od visokog poverenja.

Žene su sklone da problem sagledavaju iz dosta šireg aspekta nego muškarci. Okružuju se saradnicima, prikupljaju što više validnih informacija, procenjuju korake koje bi trebalo preduzeti, upoređuju više ideja i tek nakon toga predlažu rešenja i sprovede neophodne mere. Sklonost žena je da razvijaju "mrežno mišljenje" (Fišer et al., 2005), a ne da razmišljaju pravolinijski u jednom pravcu. Žene veću efektivnost postižu u poslovima koji se tradicionalno vezuju za njih, a od stilova liderstva uglavnom koriste demokratski, participativni i transformacioni stil (Fondas et al., 1997). Brojna istraživanja su pokazala da što je veća prisutnost žena na odlučujućim pozicijama u organizacijama, veći su bili i finansijski rezultati (Catalyst et al., 2004). Kao jedna od predrasuda o ženama na liderskim pozicijama je i ta da se od žena očekuje da preuzimaju brigu, dok muškarci preuzimaju kontrolu. Stereotipi o polovima su zastupljeni i kod žena i kod muškaraca. Za muškarce se smatra da su pozdani, uporni, nezavisni i odlučni, dok za žene važi da su brižne, osetljive, spremne na pomoć (Heilman et al., 2001). Društvo mora da preduzme određene mere kako bi se ženama olakšalo napredovanje u karijeri, u prvom redu sa zakonske strane, da se uvedu kvote za žene u upravnim odborima, da se promene stari modeli menadžerskog odlučivanja. Ženama je potrebno pružiti podršku, odbacivati rodne predrasude, a i one same moraju insistirati na većoj ravnopravnosti u organizacijama u kojima rade i nastojati da se izbore za bolje pozicije, plate i uslove rada (Grant Thornton International Business Report 2015).

Barijere za žene liderke i efekat „staklenog plafona“

Da bi se žene liderke smatrale efikasnim, potrebno je da pored snage pokažu i osećajnost, dok muški lideri treba da pokažu samo snagu (Johnson, Murphy, Zewdie, & Reichard, 2008). Mnogo je manja verovatnoća da se uz liderstvo povežu žene, a ne muškarci, i svest o ovim predrasudama može značajno da utiče na žene i ugrozi njihov rad na liderskim pozicijama. Žene su izložene brojnim barijerama kada je reč o zapošljavanju i napredovanju na pozicijama. Na to ukazuju istraživanja o profesionalnoj aktivnosti žena, njihov obrazovni status, učešće na liderskim pozicijama, analiza nezaposlenosti i dr. Novo doba zahteva od osoba na rukovodećim mestima primenu novih tehnologija i znanja, radi postizanja uspešnog tržišnog nastupa. Žene često biraju zanimanja koja im ostavljaju mogućnost da se više posvete porodici i deci, a takva zanimanja su obično slabo plaćena (Kolin & Čičkarić, 2010).

Karijera i liderske pozicije rezervisani su samo za one žene koje su spremne da ni sa čim ne ograničavaju svoje radno angažovanje, posebno ne vremenski. Takve žene su spremne na česta putovanja, rad vikendima, odvojenost od porodice, ali su s druge strane dosta više plaćene. Ženama je teško da održavaju balans između karijere i porodice. Zbog toga se mnoge od njih odriču karijere (Kolin & Čičkarić,

2010). „Stakleni plafon“ predstavlja termin koji simbolizuje različite barijere sa kojima se suočavaju žene i manjine u cilju poboljšanja svog radnog statusa. Sam naziv „stakleni plafon“ skovan je 1986. godine u novinskom članku „The Wall Street Journal“-a, autora Himovitz i Schellhardt-a, a odnosi se na žene u korporacijama, vladi i državnim institucijama, obrazovnim i neprofitnim organizacijama (Akpinar-Sposito, 2013, str. 489). Mnoga istraživanja su potvrdila teoriju „staklenog plafona“ i dokazala da su žene u velikom broju nailazile na prepreke koje su ih sputavale na njihovom putu u karijeri (Phillips & Imhoff, 1997), a nailazile su i na nevidljive prepreke koje su ih sprečavale da napreduju ka višim položajima u njihovim organizacijama (Liness & Thompson, 2000).

Žene na najvišim rukovodećim položajima u Srbiji

Kada je u pitanju zastupljenost žena na rukovodećim položajima u državnoj administraciji Srbije, treba istaći da se njihov broj smanjuje što je upravljačka pozicija viša. Kako je opšte poznato da se sve odluke u državnim organima u Srbiji donose na najvišim funkcijama, gde je skoncentrisana i najveća moć, odatle proizilazi da je uticaj žena na donošenje odluka dosta manji u odnosu na muškarce. One nisu u prilici ni da planiraju budžete, kao ni da ih izvršavaju, a isto tako ni da sprovedu politiku po raznim pitanjima, jer nemaju dovoljnu moć i prisustvo na mestima na kojima se odlučuje. Možda iznenađujuće deluje, ali u poređenju sa nekim mnogo uspešnijim evropskim državama, Srbija ima veću zastupljenost žena na rukovodećim položajima u državnoj upravi u odnosu na Nemačku, Norvešku ili Holandiju. To je potvrda studija čiji su rezultati jasno pokazivali veći procenat žena na rukovodećim položajima u Srbiji nego u državama članicama Evropske unije (Sigma, 2008). Prema rezultatima ankete viših rukovodilaca u državnoj upravi Srbije, a koja je sprovedena u okviru COCOPS studije u toku 2013. godine, žene zauzimaju 52,4% viših funkcija, što je dosta više u odnosu na Norvešku sa 39,6%, zatim Holandiju sa 24,6% i Nemačku sa 21,3% (Štimac, Lazarević, 2013). Ovakav vid ravnopravnosti žena se tumači kroz socijalističku ideologiju, koja je žene posmatrala kao borce koje su se u Drugom svetskom ratu borile rame uz rame sa muškarcima i svoj jednaki položaj zadržale i u posleratnom periodu u javnom životu (Zaharijević, 2012). Prema COCOPS studiji menadžerski posao u državnoj službi nalazi se na veoma visokom mestu po ugledu i potražnji među državnim funkcionerima, u poređenju sa drugim razvijenim zemljama Evrope. Možda i zbog toga jer se ove pozicije dugo vremena smatraju za visoko plaćene u odnosu na procenat uloženog rada. S jedne strane, visok procenat žena na rukovodećim položajima u državnim organima Srbije ohrabruje, ali s druge strane prisutna je diskriminacija kad je reč o zaradama i napredovanju u karijeri. Tu se vidi sva razlika u odnosu na muškarce.

Žene su uglavnom zastupljene na nižim rukovodećim položajima, što sa sobom povlači i niža primanja u odnosu na glavne rukovodeće strukture koje su ipak rezervisane za muškarce. Žene čine više od polovine stručnjaka, što je akumulirana posledica njihove veće zastupljenosti među najobrazovanijom grupom u stanovništvu. One predstavljaju i više od polovine stručnih saradnika, službenika i uslužnih radnika, a zastupljenije su i među nekvalifikovanim radnicima. Zapravo jedina zanimanja u kojima je žena manje su ona koja su ili izrazito tehnička ili vezana za odlučivanje. “Može se zaključiti da ono što ključno određuje da li će se nekim zanimanjem baviti žena ili muškarac, posmatrano na makro, agregatnom nivou, jeste moć, institucionalizovana moć u državnom aparatu i privrednim organizacijama” (Blagojević-Hjusun, 2012, str. 51).

Istraživanje položaja žena liderki u Gradskoj upravi Grada Beograda

Predmet istraživanja

Istraživanje se odnosi na zaposlene u Gradskoj upravi Grada Beograda, ispituju se njihovi stavovi o položaju žena u ovoj organizaciji, u kojoj meri žene učestvuju u rukovođenju u Gradskoj upravi Beograda i koliko su plaćene, kao i da li postoji diskriminacija prema ženama pri zapošljavanju i platni jaz u odnosu na muškarce. Takođe, ispitaće se i da li žene imaju iste uslove za napredovanje kao i njihove muške kolege ili se suočavaju sa fenomenom tzv. “staklenog plafona”. Očekivanja od ove ankete i odgovora koje su ispitanici dali treba da pomogne odgovornima u Gradskoj upravi Beograda da postave na pravi način strategiju ljudskih resursa, koja će biti zasnovana na rodnoj ravnopravnosti i većem učešću žena u odlučivanju u ovoj organizaciji. Istraživanje je sprovedeno u toku juna meseca 2015. godine, na uzorku od 100 osoba, zaposlenih u upravi grada, koje su anonimno odgovarale na pitanja ankete. Obradena anketa bazirana je na 12 pitanja koja su formulisana tako da se odgovori pružaju preko već ponuđenih odgovora. Okvirni plan istraživanja najviše se bazirao na ispitivanje koji kriterijumi su najbitniji pri izboru rukovodilaca u Gradskoj upravi Grada Beograda, kao i koliko su žene zastupljene kao rukovodioci na odgovornim pozicijama u organizaciji. Anketa treba da pomogne u sagledavanju realnije slike strukture zaposlenih, pozicije žena u organizaciji i radi uočavanja onih stvari koje bi trebalo ispraviti kako bi se unapredio njihov položaj.

Cilj istraživanja

Cilj istraživanja je da se kroz rezultate ankete izvrši uvid u to kolika je uloga žena u rukovođenju u Gradskoj upravi Grada Beograda, da li postoji ravnopravnost sa muškim kolegama pri odabiru kandidata za određeno radno mesto, kao i koji se

kriterijumi najviše vrednuju pri izboru. Cilj istraživanja je i prikupljanje i analiza podataka na osnovu kojih će se dobiti informacije koji su ključni faktori za izbor žena na rukovodeće položaje u Gradskoj upravi Grada Beograda.

Hipoteze istraživanja

U istraživanju treba poći od nekoliko hipoteza:

H1: Stavovi zaposlenih u Gradskoj upravi Grada Beograda po pitanju najvažnijeg kriterijuma za izbor osobe na rukovodeći položaj ne zavise od pola.

H2: U Gradskoj upravi Grada Beograda ne postoji razlika u stavovima muškaraca i žena po pitanju favorizovanja muškaraca u odnosu na žene pri izboru na rukovodeći položaj.

H3: Stavovi muškaraca i žena po pitanju zastupljenosti žena na rukovodećim položajima u Gradskoj upravi Grada Beograda se ne razlikuju.

Metode istraživanja

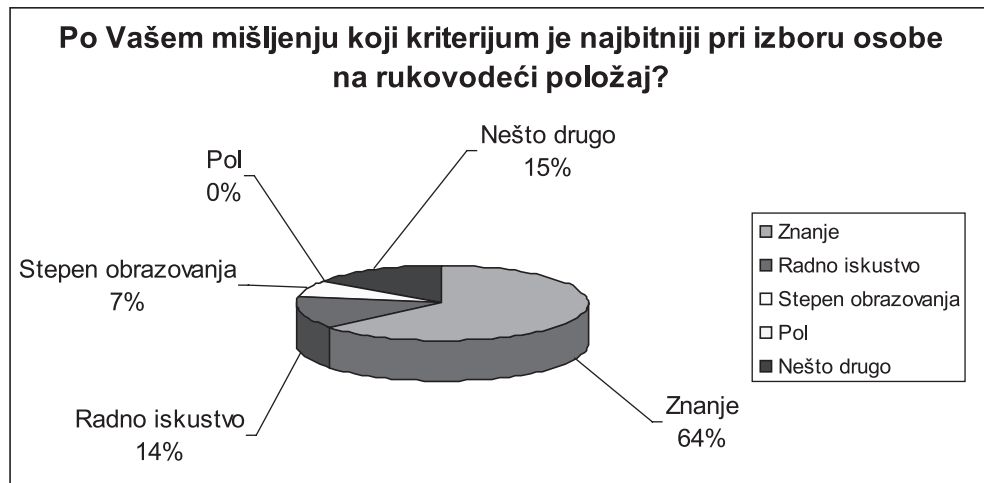
Izbor metoda koji je korišćen u ovom radu određen je prirodom problema i ciljem koji je iznet u okviru predmeta istraživanja. U radu će se koristiti metod *studije slučaja*, a kao tehnika prikupljanja podataka koristiće se *ispitivanje putem ankete* među zaposlenima u Gradskoj upravi Grada Beograda. Nakon toga, prikupljeni materijal sa terena će se obraditi metodama kvantitativne i kvalitativne analize, a pre svega primeniće se statistička obrada podataka uz primenu metode analize, komparacije, interpretacije i zaključivanja, na osnovu rezultata kvantitativne analize. Takođe, ovom metodom, istraživanje treba da ponudi odgovor – u kojoj meri su žene zastupljene na rukovodećim mestima u Gradskoj upravi i da li su po svojim pravima izjednačene sa muškarcima, odnosno da li postoji neki vid diskriminacije. U cilju testiranja hipoteza, obzirom da su i nezavisne i zavisne promenljive kategorijalnog tipa, biće primenjen χ^2 test nezavisnosti kojim se istražuje veza kategorijskih promenljivih. Kako ovaj test poredi opažene frekvencije sa frekvencijama koje se očekuju u slučaju da između ispitivanih promenljivih ne postoji nikakva veza, za svaku hipotezu formiraće se kontingencijska (unakrsna) tabela sa ispitivanim promenljivim. Pretpostavka koja treba da bude zadovoljena prilikom upotrebe navedenog testa je da najmanja očekivana frekvencija u svim ćelijama treba da bude pet ili veća. U slučajevima kada ova pretpostavka nije zadovoljena koristićemo vrednost Likelihood Ratio umesto vrednosti Pearson Chi-square testa.

Diskusija rezultata istraživanja

Na osnovu istraživanja iz obrađene ankete biće prikazani neki od rezultata. Među osnovnim podacima o ispitanicima biće prikazana rodna i starosna struktura za-

poslenih u Gradskoj upravi, potom stepen stručne spreme i radno iskustvo. Od 100 ispitanika, 68% su žene, a 32% su muškarci. Starost ispitanika u procentima je najveća u dobi 41-50 godina, kao i 31-40 godina, dok je manji broj anketiranih u starosti 51-60 i 18-30 godina. To pokazuje da su anketirani uglavnom zaposlenih srednjih godina, koji se smatraju najaktivnijom radnom snagom u organizaciji, dok među anketiranimima nema uopšte starijih od 61 godine, što pokazuje da je u Gradskoj upravi zastupljen uglavnom mlađi radni kadar. Najviše je zastupljeno fakultetski obrazovanih zaposlenih, njih 38%, a 13% zaposlenih ima zvanje magistra/master, dok ih je sa višim obrazovanjem 19% što pokazuje da je najveći broj ispitanika visoko obrazovan pa se može smatrati da se zaključci koji su izneseni u anketi mogu smatrati reprezentativnim.

Grafik 1. Najbitniji kriterijumi za izbor osobe na rukovodeći položaj.

Izvor: Autor

Iz rezultata ankete može da se zaključiti da nijedan od anketiranih ispitanika nije naveo da je pol odlučujući kriterijum koji bi trebao da ima prednost u izboru kandidata za rukovodeći položaj u kompaniji. Kao što je i očekivano od fakultetski obrazovanih ispitanika, njihov glavni odgovor na ovo pitanje je da *znanje* treba da bude presudni kriterijum pri izboru rukovodioca. Pojedinačno gledano, čak 64% anketiranih to smatra, dok 14% smatra da i radno iskustvo treba da ima odlučujući uticaj na izbor, dok 7% njih smatra da i stepen obrazovanja treba uzeti u obzir. Međutim, svi ispitanici koji su obeležili kriterijume radno iskustvo i stepen obrazovanja, su ujedno zaokružili i kriterijum znanje, pa iz toga sledi da se za znanje kao odlučujući faktor opredeljuje celih 85% ispitanika.

Tabela 1. χ^2 testa nezavisnosti - stavovi muškaraca i žena *po pitanju najvažnijeg kriterijuma za izbor osobe na rukovodeći položaj.*

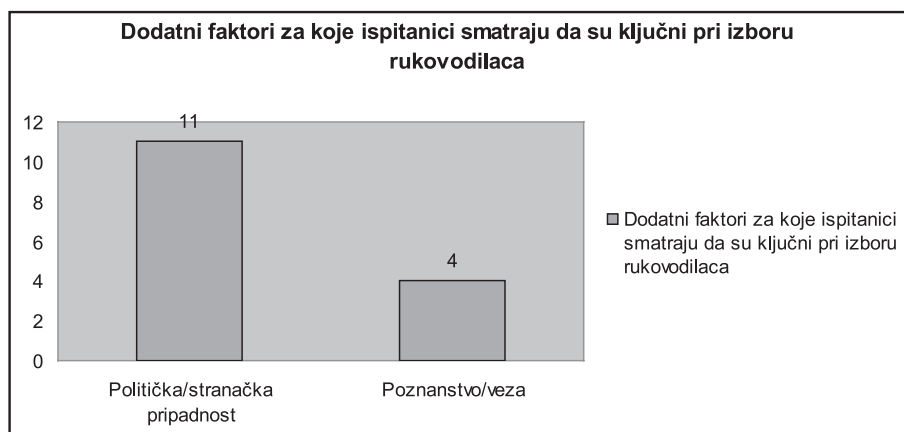
		Symmetric Measures	
		Value	Approx. Sig.
Nominal by	Phi	,114	,728
Nominal	Cramer's V	,114	,728
N of Valid Cases		100	

- Not assuming the null hypothesis.
- Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.
- 3 cells (37,5%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 2,45.

Izvor: Kalkulacija autora

Na osnovu χ^2 testa nezavisnosti utvrdili smo da ne postoji statistički značajna razlika između stavova muškaraca i žena *po pitanju najvažnijeg kriterijuma za izbor osobe na rukovodeći položaj* ($\chi^2 = 1,329$, $df=1$, $p>0,05$). Ispitanici su jasno istakli da kriterijumi po kojima se bira neka odgovorna osoba u kompaniji treba da budu višestruki, a ne pojedinačni. Od 15% anketiranih kojima je ponuđeno da sami daju drugačiji odgovor i istaknu po njima neki drugi odlučujući faktor, njih 11, odnosno 73% reklo je da je u pitanju stranačka pripadnost koja je prisutna u svim organima u državnoj administraciji, dok se njih četvoro, ili 27% izjasnilo da se kao glavni faktor ističe poznanstvo/veza.

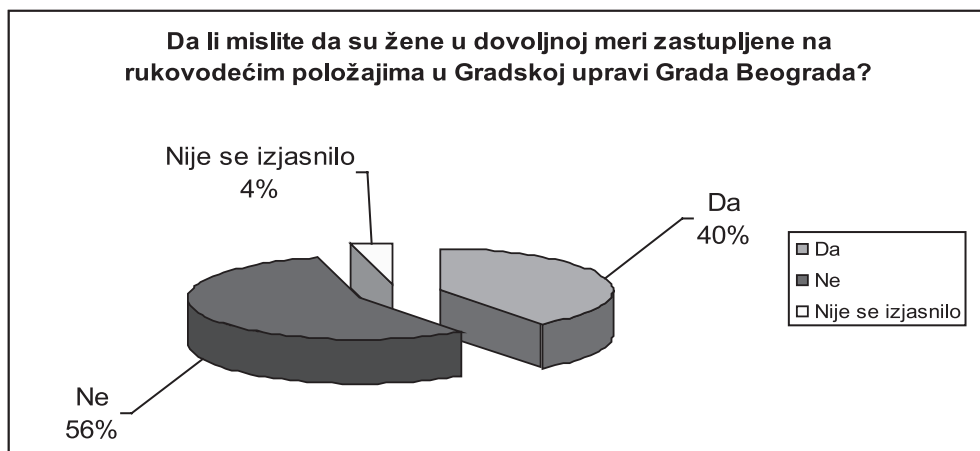
Grafik 2. Dodatni faktori za koje ispitanici smatraju da su ključni pri izboru rukovodilaca.

Izvor: Autor

Kad je u pitanju zastupljenost žena na rukovodećim položajima u Gradskoj upravi grada Beograda, 56% je onih koji misle da žene nisu dovoljno zastupljene na rukovodećim položajima, dok 40% smatra da jesu. Na ovo pitanje po prvi put u toku ankete 4% anketiranih se nije izjasnilo. Veliki broj anketiranih, čak 75% njih smatra da bi muškarci i žene trebali da budu izjednačeni po visini primanja pri obavljanju zadataka na istom radnom mestu, dok 23% ispitanika smatra da bi muškarci i žene trebali da budu isto plaćeni samo u slučaju ako postižu iste rezultate. Jako mali broj ispitanika, njih 2% smatra da bi razlika u platama trebala da postoji, ali bez obrazloženja zašto.

Grafik 3. Zastupljenost žena na rukovodećim položajima u Gradskoj upravi Beograda.

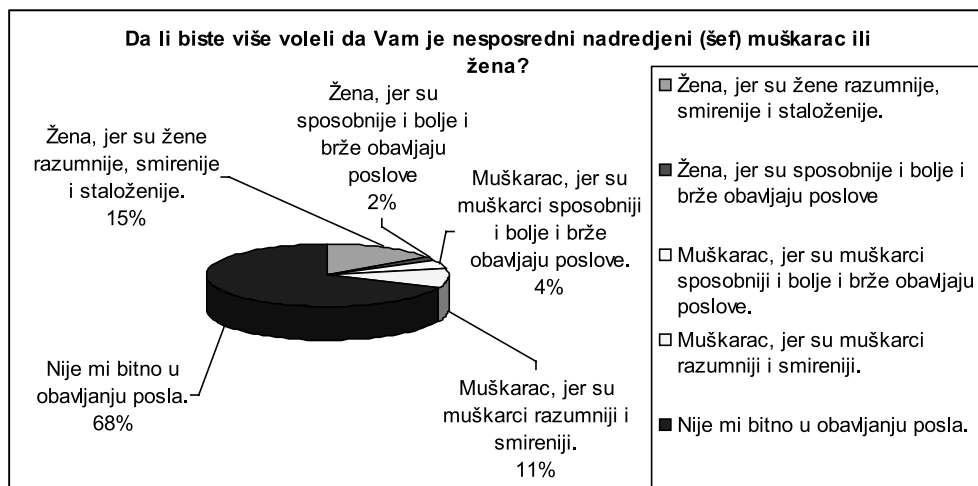

Izvor: Autor

Pitanje “Da li biste više voleli da Vam je neposredni nadređeni (šef) muškarac ili žena”, u anketi donosi i najzanimljivije odgovore. Ono što prvo treba istaći je da 15% ispitanika smatra da su žene razumnije, smirenije i staloženije u obavljanju poslova, a što je najzanimljivije 45% onih koji su se izjasnili za ovaj odgovor potvrdno su muškarci. Da su žene sposobnije i da bolje i brže obavljaju poslove kao rukovodioci smatra samo dvoje anketiranih, jedan muškarac i jedna žena. U odnosu na ove rezultate mnogo je veći broj onih koji bi želeli da im muškarci budu pretpostavljeni i oni smatraju da su muškarci ti koji su razumniji i smireniji pri obavljanju poslovnih zadataka, njih 11% a ovaj put je među tih 11% - 8% žena koje smatraju da su muškarci razumniji i smireniji. Da bi muškarci bili bolji šefovi jer bolje obavljaju poslove smatra 4% ispitanika, a na kraju dolazimo i do 68% onih

kojima nije bitno kojeg pola je osoba koja im je nadređena i ne smatraju da im je to od prevelike važnosti u obavljanju poslova

Grafik 4. Da li biste više voleli da Vam je neposredni nadređeni (šef) muškarac ili žena?

Izvor: Autor

U Gradskoj upravi Grada Beograda ne postoji razlika u stavovima muškaraca i žena po pitanju favorizovanja muškaraca u odnosu na žene pri izboru na rukovodeći položaj. Kad je o muškarcima reč, oni su se očekivano izjasnili ističući u velikoj većini od 28 ispitanika ili 80% da oni nisu favorizovani u odnosu na svoje koleginice, dok je samo 20%, odnosno 7 muških ispitanika potvrdilo da jesu favorizovani. U ukupnom zbiru gledano, 57% ispitanika se izjasnilo da nema favorizovanja muških kandidata u Gradskoj upravi, dok 43% misli suprotno.

Ovi rezultati pokazuju, najviše prema odgovorima koje su pružile same žene da muškarci nisu favorizovani pri izboru na rukovodeći položaj, bar ne u onoj meri u kojoj se mislilo, dok sa druge strane verovatnoća da se muškarci favorizuju nije uopšte mala, ali može se reći da se jaz po tom obliku ravnopravnosti između muškaraca i žena smanjuje.

Na osnovu χ^2 testa nezavisnosti utvrdili smo da postoji statistički značajna razlika između muškaraca i žena u pogledu njihovih stavova o favorizovanju muškaraca u odnosu na žene pri izboru na rukovodeći položaj u Gradskoj upravi ($\chi^2 = 8,914$, $df=1$, $p<0,01$).

Tabela. χ^2 testa nezavisnosti - razlika u stavovima muškaraca i žena po pitanju favorizovanja muškaraca u odnosu na žene pri izboru na rukovodeći položaj.

Chi-Square Tests					
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	8,914 ^a	1	,003		
Continuity Correction ^b	7,694	1	,006		
Likelihood Ratio	9,311	1	,002		
Fisher's Exact Test				,003	,002
Linear-by-Linear Association	8,824	1	,003		
N of Valid Cases	100				

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 15,05.

b. Computed only for a 2x2 table

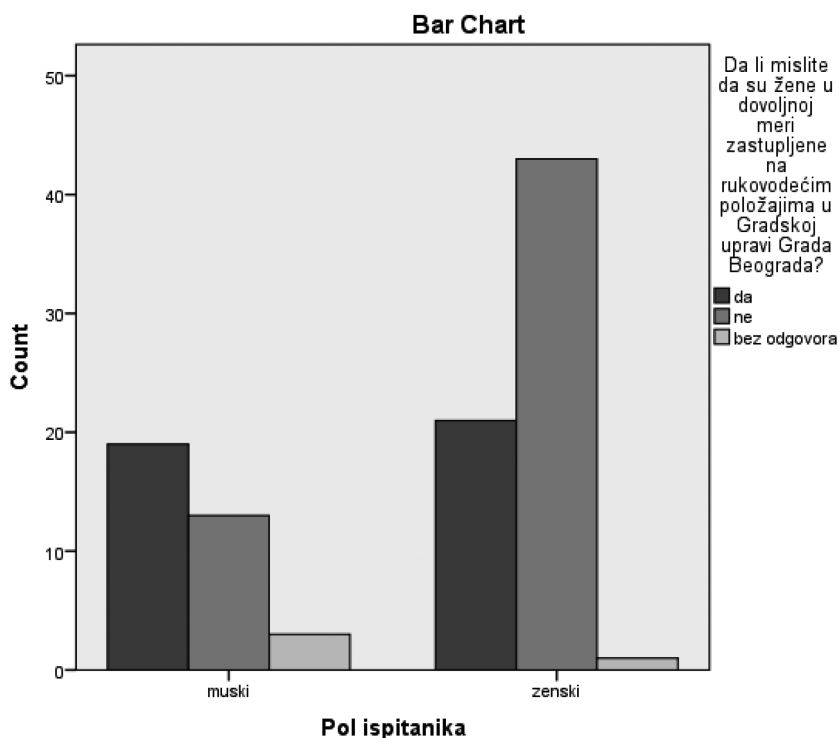
Izvor: Kalkulacija autora

Stavovi muškaraca i žena po pitanju zastupljenosti žena na rukovodećim položajima u Gradskoj upravi Grada Beograda se ne razlikuju. Ponovo bi trebalo pogledati kako su se i na ovo pitanje izjasnili muškarci, a kako žene. Od ukupnog broja žena, jedna se nije izjasnila na ovo pitanje, a od preostalih 64, sa NE se izjasnilo njih 43 ili 67%, dok se sa DA izjasnilo njih 21, odnosno 33%. Kad je reč o muškarcima, oni su dosta više bili podeljeni po ovom pitanju od žena. Svakako prvo treba napomenuti da se trojica muškaraca nisu izjasnila na ovo pitanje, a od preostala 32 muškarca, sa NE se izjasnilo 13 ili 40%, a sa DA njih 19 ili 60%.

Grafik 5. Zastupljenost žena na rukovodećim položajima u Gradskoj upravi Grada Beograda.

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	8,980 ^a	2	,011
Likelihood Ratio	8,951	2	,011
Linear-by-Linear Association	1,621	1	,203
N of Valid Cases	100		

a. 2 cells (33,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,40.

Izvor: Kalkulacija autora

Na osnovu χ^2 testa nezavisnosti utvrdili smo da postoji statistički značajna razlika između muškaraca i žena u pogledu njihovih stavova o zastupljenosti žena na rukovodećim položajima u Gradskoj upravi ($\chi^2 = 8,951$, $df=2$, $p<0,05$).

ZAKLJUČAK

Položaj žena u društvu u današnje vreme je takav da moraju mnogo da se dokazuju kako bi mogle da ostvare zacrtane ciljeve u karijeri. I u svetu i u Srbiji puno se učinilo i dalje se čini na rodnoj ravnopravnosti, teži se konstantno poboljšanju položaja žena u svim segmentima društva.

Žene liderke moraju da imaju pred sobom cilj za koji su spremne da se bore i angažuju sav svoj potencijal, kao i da veruju u uspešan krajnji ishod. Lako odustajanje zbog raznih barijera na koje svakodnevno nailaze ne prihvataju kao opciju, već se uzdaju u sopstvene sposobnosti. U Srbiji, trend postavljanja žena na upravljačke pozicije iz godine u godinu sve više raste, čime se nastoji da se poveća uloga žena u poslovnom odlučivanju i društvu uopšte. Upravo je cilj sprovedenog istraživanja u Gradskoj upravi Grada Beograda bio da se dokaže postojanje rodne ravnoprav-

nosti i jednakog položaja žena, kao i mogućnosti koje se pred njima otvaraju ka napredovanju u karijeri i izjednačavanju sa muškarcima. U anketi koja je obrađena na primeru Gradske uprave Grada Beograda, pošlo se od stanovišta da je u ovoj organizaciji zastupljena rodna ravnopravnost i da žene imaju iste mogućnosti za napredovanje isto kao i njihove muške kolege.

Prema odgovorima iz ankete koje su pružili ispitanici može se zaključiti da rodna ravnopravnost postoji u većoj meri u Gradskoj upravi i da se položaj žena u ovoj organizaciji svakodnevno unapređuje. Ono što svi zaposleni ističu i stavljaju u prvi plan jeste da je znanje odlučujući faktor na koji bi trebalo obraćati pažnju pri izboru rukovodilaca u organizaciji, a ne polna pripadnost, čime je *potvrđena druga hipoteza istraživanja*. Muškarci i žene se ne slažu po pitanju toga da su muškarci favorizovani pri izboru na rukovodeće pozicije gledano prema odgovorima muških i ženskih ispitanika, ali ukupno gledano preovladava većinski stav da muškarci nisu u većoj meri favorizovani. Zanimljivo je da ovo mišljenje deli i veliki broj anketiranih žena. I muškarci i žene smatraju da žene nisu u dovoljnoj meri prisutne na rukovodećim pozicijama u Gradskoj upravi i da bi trebalo učiniti dodatne napore da se ženama omogući da primene svoje znanje i stečeno iskustvo kao rukovodioci. Slaganje postoji i kad je reč o platama. Veliki procenat ispitanika smatra da žene i muškarci treba da budu izjednačeni po zaradama, naročito ako postižu iste rezultate čime se može *potvrditi i četvrta hipoteza u istraživanju*. *Treća hipoteza se može samo delimično prihvatiti*, jer samo 15% anketiranih smatra da su žene razumnije, smirenije i staloženije u obavljanju poslova u odnosu na muškarce, dok najveći broj ispitanika i žena i muškaraca smatra da im nije bitno pri obavljanju posla da li im je neposredni rukovodilac žena ili muškarac. Svakoj ženi, kao uostalom i muškarcu pruža se prilika da se dokaže svojim znanjem i radom i od toga isključivo zavisi njihov položaj u kompaniji. Ovim se i može potvrditi osnovna hipoteza istraživanja da *“u Gradskoj upravi Grada Beograda postoji rodna ravnopravnost i žene imaju iste mogućnosti za napredovanje ka višim pozicijama, kao i njihove muške kolege”*

THE ADVANCEMENT OF WOMEN LEADERS: CASE STUDY OF THE CITY ADMINISTRATION OF BELGRADE

Dragicevic Iva

Abstract: *The position of women in our society today is such that they constantly have to prove that they are capable of achieving the set targets and goals in their careers. In the world, as well as in Serbia, a lot has been done in this area and women still continue to work on gender equality and aim at constantly improving their position in all segments of society. Women who strive to achieve leadership positions in their careers have to continuously work on their professional development and show initiative to solve everyday tasks set before them. In Serbia, the trend of placing women in managerial positions is increasing rapidly each year, which leads to increased significance of the role of women in business decision making and society at large. The goal of conducted research in the City Administration of Belgrade was to prove the existence of gender equality and the equal status of women, as well as to show that there are opportunities which they can use to advance in their careers and become equal with men.*

Key words: *women / leadership / gender equality / the “glass ceiling” / management*

LITERATURA

1. Akpınar-Sposito, C. (2013). Career barriers for women executives and the Glass Ceiling Syndrome: the case study comparison between French and Turkish women executives, 2nd International Conference on Leadership, Technology and Innovation Management, Procedia - Social and Behavioral Sciences 75, Published by Elsevier Ltd., 488 – 497.
2. Blagojević-Hjuron, M. (2012). Žene i muškarci u Srbiji: šta nam govore brojevi, Beograd: Program Ujedinjenih nacija za razvoj–Publikum.
3. Catalyst. (2004). The bottom line: Connecting corporate performance and gender diversity. New York.

4. Čičkarić, Lj. (2009). Žene u političkoj areni – insajderke ili outsajderke?, Institut društvenih nauka, Beograd, Pregledni naučni članak, UDK: 305:328.
5. Fišer, H. (2005). Um žene. Beograd: Narodna knjiga.
6. Fondas, N. (1997). Feminization unveiled: Management qualities in contemporary writings. *Academy of Management Review*.
7. Grant Thornton International Business Report 2015
8. Heilman, M. E. (2001). Description and prescription: How gender stereotypes preven women's ascent up the organizational ladder. *Journal of Social Issues*.
9. <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0038-982X/2010/0038-982X1001103K.pdf>
10. http://www.grantthornton.co.nz/Assets/documents/pubSeminars/IBR2015-WIB-report.pdf?hc_location=ufi
11. http://www.mckinsey.com/~/_media/mckinsey/dotcom/client_service/Organization/PDFs/Women_Matter_Asia.ashx (2012)
12. Johnson, S. K., Murphy, S. E., Zewdie, S., Reichard, R. J. (2008). The strong, sensitive type: Effects of gender stereotypes and leadership prototypes on the evaluation of male and female leaders, *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 106, pp. 39–60.
13. Kolin, M., Čičkarić, Lj. (2010). Rodne nejednakosti u zapošljavanju, upravljanju i odlučivanju.
14. McKinsey and Company. (2012). Women matter: An Asian perspective. Harnessing female talent to raise corporate performance, Retrieved from:
15. Northouse, P. G. (2008). *Liderstvo*. Beograd: Datastatus.
16. Republički zavod za statistiku (2011). *Žene i muškarci u Srbiji*.
17. Sigma (2008). *Assessment Serbia: Assessment of the Public Service*.
18. Štimac, V., Lazarević M. (2014). Kontekst javnog upravljanja i reforme u Srbiji, Beogradski fond za političku izuzetnost, Tim za socijalno uključivanje i smanjanje siromaštva Vlade Republike Srbije, <http://www.bfpe.org/wp-content/uploads/2013/12/COCOPS-Kontekst-javnog-upravljanja-i-reforme-u-Srbiji.pdf>

STRUKTURA I TREND JAVNIH RASHODA U REPUBLICI SRBIJI

Kalaš Branimir¹

Pjanić Miloš²

Andrašić Jelena³

Sažetak: *U savremenim javnim finansijama, pitanje javnih rashoda nameće se kao jedno od ključnih. Javni rashodi predstavljaju novčana izdvajanja neophodna za zadovoljenje javnih potreba. Utvrđivanje njihovog optimalnog nivoa predstavlja permanentni problem sa kojim se suočavaju sve države u globalnoj ekonomiji. S jedne strane, oni moraju biti dovoljni za pokrivanje svih potreba javnog karaktera, kako bi se omogućilo funkcionisanje same države, dok njihov prekomerni rast može dovesti do narušavanja potrebnog balansa u javnim finansijama određene države. Cilj rada jeste ukazivanje na relevantnost javnih rashoda u Srbiji i fokusiranje na njihovu strukturu i trend. Upravo je predmet rada usmeren na samu analizu u vremenskom periodu od 2011 – 2015. godine, pri čemu su uzeti u obzir izveštaji i strategije ključnih instanci u javnim finansijama u Srbiji kao što su Vlada Republike Srbije, Ministarstvo finansija i Fiskalni savet.*

Ključne reči: *javni rashodi / vrste / struktura / trend*

UVOD

Upravljanje javnim rashodima je oduvek predstavljalo važno pitanje u javnim finansijama, pri čemu je posebno njihova relevantnost dolazila do izražaja u kriznim momentima kada bi bila ugrožena fiskalna pozicija države. Uloga i veličina javnog

¹ Ekonomski fakultet Subotica, e-mail: branimir.kalas@ef.uns.ac.rs

² Ekonomski fakultet Subotica, e-mail: milospjanic@ef.uns.ac.rs

³ Ekonomski fakultet Subotica, e-mail: jelenadj@ef.uns.ac.rs

sektora u mnogim razvijenim zemljama značajno se povećala posle II svetskog rata. Zakon ističe da ekspanzija nivoa ekonomskog rasta jedne zemlje dovodi do povećanja veličine javnog sektora, pri čemu javni sektor raste intenzivnije nego privatni sektor (Oktayer i Oktayer, 2013). Decenijama je odnos između javnih rashoda i ekonomskog rasta predmet mnogih analiza i debata ekonomista. Postoje uglavnom dva različita pristupa u pogledu ovih ekonomskih veličina, poznati kao Vagnerov zakon i Kejnsova hipoteza. Prema Vagneru, prisutna je pozitivna relacija između privrednih aktivnosti i javne potrošnje, gde trend rasta vladinih aktivnosti nastaje kao posledica povećanja ekonomskih aktivnosti (Henrekson, 1993). S druge strane, Kejnsova ističe pretpostavku da rast javne potrošnje može dovesti do većeg nivoa agregatne tražnje što će doprineti promovisanju ekonomskog rasta. Upravo, autori Singh i Sahni (1984) navode da je odnos između javnih rashoda i nacionalnog dohotka različito tretiran od strane gore dva navedena pristupa. Vagner ističe da je povećanje javne potrošnje izazvano porastom nacionalnog dohotka, dok Kejnsova hipoteza naglašava da je povećanje dohotka uzrokovano rastom javne potrošnje.

TEORIJSKI OSVRT NA JAVNE RASHODE

Problem veličine javnih rashoda predstavlja jedno od značajnijih pitanja savremenih javnih finansija. Neophodno je determinisati nivo javnih rashoda na odgovarajući način, kako bi se mogli prikupiti prihodi koji će omogućiti njihovo pokrivanje. U savremenim ekonomskim kretanjima, javni rashodi dostižu iznos i do 40-50% BDP-a (OECD, 2007). Koliki će rashodi države biti zavisi od veličine njene teritorije, broja stanovnika kao i njenog uređenja. Naravno, ne treba zanemariti i ostale faktore koji mogu doprineti da javni rashodi budu veći od planiranog nivoa, što se najčešće i dešava u kriznim momentima ekonomije i vanrednim okolnostima u zemlji, pa i svetu. Analiza kretanja visine javnih rashoda ukazuje da je njihov rast tokom istorije je impresivan. Engleska predstavlja primer gde su javni rashodi naglo porasli za 70% do 80% u periodima Prvog svetskog rata i Drugog svetskog rata (Radičić i Raičević, 2008).

Stakić i Jezdimirović (2012) ističu da javnih rashodi predstavljaju novčana sredstva potrebna za zadovoljenje javnih potreba kroz finansiranje države i njenih funkcija, kao i ekonomskih i socijalnih transfera. Dalje, isti autori definišu nekoliko osnovnih principa javnih rashoda:

- usklađivanje kretanja rashoda s kretanjem nacionalnog dohotka ili društvenog proizvoda;

- proporcionalno zadovoljavanje društvenih potreba;
- društveni interes u stvaranju javnih rashoda;
- uravnoteženje rashoda i prihoda, odnosno ravnoteža u finansijskim i privrednim bilansima;
- najveća društvena korist, odnosno štednja u trošenju javnih sredstava;
- održavanje određene strukture javnih rashoda.

U savremenim uslovima poslovanja, fiskalna politika ima izuzetan značaj u podržavanju intenzivnog i dinamičnog privrednog rasta u svim tržišnim ekonomijama (Kalaš, Milošević, 2015). Tako, kada je reč o upravljanju javnim rashodima, neophodno je ostvariti tri fundamentalna cilja (Allen, Tommasi, 2001):

- Održavanje ukupne fiskalne discipline kroz delotvornu kontrolu i uspostavljena ograničenja na rashode, pri čemu se kontrolna komponenta ističe kao osnovna svrha svakog budžetskog sistema;
- Alokacija sredstava u skladu sa prioritetima vlade podrazumeva mogućnost kreiranja prioriteta unutar budžeta, raspoređivanje sredstava u skladu sa prioritetima i delotvornostima programa, prebacivanje sredstava sa manje produktivnih na aktivnosti sa većim nivoom produktivnosti, a sve u skladu sa vladinim ciljevima;
- Promovisanje efikasnog pružanja usluge putem implementacije programa i pružanja usluge uz minimalne troškove, tj. troškovna i operativna efikasnost korišćenja budžetskih sredstava.

ANALIZA I STRUKTURA JAVNIH RASHODA U SRBIJI

Javne finansije pogoršale su se u poslednjih nekoliko godina gde su osnovni problemi nastali zbog: a) pada prihoda uprkos povećanju poreskih stopa, b) kontinuiranog rasta već neodrživo visoke obavezne potrošnje, posebno plata u javnom sektoru i penzija, c) proširene državne pomoći javnim preduzećima u vidu direktne subvencije ili garancije za zaduživanja, d) troškova rešavanja problematičnih državnih banaka (IMF, 2010). Prema Programu reforme upravljanja javnim finansijama od strane Vlade Republike Srbije, fundamentalni cilj ogleda se u postizanju održivog budžeta i manjim koeficijentom duga u odnosu na BDP. Njegova realizacija je uslovljena kroz podršku fiskalnoj i makroekonomskoj stabilnosti, razvoju adekvatnog sistema i prakse upravljanja javnim finansijama, povećanju efikasnosti

u upravljanju javnim resursima i unapređenju efikasnosti pružanja usluga, kao i većoj transparentnosti javnih sredstava i odgovornosti (Ministarstvo finansija, 2015).

Tabela 1. Struktura ukupnih rashoda sa trogodišnjom projekcijom (% BDP-a)

UKUPNI RASHODI	2015	2016	2017	2018
Javni rashodi	46.3	45.3	42.9	40.8
Tekući rashodi	42.9	41.6	39.2	37.2
Rashodi za zaposlene	10.7	10.4	9.3	8.3
Kupovina robe i usluga	6.4	6.5	6.3	6.1
Otplata kamate	3.4	3.5	3.6	3.4
Subvencije	3.4	2.7	2.5	2.4
Socijalna pomoć	17.9	17.3	16.6	15.9
Penzije	12.4	12.3	11.8	11.2
Ostali tekući rashodi	1.1	1.1	1	1
Kapitalni rashodi	2.6	2.9	2.9	3.1
Neto budžetske pozajmice	0.1	0.1	0.1	0.1
Aktivirane garancije	0.7	0.8	0.7	0.4

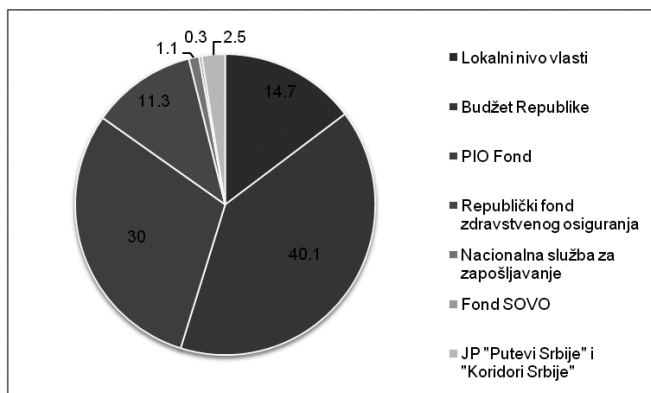
Izvor: Ministarstvo finansija

Tabelarni prikaz br. 1 manifestuje procentualno učešće ukupnih rashoda u BDP-u za 2015. godinu sa trogodišnjom projekcijom od 2016-2018. godine. Kada je reč o nivou javnih i tekućih rashoda, njihovo učešće prelazi 40% bruto domaćeg proizvoda, pri čemu je od posebnog značaja njihov trend kretanja.

Upravo kao posledica sprovođenja programa fiskalne konsolidacije od strane Vlade Republike Srbije, u narednim godinama očekuje se njihovo smanjenje što se naročito može videti u 2018. godini kada se očekuje njihovo prilagođavanje, tj. smanjenje za 5.5%, odnosno 5.7% BDP-a. Dalje, rashodi za zaposlene, penzije i socijalna pomoć predstavljaju glavne izdatke u budžetu naše zemlje i njihova prekompozicija je neophodna. Posmatrajući 2015. godinu, njihovo procentualno učeće je dvocifreno u BDP-u, gde rashodi za socijalnu pomoć iznose 17.9% dok je učešće plata i penzija na nešto nižem nivou, ali nedovoljno niskom. Takođe, učešće rashoda od kamata kreće se na nivou od 3.5%, te je potrebno usmeriti napore ka restrukturiranju duga Republike Srbije sa posebnim naglaskom na uslove u pogledu kamatnih stopa. Primetno je nisko učešće kapitalnih rashoda, što se može

poboljšati kroz širenje obima javnih investicija i ulaganja države u slučajevima gde ona može produktivno delovati, a da se ne naruše tržišni principi.

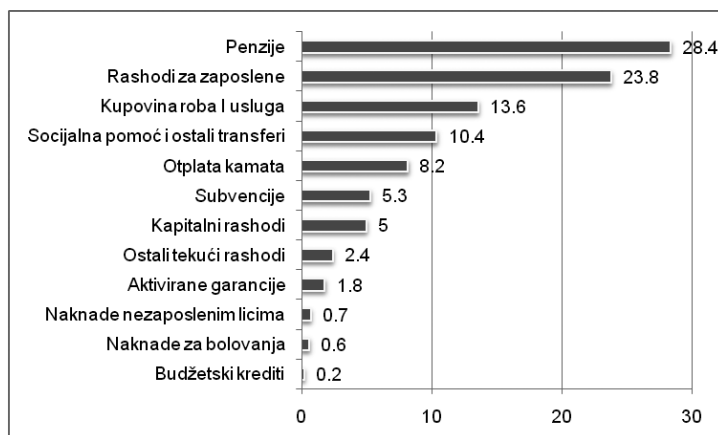
Grafik 1. Učešće nivoa vlasti u konsolidovanim javnim rashodima u 2015. godini

Izvor: Ministarstvo finansija

Na grafiku br. 1 predstavljeno je učešće nivoa vlasti u konsolidovanim javnim rashodima u 2015. godini i vidljivo je da budžet Republike i PIO Fond čine oko 70% ukupne strukture, dok učešće lokalnih nivoa vlasti i Republičkog fonda za zdravstveno osiguranje iznosi 26%. Preostalo procentualno učešće raspodeljeno je na javna preduzeća Puteve Srbije i Koridore Srbije sa 2.5%, Nacionalnu službu za zapošljavanje 1.1% i Fond za socijalno osiguranje vojnih penzionera sa 0.5%.

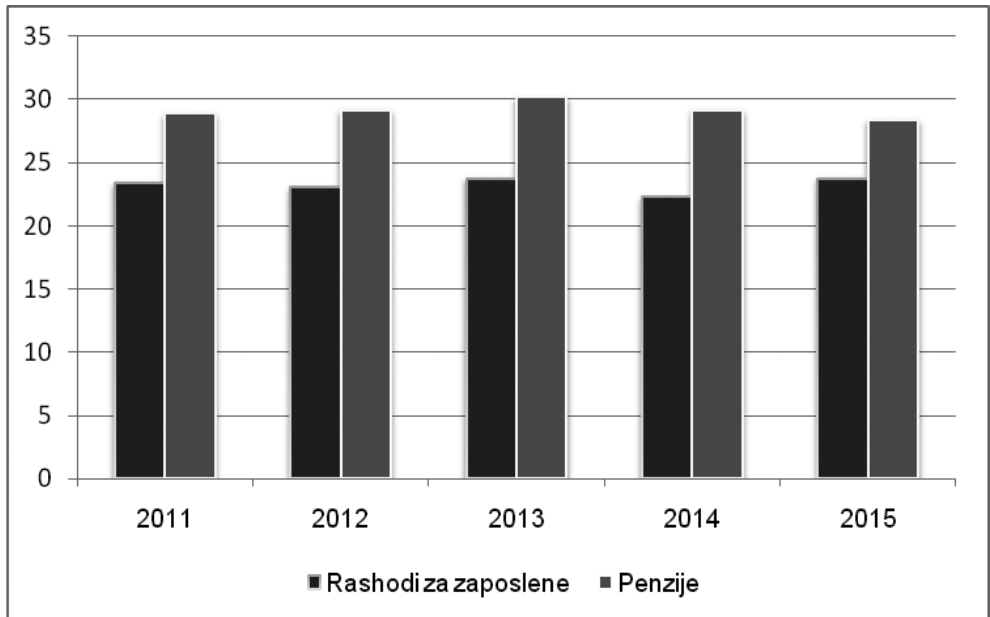
Grafik 2. Struktura konsolidovanih javnih rashoda u 2015. godini

Izvor: Ministarstvo finansija

Grafički prikaz br. 2 reflektuje strukturu konsolidovanih javnih rashoda u 2015. godini, gde penzije i rashodi za zaposlene čine više od 50% budžeta Republike Srbije. Isto tako, rashodi za kupovinu roba i usluga, kao i rashodi namenjeni za socijalnu pomoć i ostale transfere čine više od 10% samog budžeta, tj. 13.6% i 10.4%. Slede rashodi za otplatu kamata 8.2%, subvencije 5.3%, kapitalni rashodi 5%, dok ostali tekući rashodi čine 2.4%.

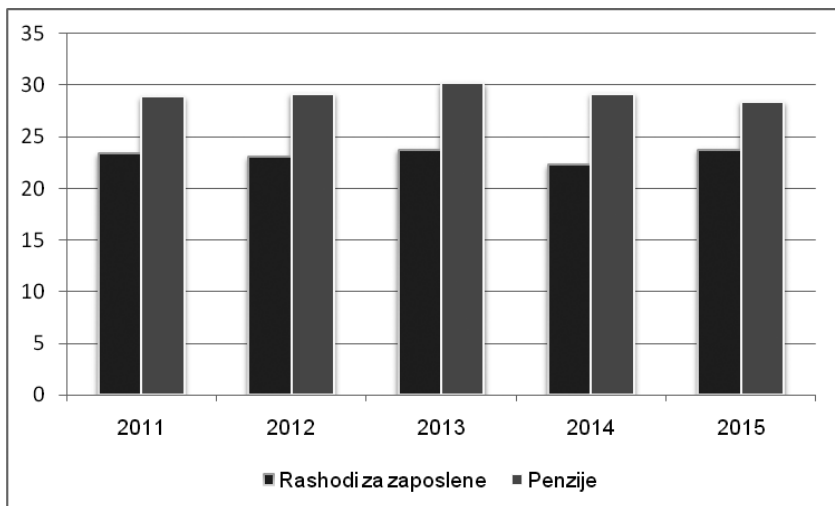
Grafik 3. Struktura i nivo rashoda za zaposlene i penzije u periodu 2011-2015. godine

Izvor: Ministarstvo finansija

Na grafiku br. 3 prikazano je kretanje rashoda za zaposlene i penzije u vremenskom periodu od 2011. do 2015. godine. Gledajući zbirno, njihovo učešće prelazi 50% u svim posmatranim godinama, pri čemu je u 2013. godini zabeleženo najveće učešće od 54%. S druge strane, ukoliko posmatramo posebno, nivo penzija se kreće u intervalu od 28-30%, osim u 2013. godini kada su rashodi za penzije bili viši i iznosili 30.2%

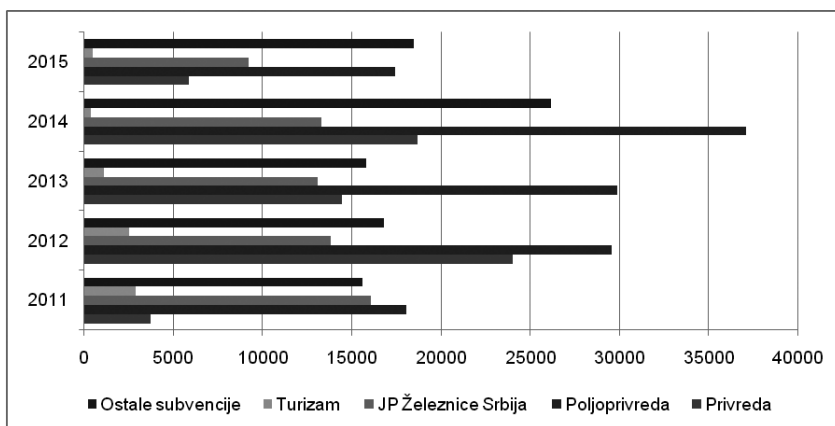
Grafik 4. Rashodi po osnovu otplata kamata u periodu 2011-2015. godine

Izvor: Ministarstvo finansija

Rashodi kamata imaju rastući trend tokom čitavog posmatranog perioda, pri čemu su najviše doprinele kamate po osnovu domaćih i stranih kredita, kao i aktivirane garancije. S jedne strane, nivo domaćih kredita se povećao sa 18707 hiljada dinara na 56539 hiljada dinara, dok su kamate po osnovu stranih kredita porasle za 25897 hiljada dinara i aktivirane garancije za 3391 hiljada dinara.

Grafik 5. Struktura i nivo subvencija u periodu 2011-2015. godine

Izvor: Ministarstvo finansija

Subvencije predstavljaju jedan od značajnih podsticaja koji mogu doprineti poboljšanju konkurentnosti naše privrede, međutim kod nas one predstavljaju veliki trošak, jer se izdvajaju velika sredstva za javna preduzeća gubitaše. Na osnovu definisane Fiskalne strategije za 2016. godinu, fiskalno prilagođavanje će biti sprovedeno putem smanjenja sredstava za subvencije, pri čemu najznačajnija mera predstavlja ukidanje subvencionisanja zemljišta površine veće od 20 hektara, kao i državnog zemljišta izdatog u zakup. Isto tako, predviđena su i manja sredstva za Železnice Srbije, kao i javnim servisima što će omogućiti njihovo smanjenje na četiri milijarde dinara (Ministarstvo finansija, 2015).

Kada je već reč velikim gubitašima, bitno je naglasiti da je u Srbiji prisutna i dominantna praksa da se problemi državnih preduzeća godinama stavljaju pod tepih da bi se u jednom trenutku nužno pojavili kao trošak države neplaniranog karaktera. Tako su u 2014. godini neplanirani rashodi dostigli 80 milijardi dinara kada su na naplatu stigli garantovani dugovi državnih preduzeća od gotovo 30 milijardi dinara, troškovi za saniranje propalih banaka od oko 20 milijardi dinara, kao i dokapitalizacija Dunav osiguranja i Poštanske štedionice od 9 milijardi dinara. Ukoliko se tome doda i preuzet dug JAT-a prema dobavljačima od oko 20 milijardi dinara i garantovani dug RTB Bor, kao i najavljeno preuzimanje duga Petrohemije prema NIS-u, evidentno je da će javne finansije Srbije biti izložene dodatnom fiskalnom pritisku na rashodnoj strani (Fiskalni savet, 2016).

ZAKLJUČAK

U poslednjih nekoliko godina, javne finansije u našoj zemlji su bile izuzetno loše vođene i celokupno fiskalno stanje bilo je narušeno, što se odrazilo na ogromni budžetski deficit i izraženi javni dug. Finansiranje neracionalne potrošnje, fiskalna nedisciplina i neodgovornost predstavljale su glavne tačke populističkog pristupa u našoj ekonomiji. Međutim, ohrabruje podatak da je prepoznata potreba za fiskalnom konsolidacijom i da su preduzeti koraci u cilju redukovanja javne potrošnje. Upravo Petrović (2014) ističe fiskalnu konsolidaciju kao ekonomski opravdanu i jedinu trenutnu alternativu. Potrebno je nastaviti i ubrzati tempo sređivanja stanja u javnim finansijama naše zemlje posebno u domenu profilisanja i razgraničenja javnih rashoda koji su produktivnog karaktera u odnosu na one koji to nisu. Shodno definisanoj Fiskalnoj strategiji za 2016. godinu, politika rashoda biće usmerena na poštovanje fiskalnih pravila koja se odnose na indeksaciju plata i penzija u skladu sa poslednjim izmenama Zakona o budžetskom sistemu, kao i dalje relativno smanjenje tekućih rashoda, naročito rashoda za subvencije i budžetske kredite privredi, po osnovu očekivanog i konačnog završetka procesa restrukturiranja i

privatizacije državnih preduzeća i podizanja efikasnosti njihovog poslovanja (Ministarstvo finansija, 2015). Dugoročno posmatrano, javne finansije u Srbiji moraju biti uređene i balansirane kako se ne bi ponovili visoki deficiti i time ugrozili fiskalnu poziciju zemlje. Zato, pored poboljšanja ekonomskih pokazatelja, važno je imati u vidu i fiskalne indikatore i težiti njihovom unapređenju. Adekvatno upravljanje javnim rashodima stvara uslove u kojima će se tačno znati koliko, na koji način i gde odlaze sredstva poreskih obveznika, što će dovesti do povećanja poverenja i kredibiliteta u samu državu.

THE STRUCTURE AND TRENDS OF PUBLIC EXPENDITURE IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Kalas Branimir

Pjanic Milos

Andrasic Jelena

Abstract: *In modern public finance, public expenditure is becoming one of the crucial issues. Public expenditures represent funds which are necessary to finance public needs. The process of determining their optimal level presents a permanent problem for all countries in the global economy. On the one hand, they have to be sufficient to cover all the public needs in order to enable the optimum activities of state, while their overgrowth, on the other hand, can lead to disruption of the necessary balance in public finances of a country. The aim of this paper is to point out the relevance of public expenditures in Serbia and focus on their structure and trends. In more precise terms, this paper is focused on their analysis in the period 2011-2015, whereby the reports and strategies taken into account were received from key institutions for public finance in Serbia, such as the Government of the Republic of Serbia, the Ministry of Finance and the Fiscal Council.*

Key words: *public expenditures / types / structure / trend*

LITERATURA

1. Allen, R., Tommasi, D. (2001). *Upravljanje javnim izdacima, Priručnik za zemlje u tranziciji*, OECD, SIGMA, dostupno na: <http://www.sigmaweb.org/publicationsdocuments/39367695.pdf>

2. Henrekson, M. (1993). *Wagner's Law: a Spurious Relationship?* Public Finance/Finances Publiques, Vol. 48, No. 2, pp. 406-415.
3. Fiskalni Savet (2016). *Fiskalna kretanja: Godišnji izveštaj za 2015. godinu i analiza tekućih trendova*, dostupno na: http://www.fiskalnisavet.rs/doc/mesecni-izvestaji/fiskalna_%20kretanja_%20godisnji_%20izveštaj_2015_%20analiza%20tekuih%20trendova.pdf
4. IMF (2015). *Country Report No. 15/50, 2014 Article IV Consultation and request for stand-by arrangement -Staff report*, International Monetary Fund, Publication Services Po Box 922780, Washington, D.C, February.
5. Kalaš, B., Milošević, S. (2015). Fiskalna politika i fiskalni tokovi u Republici Srbiji, Poslovna ekonomija Vol. XVII, br. 2/2015, EDUCONS Sremska Kamenica, str. 213-231.
6. Ministarstvo finansija (2015). *Bilten javnih finansija, Vol. 136*, Decembar ISSN 1452-0028, preuzeto sa: <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/bilten%20javne%20finansije/bilten-136%2018032016.pdf>
7. OECD (2007). *Manual on Sources and Methods for the Compilation of COFOG Statistics - Classification of the Functions of Government (COFOG)*.
8. Oktayer, A., Oktayer, N., (2013). *Testing Wagner's Law for Turkey: Evidence From a Trivariate Causality Analysis*, Prague Economic Paper, 2 pp. 284-301.
9. Petrović, P., Brčerević, D. (2014). Fiscal consolidation: Precondition for growth, *Ekonomika preduzeća, Serbia Association of Economist Journal of Business Economics and Management*, 1-2, YU ISSN 0353-433 X.
10. Radičić, M., Raičević, B. (2011). *Javne finansije – drugo izdanje*, Data Status, Beograd, ISBN 978-867478-203-3
11. Singh, B., Sahni, B. S. (1984). *Causality between Public Expenditure and National Income*. *Review of Economics and Statistics*, Vol. 66, No. 4, pp. 630-644.
12. Stakić, B., Jezdimirović, M. (2012). *Javne finansije - Šesto izmenjeno i dopunjeno izdanje*, Univerzitet Singidunum, Beograd
13. Ministarstvo finansija (2015). *Fiskalna strategija za 2016. godinu sa projekcijama za 2017. i 2018. godinu*, Vlada Republike Srbije, dostupno na: http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/dokumenti/2015/Fiskalna%20strategija%20za%202016_%20godinu%20sa%20projekcijama%20za%202017_%20i%202018_%20godinu.pdf
14. Ministarstvo finansija (2015). *Nacionalni program ekonomskih reformi za period od 2015. do 2017. godine*, Vlada Republike Srbije dostupno na http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/dokumenti/2015/NERP%202015%20-%20SRPSKI%20za%20WEB%20MFIN%2018_%203_%202015.pdf

15. Ministarstvo finansija (2015). *Program reforme upravljanja javnim finansijama 2016-2020*, Novembar, Vlada Republike Srbije dostupno na <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/dokumenti/2016/Program%20reforme%20upravljanja%20javnim%20finansijama%202016-2020%20SR.PDF>
16. www.fiskalnisavet.rs, preuzeto sa: http://www.fiskalnisavet.rs/doc/mesecni-izvestaji/fiskalna_%20kretanja_%20godisnji_%20izvestaj_2015_%20analiza%20tekuih%20trendova.pdf
17. www.mfin.gov.rs, preuzeto sa: <http://www.mfin.gov.rs/pages/issue.php?id=1568>
18. www.mfin.gov.rs, preuzeto sa: http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/dokumenti/2015/Fiskalna%20strategija%20za%202016_%20godinu%20sa%20projekcijama%20za%202017_%20i%202018_%20godinu.pdf
19. www.mfin.gov.rs, preuzeto sa: http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/dokumenti/2015/NERP%202015%20-%20SRPSKI%20za%20WEB%20MFIN%2018_%203_%202015.pdf

KOMPARATIVNA ANALIZA FONDOVA ZA RAZVOJ SRBIJE, CRNE GORE I HRVATSKE

Viduka Biljana¹

Varađanin Vladimir²

Todorović Aleksandar³

Sažetak: *Nastajanje, rast, razvoj i opstanak sektora malih i srednjih preduzeća i preduzetnika (MSPP) kao okosnice privrednog razvoja jedne zemlje značajno zavisi od dostupnosti kapitala na tržištu zemalja u kojima posluju. U uslovima male ponude na tržištu kapitala koja prouzrokuje visoke cene istog aktivnosti fondova za razvoj čine još značajnijima. U radu razmatramo značaj fondova za razvoj i njihov uticaj na povećanje i ubrzavanje ekonomskih aktivnosti u privredama Srbije, Crne Gore i Hrvatske. Komparativnom analizom Fonda za razvoj Republike Srbije, Investiciono-razvojnog fonda Crne Gore i Hrvatske banke za obnovu i razvitak razmatramo njihov uticaj na privredne subjekte i privredu u celini putem plasmana kapitala malim i srednjim preduzećima i preduzetnicima. Analiza će pokazati da značajan aspekt na aktivnosti fondova za razvoj ima uticaj okruženja i stepen razvoja privrednih subjekata, te njihovih kapaciteta za daljnji razvoj. Pokušaćemo odgovoriti na pitanje koliko su za privredu značajniji razvojni fondovi od poslovnih banaka u smislu dostupnosti sredstava, obezbeđenja i cirkulacije kapitala.*

Ključne reči: *fond za razvoj / privredni razvoj / mala i srednja preduzeća i preduzetnici (MSPP) / finansiranje preduzeća*

¹ Student master studija na Visokoj tehničkoj školi strukovnih studija u Zrenjaninu, Đorđa Stratimirovića br. 23, Zrenjanin, e-mail: biljana@viduka.info

² Student master studija na Visokoj školi strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Kikindi, Svetosavska br. 57, Kikinda, e-mail: varađaninv@yahoo.com

³ Uprava za zajedničke poslove republičkih organa, Nemanjina br. 22-26, Beograd, e-mail: atodoros@gmail.com

UVODNA RAZMATRANJA

„Preduzetništvo je dinamičan proces vizije, promene i stvaranja. To zahteva energiju i strast prema stvaranju i sprovođenju novih ideja i kreativnih rešenja.“ (Kuratko, Hodges, 2004, str. 18).

Mala i srednja preduzeća i preduzetnici predstavljaju najefikasniji segment privrede u celom svetu. Oni ostvaruju najveći doprinos povećanja zaposlenosti, bruto dodate vrednosti i prometa zbog čega se smatraju okosnicom razvoja. Ona povećavaju stepen i obim korišćenja novih resursa jedne privrede, uz visok stepen fleksibilnosti i adaptivnosti novim tržišnim i drugim uslovima. Promovišu privatnu svojinu i preduzetničke veštine.

Razvoj MSPP omogućava: povećanje društvenog proizvoda, povećanje privrednih subjekata, kreiranje novih radnih mesta, podizanje životnog standarda, supstituciju uvoza i veću izvoznju konkurentnost domaće privrede (Ožegović, Pavlović, 2012, str. 10).

Preduzetništvo i male firme igraju posebno važnu ulogu iz dva glavna razloga: 1) upotreba novih tehnologija smanjuje značaj ekonomije obima u mnogim sektorima (Carlsson, 1989, str. 21–37); 2) povećan ritam inovacija i skraćivanje ciklusa proizvoda i životnog ciklusa tehnologije izgleda da favorizuju nove učesnike i male firme, koje imaju veću fleksibilnost da se bave i prilagođavaju radikalnim promenama nego velike korporacije (Christensen, 1995, str. 233–257).

„Opstanak, rast i razvoj malih i srednjih preduzeća i preduzetnika primarno je determinisan mogućnostima finansiranja iz povoljnih izvora. Ograničen pristup izvorima finansiranja i na tržištu novca i na tržištu kapitala, naročito u pogledu cene i uslova korišćenja, predstavlja možda najvažniju odliku i najveći problem ovih preduzeća“ (Erić, 2012, str. 1).

U rešavanju problema finansiranja i likvidnosti MSPP važno mesto imaju: ročnost i naplata potraživanja, zarobljenost novčanih sredstava, avansno plaćanje i kupovina imputa na kredite od dobavljača, ostala pitanja blokiranja potrebnih sredstava (pogrešno ulaganje).

Činjenica da je bankarski sektor samo deo makroekonomskog sistema, tako da postoji čvrsta povezanost između makroekonomskog i bankarskog (finansijskog) sektora, u smislu da visok stepen privrednog i ekonomskog razvoja podrazumeva razgranat i snažan bankarski (finansijski) sektor, ali i da bankarski sistem ima jaku povratnu ulogu u iniciranju, usmeravanju i pojačavanju trendova u razvoju privrede i društva.

No pokazalo se da je glavna prepreka razvoju MSPP manjak mogućnosti zaduživanja radi započinjanja, odnosno proširenja poslovanja. Iako poslovne banke postaju efikasnije, visoke kamate i strogi uslovi dobijanja zajma, dodatno pooštreni početkom 2009. godine kao posledica svetske finansijske krize, i dalje predstavljaju najveći problem za mala i srednja preduzeća. Kao najčešće prepreke korišćenju bankarskih kredita izdvajaju se: nedostatak odgovarajućih sredstava obezbeđenja kredita, nepostojanje dokumentacije o poslovnom poduhvatu i preduzeću, odsustvo znanja da se projekat na odgovarajući način predstavi kreditorima, orijentacija kreditora na finansiranje velikih preduzeća i, posledično, nepostojanje metodologije za ocenu malih projekata što čini postupak ocenjivanja skupim, posebno u odnosu na male, pojedinačne iznose kredita (Paunović, Novković, 2003, str. 12).

U neuređenim pravnim i ekonomskim sistemima, banke se od najznačajnijeg činioca društvenog razvoja pretvaraju u društvenu suprotnost i postaju najveći eksploatatori privrede i društva u celini. Strateški interes države je da podstiče osnivanje preduzeća i razvoj postojećih naročito u proizvodnom sektoru koji je izvozno orijentisan.

Odredene nesavršenosti tržišta kapitala koje karakterišu pojedine zemlje i predstavljaju jednu od prepreka i poteškoću u prevazilaženju za sektor MSPP jesu razlog zbog kojeg države treba da omoguće niz instrumenata finansijske pomoći koja bi bila dostupnija preduzećima.

Predmet istraživanja u širem smislu reči predstavlja uticaj razvojnih fondova Srbije, Crne Gore i Hrvatske na razvoj MSPP sektora. U skladu sa tim, u radu poredimo sledeće institucije: Fond za razvoj Republike Srbije, Investiciono-razvojni fond Crne Gore i Hrvatsku banku za obnovu i razvitak istražujući pravne okvire, ciljeve i delatnosti, instrumente i uslove podrške, kao i njihov uticaj na sektor MSPP.

U užem smislu reči predmet istraživanja su razlike i sličnosti između tri razvojne institucije, mogućnosti za unapređenje poslovanja s ciljem kvalitetnije podrške sektoru MSPP.

Istraživanje je imalo za cilj da se utvrdi uticaj razvojnih fondova na razvoj MSPP sektora. Iz ovako definisanog cilja, proizašli su sledeći zadaci: da se izvrši analiza svakog od navedenih fondova, da se utvrdi njihov značaj za privrede u kojima posluju, da se napravi SWOT analiza tri fonda, uradi komparativna analiza tri fonda i daju preporuke za dalje poslovanje.

FOND ZA RAZVOJ REPUBLIKE SRBIJE

Fond za Razvoj Republike Srbije osnovan je 06.05.1992. godine na osnovu Zakona o Fondu za razvoj RS. Fond je 100% u državnom vlasništvu. Osnovni kapital Fonda je najmanje 10 miliona evra.

Po Zakonu, definisana delatnost Fonda je: 1) podsticanje ravnomernog regionalnog razvoja, uključujući i razvoj nedovoljno razvijenih područja; 2) podsticanje poslovanja pravnih lica i preduzetnika u Republici Srbiji; 3) podsticanje konkurentnosti i likvidnosti privrede Republike Srbije; 4) podsticanje zapošljavanja; 5) podsticanje izvoza; 6) podsticanje razvoja infrastrukture.

Fond obavlja poslove koji se odnose na: 1) odobravanje kredita; 2) izdavanje garancija; 3) kupovinu hartija od vrednosti, sticanje akcija i udela na osnovu pravnih poslova, uključujući i konverziju potraživanja (može vršiti radi naplate potraživanja koja Fond ima prema tim privrednim subjektima, ako je to celishodno i ako je Vlada dala saglasnost na takav način naplate potraživanja.); 4) druge poslove u ime i za račun Republike Srbije, u skladu sa zakonom.

Osnovna, početna sredstva Fonda, poreklom su iz budžeta Republike, a ponekad se osvežavaju prilivima od prodaje društvenog kapitala i od prodaje akcija iz portfelja Akcijskog fonda. Takođe se pozajmljuju sredstva od komercijalnih banaka kako bi se uvećao kapital koji se može pozajmljivati. Sredstva za obavljanje poslova Fonda obezbeđuju se iz prihoda Fonda, budžeta Republike Srbije i drugih izvora u skladu sa zakonom.

Fond može slobodna sredstva plasirati za kupovinu prvoklasnih hartija od vrednosti, uz saglasnost Vlade. Sredstva za finasiranje aktivnosti Fonda se po Zakonu obezbeđuju: prodajom društvenog kapitala i prodajom društvenih preduzeća ili njihovih delova iz budžeta Srbije, kao osnivački ulog, prometom hartija od vrednosti, domaćim i inostranim kreditima i zajmovima, prenosom ostatka stečajne mase, odnosno likvidacione mase preduzeća, iz sredstava solidarne pomoći i drugih sredstava iz međunarodnih finansijskih organizacija, iz drugih izvora u skladu sa Zakonom.

INSTRUMENTI I USLOVI PODRŠKE FONDA ZA RAZVOJ RS

Instrumenti obezbeđenja su: hipoteka prvog reda na nepokretnostima; ugovorno jemstvo (ili pristupanje dugu) privrednog subjekta ili fizičkog lica; menica i menično ovlašćenje dužnika; i/ili menica i menično ovlašćenje jemca (ukoliko postoji jemstvo drugog pravnog lica); i/ili menica i menično ovlašćenje pristupioca duga

(ukoliko postoji pristupanje dugu); i/ili menica i menično ovlašćenje vlasnika dužnika; i/ili hipoteka prvog reda na nepokretnostima; i/ili zaloga na opremi; i/ili zaloga na akcijama preduzeća koja se kontinuirano kotiraju na Beogradskoj berzi; i/ili zaloga na obveznicama stare devizne štednje; i/ili cesija potraživanja državnih institucija i preduzeća; i/ili garancija poslovne banke ili avalirana menica.

Tabela 1. Instrumenti i uslovi podrške Fonda za razvoj

Vrsta kredita	Iznos	Rok otplate	Grejs period	Kamata
I. Krediti za preduzeća				
Investicioni krediti	2.000.000,00 din do 100.000.000,00 din	10 god	2 god	2% do 3%
Krediti za trajno obrtna sredstva	2.000.000,00 din do 100.000.000,00 din	5 god	1 god	2% do 3%
Kratkoročni krediti	do 100.000.000,00 din	3-12 meseci		2,5%
Krediti za likvidnost	500.000,00 din do 100.000.000,00 din	18 meseci	3 meseca	2,5% - 3,5%
II. Krediti za preduzetnike				
Krediti za razvoj preduzetništva	300.000,00 din do 7.000.000,00 din	7 god	2 god	2%-3%
III. Krediti za početnike				
Start up za preduzetnike	300.000,00 din do 1.500.000,00 din	5 god	1 god	2%-3%
Start up krediti za preduzeća	500.000,00 din do 3.000.000,00 din	5 god	1 god	2%-3%
IV. Garancije	2.000.000,00 din do 100.000.000,00 din		2% provizije	

Izvor: www.fondzarazvoj.gov.rs

Obrada podataka: Autori

Uticaj aktivnosti Fonda za razvoj RS na sektora MSPP u Srbiji

„Posmatrano po veličini u strukturi sektora MSPP najbrojnija su mikro preduzeća i preduzetnici, koji učestvuju sa 96,3% u ukupnom broju MSPP. U Srbiji je po podacima iz Izveštaja o malim i srednjim preduzećima Republičkog zavod za statistiku iz 2013. godine registrovano 315412 malih i srednjih preduzeća i preduzetnika“ (Strategija za podršku razvoju MSPP, 2015, str. 15).

MSPP predstavljaju najvitalniji deo srpske ekonomije i u tom sektoru radi i od njega živi milion ljudi, i ona ostvaruju 60% bruto domaćeg proizvoda Srbije. Ravnomerni regionalni razvoj Srbije veoma zavisi od broja i uspešnosti MSPP i njihovog ravnomernog rasporeda u svim delovima zemlje, tim pre što su poslovi malog preduzeća, po pravilu, lokalnog karaktera sa stanovišta tržišta i zaposlenosti.

Po podacima Asocijacije za mala i srednja preduzeća privrednici su od 2001. godine bankama isplatili oko 22 milijarde evra i duguju još oko 20 milijardi evra. Takođe su upozorili da 70.000 preduzeća neće moći ni da konkuriše za dobijanje kredita jer je 31.000 firmi po završnom računu u blokadi, 8.000 je poslovalo s nulom, ili je završilo u minusu, 12.000 nije predalo završni račun, 33.000 preduzeća

je trenutno u blokadi, što znači da više od 70 odsto preduzeća nema neophodni kreditni bonitet.

Po dostupnosti finansijskih usluga Srbija je po Indeksu globalne konkurentnosti za 2014/2015. godinu rangirana na 98. mestu od 144, po pristupačnosti finansijskih usluga na 110. mestu od 144, a na 121. i 132. mestu u odnosu na pristup kreditima i raspoloživosti preduzetnog kapitala. Ove ocene su lošije od ocena većine susednih zemalja i to je dugoročni trend.

U situaciji kad su za mnoga srpska preduzeća bankarski krediti i dalje prilično skupi, Fond za razvoj Republike Srbije ima izuzetan značaj u finansiranju privrednih programa. Iako Fond za razvoj odobrava sredstva po značajno povoljnijim uslovima od poslovnih banaka i realno ima naglašenu socijalnu funkciju, to ne podrazumeva blaže kriterijume kod ocenjivanja investicionih projekata. Naplata odobrenih kredita predstavlja najvažniji izvor finansiranja rada Fonda. Na odluku o davanju kredita najviše utiče ocena kreditne sposobnosti klijenta koja se dobija kombinovanjem više pokazatelja, kao što su profitna i finansijska stabilnost, tokovi gotovine, neto obrtni fond, zaduženost i urednost vraćanja zajmova.

Obezbeđenja kreditnih linija su vrlo ozbiljna te mnoga preduzeća i preduzetnici ne mogu da odgovore takvim zahtevima.

Elementi poslovanja koji onemogućavaju privrednicima da se odluče na zaduživanje su: problemi sa likvidnošću (veliki periodi čekanja naplate potraživanja), mala platežna moć kupaca, monopolisano tržište, nemogućnost obezbeđenja kolaterala, itd.

Fond se u svom radu susreće sa nekvalitetnim biznis planovima, neodrživim idejama, problemima kad je kolateral u pitanju, kašnjenjem otplate rata kredita i nenamenskim trošenjem sredstava.

Ostaje činjenica da je Fond u prethodnih pet godina u srpsku ekonomiju plasirao približno 100 milijardi dinara, ili 13.450 kredita, što ga svrstava među pet najznačajnijih finansijskih institucija u zemlji za podršku privredi, osim četiri poslovne banke - Banke Inteza, Komercijalne, Unikredit i Rajfajzen banke.

INVESTICIONO-RAZVOJNI FOND CRNE GORE

Skupština Crne Gore je 28.12.2009. godine usvojila Zakon o osnivanju Investiciono-razvojnog fonda Crne Gore. Investiciono-razvojni fond je preuzeo sva prava i obaveze Fonda za razvoj Crne Gore koji je prestao sa radom donošenjem ovog zakona. Osnovan je sa ciljem podsticanja i ubrzavanja privrednog razvoja Crne Gore.

Fond ima svojstvo pravnog lica, osnovan je i posluje kao akcionarsko društvo koje za svoje obaveze odgovara svojom imovinom. Za obaveze Fonda bezuslovno i neopozivo garantuje država Crna Gora.

Osnivački kapital Fonda ne može biti manji od 50.000.000,00 evra. Osnivački kapital Fonda čine: 1) novčana sredstva Fonda za razvoj; 2) akcije i vlasnički udeli u preduzećima; 3) potraživanja po osnovu prethodno plasiranih kredita; 4) potraživanja po osnovu obveznica; 5) nepokretnosti i oprema u vlasništvu fonda. Osnivački kapital Fonda čine i sredstva koja su usmerena Direkciji za mala i srednja preduzeća za finansiranje razvoja malih i srednjih preduzeća.

Uz saglasnost osnivača Fond može da kupuje i prodaje hartije od vrednosti, udele, na domaćem i inostranom tržištu u skladu sa zakonom i aktima poslovne politike Fonda.

Delatnost Fonda je: 1) odobravanje kredita i izdavanje garancija kojima se: a) podstiče osnivanje i razvoj malih i srednjih preduzeća; b) pruža podrška infrastrukturnim projektima, projektima vodosnabdevanja i tretmana otpadnih voda i projektima unapređenja životne sredine; v) finansiraju projekti od lokalnog, regionalnog i državnog značaja; g) podstiče izvoz; d) podstiče zapošljavanje; 2) poslovi vezani za prodaju kapitala u portfelju Fonda; 3) ostali poslovi kojim se obezbeđuje podrška ekonomskom razvoju, u skladu sa ovim zakonom.

Osnivački kapital Fonda čine: novčana sredstva Fonda za razvoj; akcije i vlasnički udeli u preduzećima; potraživanja po osnovu prethodno plasiranih kredita; potraživanja po osnovu obveznica; nepokretnosti i oprema u vlasništvu Fonda. Osnivački kapital Fonda čine i sredstva koja su usmerena Direkciji za MSP za finansiranje razvoja MSP. Kao naslednik Fonda za razvoj Crne Gore osnivački kapital IRFCG je iznosio € 97.240.507,00 i sačinjavao ga je isti broj akcija nominalne vrednosti € 1.

Fond poseduje kapital u određenom broju akcionarskih društava koji je stečen u postupku transformacije preduzeća u Crnoj Gori. U svom portfelju Fond poseduje akcije 6 društava koja su registrovana kod Centralne depozitarne agencije. Prema visini učešća Fonda u kapitalu ovih društava, Fond poseduje do 10% kapitala u 5 društava, od 10% do 30% kapitala u 7 društava i preko 30% kapitala u 4 društva (31.12.2013).

Instrumenti i uslovi podrške IRF

Sredstva obezbeđenja: menice i menično ovlašćenje, hipoteka, fiducija, garancija trećih lica, kupljena oprema.

Tabela 2. Instrumenti i uslovi podrške IRF

Vrsta kredita	Iznos	Rok otplate	Grejs period	Kamata
Preduzetništvo				
Podrška razvoju preduzetništva	do 50.000,00 €	12 god	4 god	2,5%
Start up krediti	10.000,00 € do 50.000,00 €	12 god	4 god	3,5%
Kreditiranje mladih u biznisu	10.000,00 € do 50.000,00 €	12 god	4 god	2,5%
Podrška ženama u biznisu	10.000,00 € do 200.000,00 €	12 god	4 god	3,5%
Podrška ženama u biznisu UNDP	do 10.000,00 €	6 god	1 god	2,5%
Poljoprivreda				
Podrška poljoprivredi i proizvodnji hrane	10.000,00 € do 1.000.000,00 €	12 god	4 god	5%
Podrška razvoju poljoprivrede – IPARD	do 100.000,00 €	12 god	4 god	3,5%
Turizam				
Izgradnja novih hotelskih kapaciteta	10.000,00 € do 1.000.000,00 €	12 god	4 god	5,5%
Unapređenje postojećih apartmanskih i hotelskih kapaciteta	10.000,00 € do 500.000,00 €	12 god	4 god	5,5%
Unapređenje turističke infrastrukture i vanpansionske ponude	10.000,00 € do 300.000,00 €	12 god	4 god	5%
Podrška ugostiteljstvu	10.000,00 € do 200.000,00 €	10 god	2 god	6%
Drvoprerada	10.000,00 € do 1.000.000,00 €	12 god	4 god	5,5%
Proizvodnja	10.000,00 € do 1.000.000,00 €	12 god	4 god	5,5%
Usluge	10.000,00 € do 1.000.000,00 €	12 god	4 god	6%
Likvidnost	10.000,00 € do 500.000,00 €	4 god	1 god	6%
Faktoring	Do 90%	Do 120 dana		4,5%

Izvor: www.irfcg.me

Obrada podataka: Autori

Uticaj aktivnosti IRF na razvoj MSPP sektora u Crnoj Gori

U Crnoj Gori trenutno posluje 21.463 MSPP i 11 poslovnih banaka. Dug crnogorskih preduzeća prema bankama je oko 1,06 milijardi evra po podacima Centralne banke Crne Gore. Od ukupnih kredita koji kasne sa otplatom, oko 73,8% se odnosi na preduzeća koja kasne sa uplatom 325,4 miliona evra. Visina duga nije problem nego nemogućnost redovne otplate kredita.

IRFCG je od osnivanja kreditno podržao 462 projekta MSP, preduzetnika i poljoprivrednih proizvođača sa više od 39,1 mil. evra, dok su poslovne banke izdvojile dodatnih 7,2 miliona evra. Deo plasmana IRF plasira u saradnji sa poslovnim bankama uz proviziju banke od 3%. S obzirom da su banke u Crnoj Gori odobravale kredite po kamatama i do 20%. Savet Centralne banke je odlučio da limitira kamatne stope do nivoa od 15%. Kamatne stope IRFCG ne prelaze 6%.

Evidentno je da IRFCG odobrava kredite privredi po povoljnijim uslovima. U ponudi se nalaze i krediti za startupove, mlade preduzetnike i za žene preduzetnice, koji se ne mogu naći kod drugih kreditnih institucija u zemlji.

Od oktobra 2012. godine IRFCG je korisnik kreditne linije EIB u iznosu od 50 miliona evra. Krediti se odobravaju MSPP sektoru za razvojne projekte na period

od 8 godina iako je odobren rok otplate EIB-u 6 godina. Privrednicima je data mogućnost duže otplate koju će finansirati IRFCG. Kamatne stope za sektor MSPP iz ovog aranžmana su od 2,5% do 3,5% uz grejs period od 2 godine. Ovi kreditni uslovi su jedni od najpovoljniji na kreditnom tržištu. U planu je za 2015. godinu da se otpočinu pregovori i sa drugim međunarodnim institucijama, kao što su: SB, IBRD, CEB, GIEK, UNDP... Pomenutim aranžmanom IRFCG je povećao svoj kreditni kapacitet i omogućio crnogorskoj privredi sredstva po vrlo povoljnim uslovima kako za otpočinjanje biznisa tako i za razvoj postojećih.

Na dobar prijem kod crnogorskih privrednika naišla je i mogućnost faktoringa, pri čemu IRFCG otkupljuje potraživanja koja su realno naplativa. Samim tim IRFCG pomaže obezbeđivanje likvidnosti preduzeća. Preduzeća su u mogućnosti da ponude duže rokove plaćanje i time budu konkurentnija na tržištu, omogućava im avansno plaćanje kod dobavljača i time dobijanje boljih cena i samim tim veću zaradu.

Važno je pomenuti da IRFCG pruža i nefinansijsku pomoć svojim klijentima u vidu stručne i konsultantske podrške. Najveće barijere za veću i bržu cirkulaciju obezbeđenih kreditnih plasmana kao podsticaj za razvoj preduzetništva su: nedostatak adekvatnog znanja i veština kod preduzetnika, nedostatak inovativnosti, nerazumevanje marketinga i nepostojanje specijalističkih znanja, biznis barijere na nivou državne i lokalne administracije, loši i neuredni bilansi, odsustvo planiranja.

Veliki broj kreditnih zahteva bude odbijen iz sledećih razloga: nekompletne dokumentacije, neposredovanja građevinske dozvole, prezaduženosti, loše kreditne istorije, nedovoljnog sopstvenog učešća i neslaganja ponuđenog obezbeđenja sa politikom kolaterala IRFCG. Jedan broj investitora odbijen je zbog neshvatanja biznis plana, nerealnog prikazivanja činjenica i finansijskih projekcija.

HRVATSKA BANKA ZA OBNOVU I RAZVITAK

Hrvatska banka za obnovu i razvitak (HBOR) osnovana je 12. 06. 1992. godine donošenjem Zakona o Hrvatskoj kreditnoj banci za obnovu (HKBO). U decembru 1995. godine, Banka je promenila naziv u Hrvatska banka za obnovu i razvitak. U decembru 2006. godine je donesen novi zakon i Hrvatska banka za obnovu i razvitak je registrovana kao razvojna i izvozna banka Hrvatske sa ciljem podsticaja razvoja hrvatske privrede. Osnovana je posebnim Zakonom kao pravno lice koje se ne upisuje u sudski registar.

Osnovni kapital banke iznosi 7 milijardi kuna, odnosno 927.695.739,00 evra koji je uplatila Republika Hrvatska iz državnog budžeta. HBOR sredstva može prikupljati po osnovu izdavanja dužničkih hartija od vrednosti, uzimanja kredita i zajmova. Republika Hrvatska je jemac za obaveze HBOR.

Delatnosti HBOR-a prvenstveno su: finansiranje obnove i razvoja hrvatske privrede, finansiranje infrastrukture, podsticanje izvoza, podrška razvoju malog i srednjeg preduzetništva, podsticanje zaštite životne sredine, osiguranje izvoza hrvatskih roba i usluga od netržišnih rizika.

Aktivnosti HBOR u ostvarivanju svojih ciljeva su: odobrava kredite i druge plasmane, izdaje bankarska i druga jemstva, zaključuje ugovore o osiguranju i reosiguranju, ulaže u dužničke i vlasničke instrumente, obavlja i druge finansijske poslove i usluge u svrhu sprovođenja delatnosti određenih ovim članom. HBOR-u je dodeljen rejting od strane međunarodnih rejting agencija: *Moody's Investors Service (Baa3)* i *Standard & Poor's (BB+)*.

Instrumenti i uslovi podrške HBOR

Tabela 3. Instrumenti i uslovi podrške HBOR

Vrsta kredita	Iznos	Rok otplate	Grejs period	Kamata	Komentar
Izvozni poslovi IBRD	do 10 miliona evra	12 meseci	2-5 god	7-25 god	Preko poslovnih banaka
Izvozno kreditiranje dobavljača		180 dana do 15 god.		CIRR+marža	
Izvozno kreditiranje kupca		Do 10 god		CIRR+marža	
Turizam	od 80.000,00 kn	do 17 god	do 4 god	2%; 4%; 6%	do 75% predračunske vrednosti
Poljoprivreda	od 800.000,00 kn do 3.500.000,00 kn	do 14 god	3-5 god	2%; 4%	
Žene preduzetnice	Od 80.000,00 kn do 700.000,00 kn	do 12 god	2-5 god	2%	Preko poslovnih banaka Izravno
Preduzetništvo mladih	Od 80.000,00 kn do 700.000,00 kn	do 12 god	2-5 god	2%	Preko poslovnih banaka Izravno
EE u zgradarstvu	bez ograničenja	do 14 god	do 1 god	4%	sertifikacija I renoviranje
Pronalasci	od 800.000,00 kn	do 14 god	do 3 god	2%; 4%	
Restruktuiranje	bez ograničenja	do 10 god	do 2 god	5%; 6%	
Mikrokreditiranje uz podršku EU		5 god.	1 god.	3,7%	U saradnji sa Evropskim investicionim fondom i Evropskom unijom u okviru programa za konkurentnost I inovacije
EU fondovi	bez ograničenja	12-15 god.	2-5 god.	2%-5%	EU projekti privatnog sektora EU projekti javnog sektora EU projekti ruralnog razvoja, ribarstva I vinske omotnice

Izvor: www.hbor.hr

Obrada podataka: Autori

Instrumenti obezbeđenja pored blanko menice su i: zalog/fiducijarno vlasništvo nad nekretninom, zalog/fiducijarno vlasništvo nad pokretninama, zalog na depozit, zalog na HoV, bankarska garancija, jemstva RH, jemstva jedinica lokalne i regionalne samouprave, garancije/jemstva HAMAG-a, polisa osiguranja od političkih i komercijalnih rizika. Na kredite se naplaćuju naknade za: naknada za obradu zahteva, naknada za rezervaciju sredstava, naknada za pre vremenu otplatu sredstava, naknada za odustajanje od korišćenja kredita.

Uticaj aktivnosti HBOR na razvoj MSPP sektora u Hrvatskoj

Od osnivanja 1992. godine HBOR je finansirala preko 47.000 projekata u ukupnom iznosu od 14,4 biliona evra. U okviru ovog iznosa najviše sredstava je izdvojeno za sektor turizma i izvoza, dok je brojčano najviše kredita dodeljeno industriji, u iznosu od 45%, a odmah zatim malim i srednjim preduzećima 40%. Time omogućava bržu naplatu privrede pri izvoznim aranžmanima. S obzirom da su prioriteti u razvoju hrvatske privrede upravo turizam ne čudi što su najviše izdvojena sredstva upravo za projekte iz oblasti turizma. To su ujedno i sredstva koja se najbrže opravdavaju pri ulaganju s obzirom na nivo razvijenosti turizma u Hrvatskoj i prihoda u tom sektoru. Nakon ulaska u Evropsku uniju Hrvatska je u mogućnosti da koristi ozbiljnija sredstva za finansiranje MSPP sektora. Posebno su značajna sredstva koja se izdvajaju za ruralni razvoj kroz definisane mere a moguće im je pristupiti preko HBOR.

REZULTATI I PREPORUKE TRI FONDA

Ukoliko bi poredili prednosti pojedinih fondova i mane prikaz bi izgledao ovako:

Tabela 4. Uporedna analiza fondova

Kriterijum	Fonda za razvoj RS	IRFCG	HBOR
datum osnivanja	1992.	1995.	1992.
osnivački kapital	10 miliona evra	od 50 miliona evra	927 milijardi evra
vlasništvo	države 100%	države 100%	države 100%
učešće na tržištu kapitala	slabo	aktivno	aktivno
saradnja sa MFI	ne	da	da
saradnja sa poslovnim bankama	ne	da	da
sredstva EU fondova	ne	ne	da
vrste kredita	4 grupa	8 grupa	12 grupa
kamate	do 3,5%	do 6%	do 6%
kolaterali	visoki	visoki	visok
factoring	ne	da	ne
edukacija korisnika	ne	da	ne

Izvor: Autori

Iz tabele je vidljivo da su sredstva koja dodeljuju fondovi najmanje diverzifikovana u Srbiji, a najviše u Hrvatskoj, te da je cena sredstava najpovoljnija u Srbiji. Takođe je vidljivo da su fondovi iz Crne Gore i Hrvatske aktivniji na međunarodnom tržištu od fonda u Srbiji. Visoki kolaterali su im zajednička odrednica.

Na osnovu analize tri razvojne institucije Srbije, Crne Gore i Hrvatske po osnovu pravne regulative, kapitala, instrumenata i uslova poslovanja, njihovog doprinosa privredi svake od zemalja u kojoj posluju, sagledavanjem njihovih snaga, slabosti, šansi i pretnji možemo dati sledeće preporuke:

- Veće učešće na tržištu kapitala kako bi dolazili brže do povoljnijih sredstava za finansiranje kreditnih linija.
- Saradnja sa međunarodnim institucijama po povoljnim uslovima s ciljem obezbeđenja svežeg novca.
- Intenzivnija saradnja sa pružaocima finansijskih usluga, kako zbog dostupnosti tako i zbog veće transparentnosti i bolje kontrole.
- Iz prethodne dve tačke proizilazi i smanjenje uticaja politike na poslovanje fonda.
- Neophodna decentralizacija fonda.
- Neophodna edukacija potencijalnih klijenata i konsultantsko-stručna pomoć kako bi zahtevi za kredite bili kompletniji i realno ostvarivi.
- Smanjiti administrativne procedure i broj dokumenata potrebnih za apliciranje.
- Uvođenje sistema sufinansiranja s ciljem privlačenja investicija i podele rizika.
- Razmotriti fleksibilniju politiku kada su kolaterali u pitanju. Realno postoje problemi sa neuknjiženom imovinom, velikim brojem vlasnika imovine, veliki broj žena ne poseduje imovinu na svoje ime. Sa aspekta Fonda postoji rizik nemogućnosti unovčavanja kolaterala. Posebno je izraženo u Crnoj Gori jer su u vreme investicionog buma prihvatane nekretnine po nerealnim procenama koje je sad nemoguće naplatiti u tom iznosu na tržištu.
- Pojačati mere Vlade u suzbijanju sive ekonomije kako bi bilansi klijenata bili realni.

- Podržati mere Vlade u namerama suzbijanja nelikvidnosti kako bi se krediti vraćali u planiranom roku i tako omogućili brži i veći opticaj novca.
- Podsticanjem inovativnosti kod MSPP povećati konkurentnost privrede.
- Posebnim kreditnim linijama za mlade i žene povećati zapošljavanje i ekonomsku nezavisnost ciljnih grupa.
- Neophodno praćenje realizacije kredita (monitoring).
- Neophodna poseta i intervju sa aplikantom pre odobravanja kredita.

ZAKLJUČAK

Finansijska ograničenja u poslovanju su najveća u zemljama sa niskim prihodima. Istraživanje Svetske banke pokazuje da, na primer, u zemljama sa niskim prihodima, u proseku 43% preduzeća sa 20 do 99 zaposlenih identifikuju nemogućnost pristupa sredstvima finansiranja kao glavnu prepreku za tekuće poslovanje. U visoko razvijenim zemljama taj procenat je samo 11% (World Bank Group, 2010, str. 10).

Analizom razvojnih fondova Srbije, Crne Gore i Hrvatske možemo zaključiti da na osnovu nivoa razvijenosti finansijskog tržišta, broja MSPP na tržištu, problema likvidnosti, prisutne sive ekonomije, veliki nameti privredi i nizak nivo znanja i informisanosti preduzetnika da je broj i vrsta finansijskih institucija koje pružaju podršku privredi mali, vrste sredstava koje su na raspolaganju privredi ograničena, sredstva skupa, kolaterali veliki. Najveći oslonac u privredama zemalja koje smo razmatrali je bankarski sektor uz sve gore navedene performanse. S razlikama u odnosu Srbije i Crne Gore prema Hrvatskoj. Analizom fondova za razvoj dolazimo do zaključka da su sredstva fonda dostupnija jer sadrže pored ekonomske i socijalnu dimenziju te su sredstva samim tim povoljnija. Sredstva fondova se odobravaju i za startapove što kod banaka nije slučaj. Sva tri fonda su prepoznala značaj ove podrške i u poslednje dve godine povećali iznose koji su dostupni početnicima u biznisu, što je svakako povuklo i povećanje cene korišćenja kapitala.

U privredama koje su još u tranziciji stvaranje i razvoj MSPP sektora je jedan od prioriteta privrednog napretka. U Strategijama razvoja sve tri zemlje među prioritetima je veća dostupnost sredstava finansiranja i bolja investiciona spremnost preduzeća. Naravno da se to odnosi na sve izvore finansiranja na pomenutim tržištima a ne samo na razvojne fondove.

Kako bi se podrška razvoju sektora MSPP nastavila i intenzivirala kada je u pitanju finansiranje potrebno je u skladu sa situacijom u pojedinoj državi oslušivati potrebe MSPP i prilagoditi podršku kako bi se postigli pozitivni efekti i na mikro i na makro nivou. Primetno je da su u poslednje dve godine sredstva koja nude fondovi diverzifikovana i više usklađena sa strategijom razvoja pojedine zemlje. Najveći pomak u tom delu je vidljiv kod Investiciono-razvojnog fonda Crne Gore koji je ponudio nove namenske instrumente u skladu sa delatnostima koje su prioriteta razvoja zemlje.

Kad je u pitanju Banka za obnovu i razvitak Hrvatske veliki uticaj na instrumente ima ulazak u Evropsku uniju i proširenje asortimana sa novim instrumentima koji se finansiraju iz fondova EU. Posebno su važna sredstva koja su opredeljena ka razvoju poljoprivrede i turizma.

Fond za razvoj Republike Srbije u tom pogledu ima najskromniju ponudu koja je vrlo uopštena. U narednom periodu će biti potrebna modernizacija Fonda kako sa aspekta ponuđenih instrumenata tako i sa aspekta pristupa sredstvima na tržištu kapitala.

Kroz sve navedeno u radu vidi se da fondovi svojim povoljnim sredstvima i ciljanim plasmanom doprinose unapređenju konkurentnosti preduzeća. Kako bi aktivnosti fondova imale što veći efekat potrebno je da država stvori ambijent za razvoj konkurentnosti, kao što su: stimulativne mere poreske politike, podsticanje upotrebe instrumenata bezgotovinskog plaćanja, sniženje transakcionih troškova, ubrzati ekonomske reforme, jačanje kapaciteta institucija, itd.

COMPARATIVE ANALYSIS OF DEVELOPMENT FUNDS FOR SERBIA, MONTENEGRO AND CROATIA

Viduka Biljana

Varadjanin Vladimir

Todorovic Aleksandar

Abstract: *Formation, growth, development and survival of SMEs, as the backbone of a country's economic development, depend significantly on the availability of capital in countries in which they operate. In conditions of low supply in capital market activities, development funds become even more significant for the SMEs sector.*

In this paper we will deal with the importance of development funds and their

impact on the increase and acceleration of economic activity in the economies of Serbia, Montenegro and Croatia. Using the method of comparative analysis of the Development Fund of the Republic of Serbia, Investment and Development Fund of Montenegro and the Croatian Bank for Reconstruction and Development, we will analyze their impact on businesses and economy as a whole through capital investments to small and medium enterprises and entrepreneurs. The analysis will show that the environment and the level of development of business entities, and their capacity for further development have an important influence on the activities of development funds. What is more, in this paper we will also address the significance of development funds for SMEs, as opposed to commercial banks, in terms of availability of funds, securities and capital circulation.

Key words: *development fund/ economic development / small and medium enterprises and entrepreneurs (SMEs) / finance enterprises*

LITERATURA

1. Carlsson, B. (1989). *The evolution of manufacturing technology and its impact on industrial structure: an international study*, Small Bus. Econ. 1, 21-37.
2. Christensen, C. M., Rosenbloom, J. (1995). *Explaining the attacker's advantage: technological paradigms, organizational dynamics and the value network*, Res. Policy 24, 233–257.
3. Erić, D. (2012). *Finansiranje malih i srednjih preduzeća u Srbiji*, Beograd, Institut ekonomskih nauka.
4. Fond za razvoj Republike Srbije, <http://www.fondzarazvoj.gov.rs>
5. Hrvatska banka za obnovu i razvitak, <http://www.hbor.hr>
6. Investiciono razvojni fond Crne Gore, <http://www.irfcg.me>
7. Kuratko, D. F., Hodges R. M. (2004) *Entrepreneurship: Theory, Process, Practice*, 18
8. Ožegović, L., Pavlović, N. (2012). *Menadžment MSP nosilac razvoja privrede*.
9. Paunović, B., Novković, N. (2003). *Mogućnosti i uslovi finansiranja malih i srednjih preduzeća*, Časopis za procesnu tehniku i energetiku u poljoprivredi / PTEP, vol. 7, br. 1– 2.
10. Strategija za podršku razvoju MSPP, 2015., str.15
11. World Bank Group, Enterprise Surveys Database. (2010). *World Business Environment Survey (WBES) of more than 10,000 firms in 80 countries*, Preuzeto sa: <http://www.enterprisesurveys.org>; Zakon o Fondu za razvoj Republike Srbije, (2015, Februar 20), Preuzeto sa: <http://www.parlament.gov.rs>

ZNAČAJ PRIMENE „LIFE CYCLE COSTING – LCC“ ANALIZE U JAVNOJ NABAVCI GRAĐEVINSKIH OBJEKATA

Milinković Ozrislava¹

Jakić Branislav²

Milošević Olgica³

Sažetak: *“Life cycle costing” - LCC analiza predstavlja novu alatku u javnoj nabavci korišćenu od strane vlada država širom sveta, sa ciljem uspostavljanja održive javne nabavke. LCC se razmatra u svetlu napora Evropske unije da uspostavljanjem mehanizma održive javne nabavke promoviše zelenu gradnju, zaštiti životnu sredinu i uspostavi ekonomsku i socijalnu održivost. Posebna pažnja je posvećena javnoj nabavci građevinskih objekata imajući u vidu da je građevinska industrija najveći zagađivač životne sredine, ali i industriji koja zapošljava najveći broj ljudi na svetu. Takođe, u radu se analiziraju prednosti primene LCC analize, poteškoće u implementaciji i aktuelna zakonska regulativa na nivou Evropske unije, kao i Republike Srbije.*

Ključne reči: *troškovi životnog ciklusa „LCC“ analiza / održiva javna nabavka / zaštita životne sredine*

UVOD

Održivi razvoj se bazira na prepoznavanju činjenice da kada se resursi troše brže nego što se stvaraju oni se troše do potpunog nestanka. Smanjivanje prirodnih resursa neizostavno vodi do povećanja cena, a samim tim i do povećanja siromaštva i opadanja kvaliteta života. Svaka odluka koja se donese u vezi sa nabavkom javnih

¹ Doktorand Fakulteta za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije Univerziteta Privredna akademija u Novom Sadu, Nemanjina br. 4, Beograd, e-mail: ozradjurovic@yahoo.com

² Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Fakultet za primenjeni menadžment ekonomiju finansije, Nemanjina br. 4, Beograd, e-mail: branislav.jakic@mef.edu.rs

³ Doktorand Pravnog fakulteta Univerziteta Union u Beogradu, Goce Delčeva br. 36, Novi Beograd, e-mail: olgica78@gmail.com

dobara ima uticaj na životnu sredinu, ekonomiju i društvo u kome živimo. Ako bi analizirali kako je došlo do zagađenja životne sredine mogao bi se izvesti zaključak da u većini slučajeva razlog nije jedna pogrešna odluka, već kako autor Krämer (2000) smatra „brojne svakodnevne odluke koje su postepeno dovele do zagađenja životne sredine“. Javnu nabavku koju svaki državni organ mora da izvrši možemo uvrstiti u te svakodnevne odluke. S tim u vezi, možemo reći da je naručilac ili deo problema održivog razvoja ili deo rešenja za zaštitu životne sredine.

CILJ I METODE ISTRAŽIVANJA

U radu se koristi relevantna literatura i ažurirane informacije vezane za najnovija istraživanja u oblasti održive javne nabavke. Cilj rada je da uspostavi i objasni vezu između „Life cycle cost – LCC“ analize kao alata održive javne nabavke sa „zelenom gradnjom“, održivom takozvanom „zelenom ekonomijom“ i socijalnim prosperitetom.

Rezultati istraživanja i diskusija

Evropska komisija definiše održivu javnu nabavku u komunikaciji COM (2008) 400 - Public procurement for a better environment kao dobrovoljni proces kojim vlasti jedne države „nastoje da nabave robu, usluge i radove sa manjim uticajem na životnu sredinu kroz njihov životni ciklus u poređenju sa robom, uslugama i radovima koji bi inače bili nabavljeni“. (Communication COM (2008) {SEC (2008)2124} {SEC (2008)2125} {SEC (2008)2126}). Građevinska industrija spada u veće potrošače prirodnih resursa, zagađivače životne sredine i industriju koja zapošljava najveći broj ljudi u svetu. U Evropskoj uniji građevinska industrija je najveći industrijski sektor koji prema autorima Pellicer, Pellicer i Eaton (2009) „generiše preko 1200 biliona eura godišnje“, učestvuje sa 11% u ukupnom društvenom proizvodu, i direktno ili indirektno zapošljava više od 25 miliona ljudi. Autor Oluwole (2011) opisuje odnos građevinske industrije i održivog razvoja: „građevinska industrija ima veliki ekonomski značaj i veliki uticaj na životnu sredinu kao i socijalnu politiku“.

Građevinska industrija i životna sredina su suštinski povezane. Efekat koji građevinska industrija ima na životnu sredinu je veoma razoran i često nepovratan. Građevinska industrija utiče na životnu sredinu kroz ceo životni ciklus građevinskog proizvoda. Upravo zato Evropska unija ulaže velike napore da promovise zelenu gradnju, održivi razvoj, kao i održivu javnu nabavku građevinskih objekata.

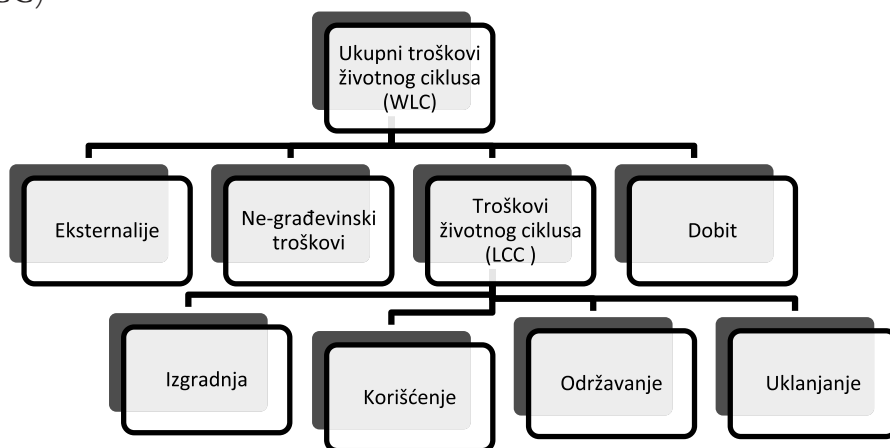
Održiva javna nabavka je sredstvo koje vlada jedne zemlje može koristiti da napravi balans između ekonomskih, ekoloških i socijalnih pitanja. Neophodnost primene

sistema održive javne nabavke ne leži samo u činjenici da vlade mogu da koriste svoju kupovnu moć kao ekonomski podsticaj za održivi razvoj države u celini, već i za podsticanje održive potrošnje i proizvodnje. Primenom ovog modela autori Steurer, Berger, Konrad i Martinuzzi (2007) su mišljenja da „Vlada može da vodi sopstvenim primerom u postizanju održivog razvoja“. Autor Alejandre (2010) se nadovezuje na ovu teoriju i tvrdi da promovisanjem koncepta održive javne nabavke vlada može da „podstakne razvoj ekoloških tehnologija i proizvoda“.

„Lyfe cycle costing - LCC“ - primena u javnoj nabavci građevinskih objekata

Troškovi Životnog Ciklusa (Life Cycle Costing – LCC) su definisani od strane Internacionalne organizacije za standardizaciju (International Organization for Standardization - ISO) u standardu 15686-5:2008. Prema ovoj definiciji: „LCC je metodologija za sistematsku ekonomsku procenu troškova životnog ciklusa tokom perioda analize, definisanom u dogovorenom obimu.“ Society of Chartered Surveyors Ireland (2010) navodi da analiza troškova životnog ciklusa (Life Cycle Costing – LCC) može da se izvrši za „period analize koja pokriva ceo životni ciklus ili nekog njenog dela kroz životni ciklus dok ispunjava zahtevane, tj. zadate performanse“. U standardu ISO 15686-5:2008 (3.1.1.7-3.1.1.8) pojašnjen je i definisan pojam ukupnih životnih troškova (Whole Life Cost – WLC) kao: „metodologija za sistematsko ekonomsko razmatranje svih troškova životnog ciklusa i dobiti tokom perioda analize, definisanom u dogovorenom obimu“. Razlika ova dva pojma jasno je objašnjena sledećim grafikonom.

Slika 1. Struktura ukupnih životnih troškova (WLC) i troškova životnog ciklusa (LCC)

Izvor: ISO 15686-5:2008

Troškovi životnog ciklusa (Life Cycle Costing – LCC) predstavljaju ekonomsku metodu za ocenjivanje investicija koja omogućava komparativne procene troškova gledano iz ugla životnog ciklusa građevinskog objekta za definisani vremenski period.

Značaj primene koncepta troškova životnog ciklusa LCC u procesu javnih nabavki građevinskih proizvoda je u promeni kriterijuma i načina ocenjivanja investicija na javnim tenderima tako da se pored cene izgradnje sagledaju troškovi eksploatacije, rušenja, reciklaže, i isplativost investicije na unapred definisan rok.

Autor Sarja (2002) je razvio takozvani „integrisani dizajn životnog ciklusa koji sadrži četiri aspekta: humani uslovi, kultura, ekologija i finansije“. Autor je izabrao ova četiri aspekta koja bi trebala biti uključena u rani proces projektovanja sa ciljem obezbeđivanja optimalnih uslova u pogledu bezbednosti i udobnosti korisnika objekta, minimalnih troškova održavanja i korišćenja, minimalnog impakta na životnu sredinu i maksimalne energetske efikasnosti u toku celog životnog ciklusa građevinskog objekta.

Naručilac bi primenom LCC modela imao slobodu da u sklopu tenderske dokumentacije traži od ponuđača da upotrebljava netoksičan materijal za gradnju, smanjenu potrošnju vode i energije tokom izgradnje i upotrebe objekta, smanjenu emisiju ugljen dioksida, i mogućnost recikliranja na kraju životnog ciklusa objekta. Ovakvi uslovi bi za posledicu imali stimulisanje razvoja i ulaganje u nove tehnologije, sisteme gradnje kao i upotrebu i razvoj ekoloških materijala.

Prednosti korišćenja LCC u javnim nabavkama građevinskih objekata su sledeće:

- veća svest o ukupnim troškovima investicija,
- omogućava uvid u buduće troškove,
- veća mogućnost predviđanja i planiranja,
- lakša i kvalitetnija procena tenderskih ponuda,
- efektivno korišćenje javnih resursa,
- veća svest o ostvarenim uštedama,
- manje budućih troškova korišćenja objekta,
- podržava inovativna rešenja, razvoj novih ekoloških materijala i tehnologija koje će omogućiti tehnološki napredak i opravdati investicije u nove tehnologije,

- opravdava kupovinu energetski efikasnih objekata čija je početna cena izgradnje veća.

Državni službenici, vlasnici, korisnici i menadžeri moraju da donose odluke o nabavci građevinskih objekata, materijala, opreme i slično. Početni trošak, tj. cena nekog objekta je obično jasno definisana i često je ključni i ograničavajući faktor koji utiče na izbor jer ne opravdava ulaganje u energetski efikasne objekte. Međutim, početni trošak, tj. cena nekog objekta je samo deo troškova u toku životnog ciklusa objekta, a koji treba uzeti u obzir pri razmatranju izbora između više alternativa za ulaganje kapitala.

Ukupni troškovi koje će vlasnik imati za građevinski objekat u toku njegovog životnog ciklusa je često daleko veći od početne cene koštanja. Oni pored troškova izgradnje uključuju i troškove upotrebe, održavanja, i troškove rušenja. Razmatranje ovih troškova obezbeđuje solidnu osnovu za donošenje odluka i čini osnovu LCC analize. LCC može biti predstavljen jednostavno kao očekivani godišnji troškovi ili može biti složen kompjuterski model koji omogućava kreiranje scenarija na osnovu pretpostavke o budućim troškovima, kao i značaj budućih troškova na odluke koje se donose u organizaciji.

Society of Chartered Surveyors Ireland (2010) navodi da LCC podrazumeva proces identifikacije i dokumentovanja svih troškova koji su uključeni u životni ciklus imovine čiji je „glavni cilj da se ustanovi najbolji način za smanjenje troškova posredovanjem građevinskog objekta u cilju postizanja finansijski održive investicije“.

Primena LCC analize u razvijenim zemljama

U razvijenim državama primena LCC koncepta u javnim nabavkama dobila je mnogo na značaju poslednjih godina uzimajući u obzir da je građevinska industrija jedan od vodećih zagađivača životne sredine i da se aktivno promovise zelena gradnja i održivi razvoj kao način da se osigura ekonomska, socijalna i ekološka održivost za buduće generacije. LCC analiza je postala sredstvo kojim se sprovodi održivost kako u građevinskoj industriji tako i u javnim nabavkama i sredstvo za borbu protiv prekomerne potrošnje resursa i zagađenja životne sredine.

Internacionalni institut za održivi razvoj (IISD) je sproveo istraživanje na uzorku od 28 zemalja i došao do zaključka da su Sjedinjene Američke Države, Japan, Švajcarska i Norveška jedine zemlje koje primenjuju LCC metodologiju u javnim nabavkama. Švedska, Nemačka, Francuska, Koreja, Australija i Novi Zeland delimično primenjuju „LCC“ metodologiju. Autori Perera, Morton i Perfrement (2009) su u svom istraživanju došli do podataka da zemlje poput „Rusije, Kanade, Čilea, Južne Afrike, Argentine, Španije, Indije, Singapura, Kine, Portugala, Meksika, Ko-

sta Rike i Brazila su prijavile da su eksperimentalno primenjivale LCC metodologiju u javnim nabavkama energetski efikasnih građevina“.

Izazovi u implementaciji i primeni LCC analize i održive javne nabavke

U Evropskoj uniji uvođenje održive javne nabavke je proces na čijoj se implementaciji intenzivno radi. Evropska komisija prepoznaje sledeće barijere u implementaciji održive javne nabavke:

- različiti ekološki kriterijumi koji se uzimaju u obzir kao i načini njihovog merenja u različitim zemljama,
- nedostatak zajedničkog pravnog okvira,
- zabrinutost zbog veće početne cene održivih građevinskih objekata,
- European Commission (2010) dokumentuje nedostatak „zajedničke metodologije praćenja“ širom zemlje Evropske unije,
- veliki broj nejasnoća i manjak informacija o tome šta je to „zelena gradnja“, koji su proizvodi okarakterisani kao ekološki i tako dalje,
- praksa da se u procesu javnih nabavki kao kriterijum odabira uzima u obzir najniža ponuđena cena bez sagledavanja troškova korišćenja i održavanja objekta.

U cilju rešavanja ovih barijera, Evropska komisija je objavila sledeće preporuke:

- definisanje zajedničkih kriterijuma zaštite životne sredine koji bi se koristili u primeni održive javne nabavke,
- pojačana pravna sigurnost u vezi sa uključivanjem kriterijuma životne sredine u ugovaranje,
- informisanost o procenjenim troškovima životnog veka proizvoda,
- definisanje sistema monitoringa sa pokazateljima.

I pored ovih preporuka, u praktičnoj primeni modela održive javne nabavke javili su se problemi naročito u pravnim okvirima. Konkretno problem je bio mogućnost inkorporiranja nekih ekoloških aspekata u ugovore, kao i poteškoće da se na ispravan način svi aspekti analize uvedu u različite delove tenderske dokumenta-

cije. Najviše polemike javilo se oko tehničkih specifikacija, nagradnih kriterijuma za ponuđače, kriterijume odabira ponuđača i slično. Da bi se rešile nedoumice i problemi, Evropska komisija objavljuje sledeće direktive o javnim nabavkama građevinskih objekata:

- „Community law applicable to public procurement and the possibilities for integrating environmental considerations into public procurement“ (COM (2001) 274) koji ima za cilj da objasni kako „ekološki problemi mogu biti uzeti u obzir u svakoj posebnoj fazi procesa dodele ugovora.“
- „Directive 2004/17/EC“ o koordinaciji procedura dodele ugovora u vodi, energiji, transportu (komunalne usluge).
- „Directive 2004/18/EC“ o koordinaciji procedura dodele ugovora roba, radova, usluga.
- COM (2008) 397 „o održivoj potrošnji i održivoj industriji“ o održivoj potrošnji i proizvodnji i održivoj industrijskoj politici.
- COM (2008) 400: „GPP for a better environment“ - Evropska komisija predlaže primenu niza mera usmerenih na poboljšanje ekoloških performansi proizvoda tokom njihovog životnog veka, smanjenje potrošnje energije i jačanje ponude i potražnje kvalitetnijih proizvoda.
- „Directive 2010/31/ EU“ - od 2010. godine građevinski objekti će morati da ispune minimalne zahteve energetskih karakteristika u svim novogradnjama i projektima velike obnove. Prema ovoj Direktivi, od 1. januara 2020. sve nove zgrade će morati da budu zgrade u vlasništvu državnih organa i moraće da budu zgrade „skoro nula-energije a sva energija koju troše mora doći iz obnovljivih izvora energije“.

Uporedo sa gore navedenim Direktivama Evropska komisija je pokrenula „Evropa 2020“ strategiju za pametan, održiv i sveobuhvatan rast uzimajući u obzir potrebu da se razvije ekonomija koja je zelenija, konkurentnija, efikasnije koristi resurse, obezbeđuje visoku zaposlenost i pruža socijalne i teritorijalne kohezije. U ovoj strategiji, javna nabavka se smatra najvažnijim sredstvom, jer bi ugovorni organi mogli da pridaju veći značaj održivim kriterijumima i dalje uzimajući u obzir princip najbolje vrednosti za uloženi novac (COM (2010) 2020 final).

Evropska komisija je objavila predlog novih „Proposal for a directive of the European Parliament and the Council on public procurement (COM(2011)896)“,

koji će nakon usvajanja imati efekat odbijanja trenutnih Direktiva Javnog Sektora (Direktiva 2004/17/EC i 2004/18/EC). Predlogom novih direktiva Evropska komisija je želela da postigne: poboljšanje efikasnosti procedura i omogućavanje veće strateške koristi od javnih nabavki u pogledu zaštite životne sredine, socijalnih pitanja, kao i politike inovacija. Jedna od novina u predloženim direktivama je koncept koji nije postojao u Direktivi 2004/18 - koncept cene životnog ciklusa. Cilj je ohrabrivanje donosioca odluka u javnom sektoru da misle „izvan granica najniže ponuđene cene“ i da u obzir uzmu cenu koštanja tokom celog životnog ciklusa proizvoda usluge kao i efekta na životnu sredinu. Predlog čini LCC analizu centrom održive javne nabavke, detaljno objašnjavajući njene osobine i podstičući ugovorne organe da je iskoriste (Proposal for a directive of the European Parliament and the Council on public procurement (COM (2011)896) (article 67)). Troškovi životnog ciklusa su još uvek dobrovoljna metoda, tj. opcija u vršenju javne nabavke, ali ako se uspostavi zajednička metodologija na nivou Evropske unije, troškovi životnog ciklusa će postati obavezni (Proposal for a directive of the European Parliament and the Council on public procurement (COM(2011)896) (article 67-3)). Predlog Nove Direktive još uvek nije usvojen pa nije izvesno kako će izgledati kada se završe diskusije. Ipak, sasvim je izvesno da će primena LCC analize kao alata održive javne nabavke dobijati sve više na značaju sve dok se ne usvoji zajednička metodologija kada će primena ove metode postati obavezna.

Zakonska regulativa u Republici Srbiji

Pred Republikom Srbijom kao zvaničnim kandidatom za članstvo u Evropskoj uniji nalaze se mnoge prepreke i izazovi. U procesu pregovora Srbije i Evropske unije jedan od značajnijih izazova je pregovaračko poglavlje 27 koje se bavi temom životne sredine i održivog razvoja. Republika Srbija mora mnogo da uloži u održivi razvoj, smanji potrošnju resursa i uklopi se u važeće evropske propise i standarde, specijalno u građevinskoj industriji. Ovo je moguće postići promenom kriterijuma i načinom ocene investicija u procesu javnih nabavki.

U Nacionalnoj strategiji održivog razvoja Republike Srbije (2008-2017) navedeno je da je neophodno troškove korišćenja prirodnih resursa i njihove degradacije uključiti u troškove proizvodnje. Realizacijom poznatih i prihvaćenih načela „zagađivač plaća“, „korisnik plaća“, kao i načela projektovanja ukupnog životnog ciklusa proizvoda, u cenu proizvoda se objedinjuju spoljni troškovi, odnosno troškovi proizvodnje, upotrebe i odlaganja proizvoda“. Postojeća zakonska legislativa u Srbiji je učinila prvi korak prema usaglašavanju sa propisima EU uvođenjem i definisanjem nekih od aktuelnih termina o održivom razvoju u okviru Zakona o planiranju i izgradnji, član 3. (“Sl. glasnik RS”, br. 72/2009, 81/2009 - ispr., 64/2010 - odluka

US, 24/2011, 121/2012, 42/2013 - odluka US, 50/2013 - odluka US, 98/2013 - odluka US, 132/2014 i 145/2014), dok u istom Zakonu član 4. opisuje energetska efikasnost građevinskih objekata (“Sl. glasnik RS”, br. 72/2009, 81/2009 - ispr., 64/2010 - odluka US, 24/2011, 121/2012, 42/2013 - odluka US, 50/2013 - odluka US, 98/2013 - odluka US, 132/2014 i 145/2014). Ove odredbe Zakona su razrađene Pravilnikom o sadržini, načinu i postupku izrade i načinu vršenja kontrole tehničke dokumentacije prema klasi i nameni objekata kao i pravilnikom o energetska efikasnosti zgrada (Službeni glasnik RS: 061/2011) koji propisuje maksimalne vrednosti prolaza toplote za svaki deo građevinskog objekta. Ovim pravilnikom određena su „energetska svojstva i način izračunavanja toplotnih svojstava objekata visokogradnje, kao i energetska zahtevi za nove i postojeće objekte“.

U Republici Srbiji javna nabavka je definisana Zakonom o javnim nabavkama (“Sl. glasnik RS”, br. 124/2012, 14/2015, 68/2015) član 3): „javna nabavka je nabavka dobara, usluga ili radova od strane naručioca na način i pod uslovima propisanim ovim zakonom“. Naručilac u smislu ovog zakona može biti: korisnik budžetskih sredstava, pravno lice i javno preduzeće. Kao osnovna načela javne nabavke zakon navodi:

1. načelo efikasnosti i ekonomičnosti,
2. načelo obezbeđivanja konkurencije,
3. načelo transparentnosti i postupka javne nabavke,
4. načelo jednakosti ponuđača,
5. načelo obezbeđivanja životne sredine i obezbeđivanja energetske efikasnosti u kome se navodi: “Naručilac je dužan da nabavlja dobra, usluge i radove koji ne zagađuju, odnosno koji obezbeđuju adekvatno smanjenje potrošne energije – energetska efikasnost i da kada je to opravdano kao element kriterijuma ekonomski najpovoljnije ponude odredi ekološke prednosti predmeta javne nabavke, energetska efikasnost, odnosno ukupne troškove životnog ciklusa predmeta javne nabavke“.

Republika Srbija, Uprava za zajedničke poslove republičkih organa (2012) navodi da su kriterijumi za ocenjivanje ponuda na javnim tenderima „najniža ponuđena cena ili ekonomski najpovoljnija ponuda“. Iako se u Zakonu o izgradnji na više mesta spominje zaštita životne sredine i korišćenje metoda sagledavanja ukupnog životnog ciklusa, u praksi pri ocenjivanju ponuda na tenderima, naručilac nije u obavezi da zahteva od učesnika podatke o trajnosti objekta, materijala, troškovima

održavanja, eksploatacije niti mora da ocenjuje ponude gledajući ukupnu cenu životnog ciklusa. Praksa je pokazala da se na tenderima, a prema Zakonu o javnim nabavkama gleda samo cena izgradnje što u mnogo slučajeva dovodi do izgradnje objekata sa niskom početnom cenom izgradnje, a jako visokom cenom održavanja i eksploatacije.

U Republici Srbiji donosiocima odluka na javnim tenderima bi trebao da bude cilj da donesu odluku i izaberu objekat koji je energetski efikasan i ne zagađuje životnu sredinu, ali su takođe uslovljeni da izaberu investiciju kojoj je cena izgradnje najekonomičnija. U praksi oni nemaju zakonsku obavezu da izaberu energetski efikasan objekat, ali su uslovljeni da izaberu objekat koji ima nisku cenu izgradnje. U ovakvom procesu odlučivanja javlja se konflikt jer sagledavajući energetski efikasne objekte po kriterijumu cene izgradnje oni nemaju najnižu cenu izgradnje te stoga često bivaju odbačeni.

Clift (2003) je mišljenja da je primenom LCC koncepta u procesu javnih nabavki moguće proceniti da li je ulaganje u objekte čija je početna cena veća „opravdano smanjenjem u budućim troškovima“. Odgovor na ovo pitanje mogao bi da opravda ulaganje u energetski efikasne objekte. Da bi ovo bilo moguće potrebno je edukovati donosiocima odluka o prednostima korišćenja dodatnih analiza u procesu javnih nabavki, održivom razvoju, energetski efikasnim objektima i standardizaciji.

ZAKLJUČAK

Primena LCC analize u procesu javnih nabavki je ključ ne samo za uspostavljanje mehanizma održive javne nabavke već i za stimulisavanje zelene gradnje i uspostavljanje ekonomske i socijalne održivosti. Vlasti koje usvoje princip održive javne nabavke će biti bolje pripremljene da se suoče sa rastućim ekološkim izazovima kao i da ispune obavezujuće političke ciljeve za smanjenje emisije ugljen dioksida, energetske efikasnosti i zaštite životne sredine. Cilj kome se teži u Evropskoj uniji je kreiranje infrastrukture i građevinskih metoda koji se ne oslanjaju na prirodne resurse kojih je sve manje; minimiziranje otpada, zagađenja, buke, kao i kreiranje bezbednijeg radnog okruženja za sve koji su direktno uključeni u proces građenja i proces uklanjanja građevina. Ovo se može postići promenom zakonske legislative, edukacijom donosioca odluka, uvođenjem novih analiza koje bi za cilj imale stimulisavanje ponuđača da se usmere na zelenu gradnju i razvijanje novih tehnologija.

Republiku Srbiju na evropskom putu čekaju veliki izazovi i zakonske reforme specijalno kada je reč o javnim nabavkama, zaštiti životne sredine i zelenoj gradnji. U svetlu sve većeg zagađenja životne sredine, emisije ugljen dioksida, globalnog

zagrevanja, kao i drastičnog smanjivanja resursa, povećanja cena energenata i siromaštva, svaka pa i najmanja odluka donešena danas može imati velike posledice u budućnosti.

Barijere koje postoje a vezane su za složenost uvođenja mehanizma održive javne nabavke, kao i za troškove koji prate ovaj proces ukazuju na potrebu da se razviju zajednička načela i pravni okviri koji će pomoći da države širom sveta dobiju potreban stimulans, ulože resurse i promene zakone potrebne da bi došlo do ove tranzicije. Ovakvim pristupom stimulisala bi se „zelena gradnja” i još važnije „zeleni rast” čime bi se uspostavila konkurentna prednost koja se dobija stvaranjem „zelene ekonomije”, smanjenje zagađenja, velike uštede budžetskih sredstava kao i resursa. Da bi istinski dostigla svoj potencijal, održiva javna nabavka mora da ima podršku od državnih organa industrije i društva u celini.

THE IMPORTANCE OF USING “LIFE-CYCLE COST ANALYSIS” (LCCA) IN PUBLIC PROCUREMENT OF CONSTRUCTION OBJECTS

Milinkovic Ozrislava

Jacic Branislav

Milosevic Olgica

Abstract: *Life-cycle cost analysis (LCCA) is a new tool in public procurement used by governments all over the world, with the aim of establishing sustainable public procurement. In this paper, LCCA is analyzed in the light of the European Union efforts to establish a mechanism of sustainable public procurement in order to promote green construction, environmental protection and to establish economic and social sustainability. Special attention is paid to the procurement of construction objects, bearing in mind that the construction industry is the largest polluter of environment but also the industry that employs the largest number of people in the world. This paper also analyzes the advantages of using LCC analysis, difficulties in the process of its implementation and the current legislation in the European Union and the Republic of Serbia.*

Key words: *Life-cycle cost analysis (LCCA) / sustainable public procurement / environmental protection.*

LITERATURA

1. Alejandre, E. (2010). *Best practice on green or sustainable public procurement and new guidelines*. (Paragraf 2. pg. 8).
2. *Buying Green, Green Public procurement in Europe*. (2010). European Commission
3. Clift, M. (2003) Life cycle costing in construction sector. *Sustainable building and construction*, 26 (2-3), 37-42
4. COM (2008) 397 "Sustainable Consumption and Production Action Plan and a Sustainable Industry Policy" and COM (2008) 400: "GPP for a better environment"
5. *Commission Communication: Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*, COM (2010) 2020 final, Brussels, 3 March 2010.
6. *Communication COM (2008) 400: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Public procurement for a better environment*, {SEC(2008)2124} {SEC(2008)2125} {SEC(2008)2126}
7. *Community law applicable to public procurement and the possibilities for integrating environmental considerations into public procurement*. (COM (2001) 274)
8. Directive 2004/17/EC on the co-ordination of procurement procedures of entities operating in the water, energy, transport and postal services sectors, OJ 2004 L 134/1–113;
9. Directive 2004/18/EC on the co-ordination of procedures for the award of public supply contracts, public service contracts and public works contracts, OJ 2004 L 134/114–240 ("the 2004 Directives").
10. Directive 2010/31/eu of the European Parliament and of the Council of 19 May 2010 on the energy performance of buildings.
11. European Commission, Proposal for a directive of the European Parliament and the Council on public procurement, Brussels, 20-12-2011, COM(2011)896 final, Brussels, Belgium: Directorate - General for Internal Market and Services; for the consolidated version Inter institutional File: 2011/0438 (COD).
12. European Commission, Proposal for a directive of the European Parliament and the Council on public procurement, Brussels, 20-12-2011, COM(2011)896 final, Brussels, Belgium: Directorate - General for Internal Market and Services; for the consolidated version, see Council of

- the EU, Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on public procurement – Presidency compromise text, Inter institutional File: 2011/0438 (COD). Article 67.
13. European Commission, Proposal for a directive of the European Parliament and the Council on public procurement, Brussels 20-12-2011, COM(2011)896 final, Brussels, Belgium: Directorate - General for Internal Market and Services; for the consolidated version, see Council of the EU, Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on public procurement – Presidency compromise text/Consolidated version, Inter institutional File: 2011/0438 (COD). Article 67-3
 14. International institute for sustainable development (IISD) (2009). Life cycle costing in public procurement: A question of value
 15. ISO 15686-5:2008 Buildings and constructed assets – Service life planning Part 5-Life Cycle Costing 3.1.1.7-3.1.1.8.
 16. Krämer, L. (2000). The citizen in the environment: Access to justice. *Environmental Liability*, 8 (5), 127–141
 17. Oluwole, P. A. (2011). *Development of a Multi-Criteria Approach for the Selection of Sustainable Materials for Building Projects* (PhD Thesis). University of Wolverhampton
 18. Pellicer, T., Pellicer, E., Eaton, D. (2009). A macroeconomic regression analysis of the European construction industry. *Engineering, Construction and Architectural Management*, 16, 573–597
 19. Perera, O., Morton, B., Perfrement, T. (2009). *Life Cycle Costing in Sustainable Public Procurement: A Question of Value*, strana 3, paragraf 2.
 20. Pravilnik o energetskejoj efikasnosti zgrada, Član 1., Službeni glasnik RS: 061/2011 Datum: 19.08.2011, 2059 Preuzeto sa http://www.ingkomora.org.rs/strucniispiti/download/ee/PRAVILNIK_O_EEZ_za%20obuku.pdf
 21. Republika Srbija, Uprava za Zajedničke Poslove Republičkih Organa, (2012). Procedura za postupak javne nabavke. Beograd, (str.11. paragraf 3.3.6.2).
 22. Sarja, A. (2002). *Integrated Life Cycle Design of Structures*, London, Spon Press
 23. Society of Chartered Surveyors Ireland. (2010) „SCS Guide to Life Cycle Costing“
 24. Steurer, R., Berger, G., Konrad, A., Martinuzzi, A. (2007). Sustainable public procurement in EU member states: Overview of government initiati-

ves and selected cases. Final Report to the EU High-Level Group on CSR. RIMAS, Vienna, Research Institute for Managing Sustainability. Preuzeto sa http://www.sustainability.at/pdf/csr/policies/SustainablePublicProcurementStates_FinalReport.pdf.

25. Vlada Republike Srbije, „Nacionalna strategija održivog razvoja 2008-2017“, Beograd.
26. Zakon o javnim nabavkama “Sl. glasnik RS”, br. 124/2012, 14/2015, 68/2015) član 3-1.)
27. Zakon o planiranju i izgradnji, (Sl. glasnik RS”, br. 72/2009, 81/2009 - ispr., 64/2010 - odluka US, 24/2011, 121/2012, 42/2013 - odluka US, 50/2013 - odluka US, 98/2013 - odluka US, 132/2014 i 145/2014) član 4 став 3.
28. Zakon o planiranju i izgradnji, (Sl. glasnik RS”, br. 72/2009, 81/2009 - ispr., 64/2010 - odluka US, 24/2011, 121/2012, 42/2013 - odluka US, 50/2013 - odluka US, 98/2013 - odluka US, 132/2014 i 145/2014) član 3 став 2.

UPUTSTVO AUTORIMA ZA PISANJE I PRIPREMANJE RUKOPISA

Ekonomija – teorija i praksa predstavlja časopis međunarodne orijentacije koji ima za cilj objavljivanje radova iz svih oblasti ekonomije i privrednog poslovanja. Časopis objavljuje radove na srpskom i na engleskom jeziku. Časopis *Ekonomija – teorija i praksa* otvoren je za sva argumentovana mišljenja i ideologije. Empirijska istraživanja i teorijske analize problema u svim oblastima ekonomije od podjednakog su značaja i biće objavljeni, ukoliko po mišljenju recenzentata i urednika zadovoljavaju kriterije časopisa u pogledu relevantnosti i profesionalnog nivoa.

DOSTAVLJANJE RUKOPISA

Autori mogu dostavljati rukopise, **obavezno** u elektronskoj formi na e-mail adresu: redakcija@fimek.edu.rs, a u papirnoj verziji na adresu: Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment, Novi Sad, Cvećarska 2, Srbija, sa naznakom „Za redakciju časopisa *Ekonomija – teorija i praksa*”. Rukopisi će biti uzeti u razmatranje za objavljivanje, uz uslov da isti rad nije istovremeno ponuđen nekom drugom časopisu, a u slučaju kolektivnih radova – kada su svi autori saglasni sa tim da rad bude objavljen. Ukoliko je rukopis prihvaćen za objavljivanje u časopisu, pravo reprodukcije rada u svim drugim medijima pripada izdavaču. Smatra se da sva mišljenja izneta u objavljenom radu spadaju pod isključivu odgovornost autora. Urednik, recenzenti ili izdavač ne prihvataju odgovornost za izneta mišljenja autora.

Rukopisi treba da ispunjavaju osnovne tehničke i stilske kriterijume. Nepoštovanje navedenih kriterijuma može da rezultira neprihvatanjem teksta, traženjem da se rad prilagodi ili kašnjenjem prilikom objavljivanja. (U slučaju da se dostavlja u papirnoj verziji, sa istovetnom verzijom u elektronskoj formi, tekst treba da bude odštampan jednostrano, sa duplim proredom, na papiru formata A4. Sve stranice, osim naslovne, treba da budu numerisane). Verzija dostavljena u elektronskoj formi, kao i ona u papirnoj, mora biti otučana tačno i bez grešaka, u obliku dokumenta u Word-u, sa uključenim svim tabelama i grafikonima kao što se predviđa da bude u objavljenom tekstu. Redakcija će rukopis dostaviti recenzentima kompetentnim za odgovarajuće oblasti.

Pravila recenzije nalažu da se rukopis šalje bez identifikacije autora. Autori treba da **posebno pripreme naslovnu stranu rukopisa** tako da sadrži naslov rada i osnovne podatke o autoru (ili autorima), uključujući prezime i ime, naučno zvanje i titulu, instituciju zaposlenja, adresu stanovanja, telefon i *e-mail* adresu autora sa kojim će se obavljati sva eventualna prepiska. Na prvoj stranici koja dolazi posle naslovne strane, potrebno je ponovo napisati naslov rada, razmak, zatim dati sažetak do 200 reči, na srpskom i engleskom jeziku. Ispod sažetka treba navesti do 10 ključnih reči. Tekst rada počinje na drugoj strani. Mole se autori da unutar teksta ili fusnota ne navode bilo kakve podatke na osnovu kojih bi moglo da se ustanovi ili prepozna autorstvo rada.

Radove pisati jezgrovito, razumljivim stilom i logičkim redom koji, po pravilu, uključuje: uvodni deo, cilj i metode istraživanja, razradu teme i zaključak. Za pisanje referenci koristiti APA (Priručnik za publikovanje, Američko psihološko društvo) međunarodni standard za pisanje referenci. Napomene tj. fusnote mogu sadržati dopunska objašnjenja ili komentare koji su u vezi sa tekстом.

Na kraju svakog naučnog članka obavezno je napisati Literaturu, odnosno, spisak korišćenih, tj. citiranih referenci po abecednom redu.

TEHNIČKO UPUTSTVO ZA FORMATIRANJE RADOVA

Rad treba da sadrži sledeće:

1. Naslov rada (ne više od 10 reči) na srpskom i engleskom jeziku, centrirano.
2. Podnaslov (opciono) na srpskom i engleskom jeziku.
3. Podaci o autorima: prezime, ime (u fusnoti institucija zaposlenja, adresa, telefon i e-mail).
4. Apstrakt rada maksimalne dužine do 200 reči na srpskom i engleskom jeziku.
5. Ključne reči (ne više od 10) na srpskom i engleskom jeziku.
6. Tekst rada na srpskom ili engleskom, maksimalnog obima 16 stranica, uključujući tabele, slike, grafikone, literaturu i ostale priloge.
7. Bibliografiju.

Uputstvo za oblikovanje teksta:

1. Rad treba pripremiti pomoću tekst procesora Word.
2. Format stranice: A4
3. Sve margine: 25 mm
4. Font: latinični, Times New Roman, veličine 12 pt., (važi za sve podnaslove, nazive tabela, slika, sažetak, ključne reči), sa proredom 1,5. Sažetak (Abstract) kucati *italic*. Naslov rada 14 pt. bold, fusnote 10 pt.
5. Nazivi tabela, slike treba da su numerisani arapskim brojevima. Slike, ilustracije, sheme potrebno je priložiti u jednom od formata: jpg ili tiff formatu, rezolucije 300 dpi (minimalno!), crno-bele (grayscale). Ako ima vektorskih crteža (grafikona, shema, blok dijagrami), oni bi trebalo da budu u ai, eps ili cdr formatu, isto crno-bele. Za tekst u slikama, ilustracijama i shemama poželjno je koristiti font Arial, veličine 9 pt.
6. Za listu referenci i citate dato je posebno uputstvo.

1. Lista referenci:

U referencama se izvori kao što su: knjiga, članak u časopisu ili internet stranica, navode detaljno tako da čitaoci mogu da ih identifikuju i konsultuju. Reference se stavljaju na kraju rada, a izvori se navode po abecednom redu: (a) po prezimenu autora ili (b) po na-

slovima ako nije poznato ime autora. Više izvora jednog autora prikazuju se hronološkim redom, npr.:

Bandin, T. (1995).

Bandin, T. (1998).

Bandin, T. (2000).

A. Knjige, brošure, poglavlja iz knjige, enciklopedijske odrednice, recenzije

Osnovni format za knjige

Autor, S. I. (godina izdavanja). *Naslov dela*, Mesto izdavanja, Izdavač

Jedan autor

Carić, S. (2007). *Bankarski poslovi i hartije od vrednosti*, Novi Sad, Privredna akademija

Jedan autor, novo izdanje

Vunjak, M. N. (2008). *Finansijski menadžment: Poslovne finansije* (7. izd.). Subotica, Proleter A.D. Bečej, Ekonomski fakultet

Dva autora

Van Horn, J. C., Wachowicz, J. M. JR. (2007). *Osnovi finansijskog menadžmenta* (12. izd.). Beograd, DATA STATUS

Tri do šest autora

Ljubojević, K., Dimitrijević, M., Mirković, D., Tanasijević, V. i Perić, O. (2006). *Importance of software testing*, Subotica, Ekonomski fakultet

Bez autora

Publication Manual of the American Psychological Association (Fourth Edition). (1994). Washington, D.C., American Psychological Association

Bez autora, ima samo urednika, editora, ed.

Cattell, R.B. (Ed.). (1966). *Handbook of Multivariate Experimental Psychology*, Chicago, Rand McNally & Company.

Navođenje neobjavljenih radova (doktorska disertacije, magistarski radovi i drugi neobjavljeni radovi)

Jovanović, M. (2009). *Investicioni instrumenti u bankarskom poslovanju*. Magistarski rad, Novi Sad, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment.

Ignjatijević, S. (2011). *Komparativne prednosti agrara Srbije u spoljnoj trgovini*, Doktorska disertacija, Novi Sad, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment.

Poglavlje u knjizi

Prezime, inicijal imena. (Godina). Naslov poglavlja. U inicijal imena urednika prezime urednika (ur.), Naslov knjige (str. Prva strana poglavlja-poslednja strana poglavlja). Mesto, Izdavač.

Momirović, K., Bala, G. i Hošek, A. (2002). Taksonomska struktura nekih simptoma aberantnog ponašanja dece od 4 do 7 godina. U: K. Momirović i D. Popović (ur.), *Psihopatija i kriminal* (str. 125-142). Leposavić, Univerzitet u Prištini, Centar za multidisciplinarna istraživanja Fakulteta za fizičku kulturu.

B. Časopisi i ostale periodične publikacije

Članak u časopisu, jedan autor

Prezime, inicijal imena. (Godina). Naslov. Naziv časopisa, volumen, (broj), prva strana članka-poslednja strana članka.

Schneider, F. (2005). Shadow economies around the world: what do we really know?. *European Journal of Political Economy*, 21(3), 598-642

Članak u časopisu, dva autora

Hill, M., & Hupe, P. (2007). Street-level bureaucracy and public accountability. *Public Administration*, 85 (2), 279-299.

Članak u časopisu, tri do šest autora

Vunjak, N., Čurčić, U., Simetić, R. i Davidović, M. (2008). Korporativne performanse banke. *Anali*, 19, 175-182.

Članak u časopisu, više od šest autora

Ljubojević, K., Dimitrijević, M., Mirković, D., Tanasijević, V., Perić, O., Jovanov, N. et al. (2005). Putting the user at the center of software testing activity. *Management Information Systems*, 3 (1), 99-106.

Saopštenje u zborniku konferencije, simpozijuma ili kongresa ili prilog iz Enciklopedije) Inicijali prezimena autora, godina, naslov rada, naziv simpozijuma, strane, mesto izdavanja, izdavač.

Veselinović, B., Ševarlić, M., Nikolić M.(2007). Long term-trends in Serbian Agriculture. *Trends in the Development of European Agriculture* (617-622), Temisoara, The Faculty of Agriculture of the Agricultural and Veterinary University of the Banat

Ukoliko koristite izvor sa interneta (Naslov strane, datum preuzimanja podataka, sajt)

1. Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj (2010, Januar 20), Lista časopisa za društvene nauke, Preuzeto sa http://www.nauka.gov.rs/cir/index.php?option=com_content&task=view&id=930&Itemid
2. Ekonomija u Wikipediji (2010, Februar 02), Preuzeto sa: <http://bs.wikipedia.org/wiki/Ekonomija>

CITATI IZ IZVORA U TEKSTU RADA

Citati

Ukoliko se izvor citira doslovce, navodi se ime autora, godina izdanja i stranica sa koje je citat preuzet (sa naznakom „str.”)

Citat se uvodi frazom koja sadrži autorovo prezime, a iza njega se stavlja godina objavljivanja u zagradama.

Po Mirkoviću (2001), „primena skladišta...” (str. 201) ili Mirković (2001) smatra da „primena skladišta...” (str. 201).

Ukoliko se u uvodnoj fazi ne imenuje autor, na kraj citata se stavlja autorovo prezime, godina izdanja i broj stranice u zagradama.

Rezime ili parafraza

Po Vunjaku (2008), elastičnost finansijskog menadžmenta se ispoljava u sposobnosti pribavljanja jeftinijeg dopunskog kapitala, (str. 32).

Elastičnost finansijskog menadžmenta se ispoljava u sposobnosti pribavljanja jeftinijeg dopunskog kapitala (Vunjak, 2008, str. 32)

Jedan autor

Babović (2009) upoređuje strukturu pristupa ...

Dva autora

Uvek se navode dva prezimena

U jednom drugom istraživanju (Babović i Lazić, 2008) zaključuju da se ...

U engleskom tekstu se (veznik *i*) označava sa „&”

Tri do pet autora

Prvi put se navode imena svih autora. Kod narednih navoda, navodi se prezime prvog autora, iza koga se stavlja „i sar.” a u engleskom tekstu „et al.”

(Babović, Veselinović, Carić, Đorđević i Ćirić, 2011)

Šest ili više autora

U uvodnoj frazi navodi se prezime prvog autora ili u zagradi

Carić i sar. (2010) tvrde da...

...nije relevantna (Carić i sar., 2011)

Kada se navodi više od jednog dela istog autora:

(Bandin, 2005, 2007)

Kada je više od jednog dela istog autora objavljeno iste godine, navode se sa slovima a, b, c itd.

(Bandin, 2006a, 2006b, 2006c)

Ukoliko niste pročitali originalno delo navodi se autor koji vas je uputio na isto:

Bergsonovo istraživanje (pomenuto kod Mirkovića i Boškova, 2006).

Kod citata se uvek navode stranice:

(Mirković, 2006, str. 12)

Kod korišćenja delova

(Carić, 2008, pogl. 3)

(Carić, 2008, str. 231–258)

Neimenovan autor

Ukoliko delo nije autorizovano, izvor se navodi po naslovu u uvodnoj frazi, ili se prve jedna do dve reči stave u zagradu. Naslovi knjiga i izveštaja se pišu kurzivom, dok se naslovi članaka i poglavlja stavljaju u navodnike.

Slična anketa je sprovedena u jednom broju organizacija koje imaju stalno zaposlene menadžere baze podataka („Limiting database access”. 2005).

FUSNOTE

Ponekad se neko pitanje pokrenuto u tekstu mora dodatno obraditi u fusnotama, u kojima se dodaje nešto što je u indirektnoj vezi sa temom, ili se daju dodatne tehničke informacije.

Fusnote se numerišu eksponentom, arapskim brojevima na kraju rečenice.

Pored toga što na adresu mogu da šalju rukopise, potencijalni autori mogu na istu adresu redakcija@fimek.edu.rs da upute i upite u vezi sa odlukom o (ne)objavljivanju tekstova i sa fazom do koje je tekst stigao u redakcijskoj proceduri.

GUIDELINES FOR AUTHORS ON WRITING AND PREPARING MANUSCRIPTS FOR SUBMISSION

“Economics – Theory and Practice” presents an internationally oriented journal which aims to publish papers from the broad fields of economics and economic affairs. The journal publishes papers in Serbian and English language and is open to all kinds of argumentative writing. Empirical studies and theoretical analyses of economic issues from all areas of economics are equally important and will be published provided that, in the opinion of reviewers and the editor, they meet the set criteria in terms of subject relevance and level of expertise.

SUBMISSION OF MANUSCRIPTS

Authors can submit manuscripts, in the electronic form ONLY to the following e-mail address: redakcija@fimek.edu.rs or by mailing paper versions to: Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment, Novi Sad, Cvećarska 2, Srbija, clearly marked as follows: “Za redakciju časopisa Ekonomija- teorija i praksa”. The manuscripts will be considered for publishing on the condition that they have not been offered to any other journals, while works written by multiple authors can be published only if all of the contributing authors give their consent for publication. Provided that a manuscript has been accepted for publication, the editor reserves all further reproduction rights. All points of view expressed in papers are held as the sole responsibility of authors. The editor, reviewers or the publisher do not assume responsibility for the expressed viewpoints in the papers.

Manuscripts must be in accordance with the basic technical and stylistic criteria. Disregard of the mentioned criteria can result in non-acceptance of the manuscript, request for further paper adjustments or delayed publication (When paper versions of manuscripts are mailed, with an identical copy available in electronic format, texts must be printed as single-sided, with double spacing, using the A4 paper size. All pages, except for the cover need to have proper pagination). Manuscripts in electronic format, just like their paper versions, need to be typed correctly and without typing errors, as MS Word documents, including all tables and charts intended for illustration. The editorial board will send all manuscripts to the selected expert reviewers for the respective fields

Rules are such that a manuscript has to be sent to reviewers without the author’s identity. Authors need to pay special attention to the content of the manuscript cover, so that it contains the title of the paper and most important facts about the author(s), including first and last name, academic degree and title, affiliation, address and contact telephone and e-mail address of the author for further correspondence. The first page coming right after the cover has to contain once again the title of the paper, followed

by spacing and then an abstract not exceeding 200 words in Serbian and English. Below the abstract, authors have to supply up to 10 key words. The text of the paper starts from page two. Authors are kindly asked not to mention any personal details/facts within the text or footnotes that might reveal the identity of authors.

Papers should be written clearly, concisely, and presented in a logical sequence, assuming the introductory part, objectives and research methods, body of the paper and conclusion. When writing references, authors need to use the internationally recognized APA standard. Footnotes can contain further explanations and comments related to the text.

At the end of each scientific paper, authors need to provide a list of used Literature, i.e. the cited references in alphabetical order.

TECHNICAL GUIDELINES FOR FORMATTING MANUSCRIPTS

Each paper/article should contain the following elements:

1. Title (not more than 10 words) in Serbian and English, centered.
2. Subtitle (optional) in Serbian and English.
3. Information about authors: last name, first name (in footnote- place of work, address, telephone and e-mail.
4. Paper abstract- maximum length up to 200 words, in Serbian and English.
5. Key words (not more than 10) in Serbian and English.
6. Text in Serbian and English, maximum 16 pages, including tables, pictures, graphs, literature and other appendices.
7. Bibliography.

Guidelines for text formatting:

1. Text should be written using MS Word.
2. Page format: A4
3. All margins: 25 mm
4. Font: Latin, Times New Roman, Font size 12 pt., (applies to all subtitles, table titles, pictures, abstract, key words), with spacing of 1.5. Abstract should be written in *italic*. Paper title: 14 pt. bold, footnotes: 10 pt.
5. Table titles, pictures should be marked with Arabic numbers. Pictures, illustrations and schemes should be submitted in jpg or tiff format, in resolution 300 dpi (minimum!), black and white (grayscale). If there is any vector graphics included (graphs, schemes or block diagrams, it should be in ai, eps or cdr format, black and white again. For text inside pictures, illustrations and schemes, it is suggested to use font type Arial, size 9 pt.
6. For reference list and quotations separate guidelines are given.

Reference list:

Sources such as: book, article from a journal, or web page are cited in such detailed manner that readers can easily identify and consult them, if necessary. Reference list is supplied at the end of the paper and sources are listed in alphabetical order: (a) by author's last name or (b) titles- if author's identity is unknown. More sources by the same author are presented in chronological order, e.g.:

Bandin, T. (1995).

Bandin, T. (1998).

Bandin, T. (2000).

Books, brochures, book chapters, encyclopedia entries, reviews

The main format for books

Author, S. I. (year of publishing). *Title*, Place of publishing, Publisher

One author

Čarić, S. (2007). *Bankarski poslovi i hartije od vrednosti*, Novi Sad, Privredna akademija

One author, new edition

Vunjak, M. N. (2008). *Finansijski menadžment: Poslovne finansije* (7th edition). Subotica, Proleter A.D. Bečej, Ekonomski fakultet

Two authors

Van Horn, J. C., Wachowicz, J. M. JR. (2007). *Osnovi finansijskog menadžmenta* (12th edition). Beograd, DATA STATUS

Three to six authors

Ljubojević, K., Dimitrijević, M., Mirković, D., Tanasijević, V. i Perić, O. (2006). *Importance of software testing*, Subotica, Ekonomski fakultet

Without author

Publication Manual of the American Psychological Association (Fourth Edition). (1994). Washington, D.C., American Psychological Association

Without author, has only editor, ed.

Cattell, R.B. (Ed.). (1966). *Handbook of Multivariate Experimental Psychology*, Chicago, Rand McNally & Company.

Citing unpublished papers (doctoral dissertations, master's theses and other unpublished works)

Jovanović, M. (2009). *Investicioni instrumenti u bankarskom poslovanju*. Master's Thesis, Novi Sad, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment.

Ignjatijević, S. (2011). *Komparativne prednosti agrara Srbije u spoljnoj trgovini*, Doctoral dissertation, Novi Sad, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment.

Book chapter

Last name, First name initial. (Year). Title of the chapter. In: Initial of the first name of editor.

Last name of editor (Ed.), Title of the book (p. first page of the chapter- last page of the chapter). Place of publishing, Publisher.

Momirović, K., Bala, G. i Hošek, A. (2002). Taksonomska struktura nekih simptoma aberantnog ponašanja dece od 4 do 7 godina. In: K. Momirović i D. Popović (Ed.), *Psihopatija i kriminal* (p. 125-142). Leposavić, Univerzitet u Prištini, Centar za multidisciplinarna istraživanja Fakulteta za fizičku kulturu.

Journals and other periodicals:

Article from a journal, single author

Last name, first name initial. (Year). Title. *Name of the journal*, volume, (number), first page of the article- last page of the article.

Schneider, F. (2005). Shadow Economies Around the World: What do we really know?. *European Journal of Political Economy*, 21(3), 598-642

Article from a journal, two authors

Hill, M., & Hupe, P. (2007). Street-level bureaucracy and public accountability. *Public Administration*, 85 (2), 279-299.

Article from a journal, three to six authors

Vunjak, N., Ćurčić, U., Simetić, R. i Davidović, M. (2008). Korporativne performanse banke. *Analiz*, 19, 175-182.

Article from a journal, more than six authors

Ljubojević, K., Dimitrijević, M., Mirković, D., Tanasijević, V., Perić, O., Jovanov, N. et al. (2005). Putting the user at the center of software testing activity. *Management Information Systems*, 3 (1), 99-106.

Proceedings of conferences, symposiums or congresses or excerpts from encyclopedias

Author's last name initial, year, title of the paper, name of symposium, page numbers, place of publishing, publisher.

Veselinović, B., Ševarlić, M., Nikolić M.(2007). Long term-trends in Serbian Agriculture. *Trends in the Development of European Agriculture* (617-622), Temisoara, The Faculty of Agriculture of the Agricultural and Veterinary University of the Banat

If you use an Internet source (Title/Heading of the web-page, date of using the source, web-site)

1. Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj (2010, January 20), Lista časopisa za društvene nauke, Taken from http://www.nauka.gov.rs/cir/index.php?option=com_content&task=view&id=930&Itemid
2. Ekonomija u Wikipediji (2010, February 02), Taken from: <http://bs.wikipedia.org/wiki/Ekonomija>

QUOTATIONS FROM SOURCES USED IN THE PAPER

Quotations

If a source is quoted word by word, it is necessary to give the author's name, year of publishing and page from which the quotation was taken (using "p.")

The quote is introduced by giving the author's last name, followed by the year of publishing in brackets.

According to Mirković (2001), "primena skladišta..." (p. 201) or Mirković (2001) believes that "primena skladišta..." (p. 201).

If the introducing phrase does not mention the author's name, the author's last name should be put at the end of the quotation, followed by the year of publishing and page number in brackets.

Summary or paraphrase

According to Vunjak (2008), the elasticity of financial management ischeaper additional capital, (p. 32).

The elasticity of financial management ischeaper additional capital (Vunjak, 2008, p. 32)

One author

Babović (2009) compares the structures of approaches...

Two authors

Both last names have to be supplied

In another research (Babović and Lazić, 2008) it is concluded that...

In the English text (conjunction *and*) is marked as "&"

Three to five authors

When mentioned for the first time, all the authors' names need to be supplied. In repeated quoting, the last name of the first author is supplied, followed by "et al."

(Babović, Veselinović, Carić, Đorđević i Ćirić, 2011)

Six or more authors

In the introductory phrase, there has to be the last name of the first author, or in brackets

Carić et al. (2010) claim that...
...is not relevant (Carić et al., 2011)

When more than one work by the same author are mentioned:
(Bandin, 2005, 2007)

When more than one work by the same author were published the same year, they are marked with letters a, b, c etc.
(Bandin, 2006a, 2006b, 2006c)

If you haven't read the original work, you should give the name of the author which referred you to the mentioned source:
Bergson's research (mentioned by Mirković and Boškov, 2006).

Pages are always supplied in quotations:
(Mirković, 2006, p. 12)

When quoting parts
(Carić, 2008, ch. 3)
(Carić, 2008, p. 231–258)

Unnamed author

If a work has not been authorized, that source is mentioned by the introducing phrase, or with the first one or two words put in brackets.

Titles of books and reports are given in italic, while titles of articles and chapters are given under quotation marks.

A similar poll has been conducted in a number of organizations with database managers employed full-time ("Limiting database access". 2005).

FOOTNOTES

Sometimes it is necessary to supply additional comments or explanations for certain issues mentioned in the text. This is done in the form of footnotes, which can be directly related to the topic or simply give some additional technical information.

Footnotes are marked with exponent in Arabic numbers at the end of the sentence.

Apart from mailing manuscripts, prospective authors can also use the same e-mail address (redakcija@fimek.edu.rs) to inquire about the decision on (non)publishing texts and progress in the process of processing manuscripts.

The journal "Economics – Theory and Practice", ISSN 2217-5458 is the continuation of the "Anthology of academic papers", ISSN 1820-9165

**Pretplata je 3.000 dinara po jednom primerku časopisa.
Časopis izlazi kvartalno.
Pretplata se može izvršiti na račun br.: 330-15003002-53**